

Spółeczno-ekonomiczne i przestrzenne przemiany struktur regionalnych

Vol. 3

redakcja naukowa

Elżbieta Kaczmarska

Piotr Raźniak

Kraków 2017

Spoleczno-ekonomiczne i przestrzenne przemiany struktur regionalnych

Vol. 3

redakcja naukowa

Elżbieta Kaczmarska

Piotr Raźniak

OFICyna
WYDAWNICZA

Kraków 2017

**Rada Wydawnicza Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego:
Klemens Budzowski, Maria Kapiszewska, Zbigniew Maciąg, Jacek M. Majchrowski**

Recenzje:

dr hab., prof. UP Peter Čuka, dr inż. arch. Monika Gołąb-Korzeniowska

Redaktor prowadzący:

Halina Baszak-Jaroń

Projekt okładki:

Joanna Sroka

Adiustacja:

Daria Podgórska

ISBN 978-83-65208-50-7

**Copyright© by Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Kraków 2017**

Oficyna Wydawnicza AFM

Kraków 2017

Żadna część tej publikacji nie może być powielana ani magazynowana w sposób umożliwiający ponowne wykorzystanie, ani też rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie za pomocą środków elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych, bez uprzedniej pisemnej zgody właściciela praw autorskich.

Sprzedaż:

e-mail: ksiegarnia@kte.pl

Skład:

Joanna Sroka

Druk i oprawa:

Eikon Plus

Spis treści

ELŻBIETA KACZMARSKA, PIOTR RAŻNIAK <i>Wprowadzenie</i>	7
RAJMUND MYDEL <i>Struktura wielkościowa miast megamiasta Osaka oraz jej zróźnicowanie w zależności od odległości od centrum</i>	9
ELŻBIETA KACZMARSKA <i>Zmiany w przestrzeni miast na wybranych przykładach angielskich</i>	31
MAŁGORZATA DROŹDŹ-SZCZYBURA <i>Rolnictwo miejskie narzędziem zrównoważonego rozwoju miast</i>	47
AGATA KORZENIOWSKA <i>Kalwaria Zebrzydowska. Miasto i Sanktuarium. Problemy rozwoju przestrzennego miasta</i>	71
PIOTR RAŻNIAK, ORIANA LIZAK <i>Kształtowanie atrakcyjności turystycznej Dystryktu Eixample w Barcelonie</i>	95
AGNIESZKA BRZOSKO-SERMAK, PIOTR RAŻNIAK <i>Przyszły rozwój obszarów przygranicznych w świetle wybranych strategii</i>	111
ZBIGNIEW DŁUGOSZ, ANNA WINIARCZYK-RAŻNIAK <i>Ameryka Łacińska w świetle procesu starzenia się demograficznego</i>	133
PIOTR WILCZYŃSKI <i>Metodyka oceny wpływu elektrowni wiatrowych na krajobraz</i>	147

Wprowadzenie

Trzeci trzeci tom monografii poświęcony problematyce gospodarowania przestrzenią wskazuje na różnorodność tematów związanych z tą problematyką i różne zakresy opracowań. Wykorzystanie wielokierunkowych analiz prowadzących do pogłębienia podjętych tematów, zawartych w prezentowanej monografii, wymaga współpracy specjalistów różnych dziedzin wiedzy, postawy twórczej w zamierzeniach, odpowiedzialności w formułowaniu wniosków, elastyczności w zarządzaniu i precyzji wykonawczej.

Opracowanie otwiera praca poświęcona zmianom demograficznym zachodzącym w megamieście Osaka. Reprezentuje ono centrum regionu gospodarczego o nazwie Hanshin, które pod względem demograficznego i gospodarczego potencjału należy do ścisłej czołówki tego typu miejskich formacji osadniczych na świecie. Zauważono, że w bezpośredniej bliskości Osaki znajduje się największa liczba miast, natomiast wraz z oddalaniem się od centrum ich liczba maleje.

Następna praca podkreśla szczególnie znaczenie zasobów kulturowych wykorzystanych w przestrzeni współczesnych miast. Funkcje wynikające z potrzeb współczesnych, zastosowane formy urbanistyczno-architektoniczne oraz detale umeblowania miejsca, będące kontynuacją lub tylko dalekim wspomnieniem przeszłości, stanowią trwałe wartości przestrzeni. Połączone z wrażliwością i błyskotliwą nowoczesnością pomysłów projektantów i wizjonerów przyszłości, w nowych warunkach techniczno-materiałowych i awangardowej estetyce dizajnerów, określają nowe wartości przestrzeni miast XXI w.

W kolejnej części przedstawiono jedno z narzędzi zrównoważonego rozwoju, jakim jest rolnictwo miejskie. Coraz dynamiczniej rozwijająca się tego typu działalność na świecie, oprócz ekonomicznych, niesie ze sobą korzyści społeczne. Małe ogrody sąsiedzkie, gdzie wspólnie pracują członkowie lokalnej społeczności, dodatnio wpływają na rozwój więzi społecznych, jak również przyczyniają się do rewitalizacji przyrodniczej miast.

Miasto Kalwaria Zebrzydowska jest obszarem następnych badań. Na jego terenie dominuje przemysł meblarski i nie w pełni wykorzystana funkcja turystyki pielgrzymkowej. Przez wyważenie proporcji głównych funkcji Kalwaria Zebrzydowska może stać się centrum turystycznym

i ośrodkiem promującym tradycję meblarską. Taki kierunek rozwoju miasta miałby również pozytywny wpływ na znaczące zaangażowanie lokalnej społeczności w tempo i jakość zmian, a w konsekwencji na poziom oraz jakość życia mieszkańców.

W następnym opracowaniu przedstawiono reformę urbanistyczną, która została przeprowadzona w XIX-wiecznej Barcelonie. Wtedy to powstał nowy Dystrykt Eixample, który dominuje w mieście pod względem liczby miejsc hotelowych oraz liczby turystów odwiedzających tutejsze obiekty turystyczne. Zaproponowano także nowe trasy turystyczne, które ukazują atrakcje Dystryktu.

Perspektywę rozwoju obszarów przygranicznych w świetle wybranych strategii podejmuje następane opracowanie. Wykazano różne podejście strategiczne do tych obszarów prezentowane przez dokumenty UE w stosunku do opracowań na poziomie krajowym. Zwrócono uwagę na znaczną rolę przejść granicznych w przyszłym rozwoju gospodarczym tych regionów, oraz podejście lokalnych władz do wprowadzania strategii.

Celem kolejnej pracy było przybliżenie procesów starzenia się ludności w krajach Ameryki Łacińskiej. Wyniki potwierdziły, że proces starzenia się ludności objął w znaczącym wymiarze także niektóre kraje Ameryki Łacińskiej, co ma również miejsce w krajach europejskich. Taki proces może spowodować trudne do przewyżnienia skutki socjalne i ekonomiczne widoczne również w Europie.

Ostatni rozdział ukazuje propozycję przebadania wpływu lokalizacji elektrowni wiatrowych na krajobraz. Przedstawiona analiza może być wykorzystana do badania kolejnych zamierzeń inwestycyjnych mających wpływ na warunki środowiskowe i krajobraz miejsca.

Prezentacja prac może stać się impulsem do podejmowania nowych wyzwań w pracach badawczych opartych na założeniach teoretycznych i doświadczeniach praktycznych oraz może służyć szerokiemu rozpropagowaniu ich wyników.

Elżbieta Kaczmarska, Piotr Raźniak

Rajmund Mydel

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Struktura wielkościowa miast megamiasta Osaka oraz jej zróżnicowanie w zależności od odległości od centrum

City cize structure of the Osaka Megacity and its Differentiation on Dependence of the Distance from the Centre

Streszczenie

Megamiasto Osaka począwszy od lat 70. XX w. pod względem liczby należy mieszkańców do ścisłej światowej czołówki tego typu formacji osadniczych. W 2010 roku zamieszkiwało je 16,4 mln osób, co stanowiło 12,8% ogółu ludności Japonii, zajmowało ósme miejsce na liście megamiast świata. W skali kraju formuje ono drugi co do wielkości rynek pracy, na którym znajduje zatrudnienie 14,7% czynnych zawodowo mieszkańców. Stanowi ono jednocześnie drugie co do ważności (po megamieście Tokio zamieszkałym przez 36,9 mln osób) ogniwo Nippon Megalopolis, formując trzon jednego z najważniejszych regionów gospodarczych Japonii o nazwie Hanshin. O wysokim potencjale ekonomicznym megamiasta Osaka świadczy okoliczność wytworzenia na jego obszarze 13,0% wartości PKB Japonii (2010).

Megamiasto Osaka nawiązuje terytorialnie do najstarszego w Japonii regionu osadniczego i gospodarczego, który między innymi, zgodnie z najstarszymi przekazami historycznymi, był obszarem formowania państwowości tego kraju (tzw. Kraina Yamato). To na tym terytorium założone zostały w VIII wieku pierwsze stałe ośrodki stołeczne kraju, jak Heiyo-kyo (obecne Nara) i Heian-kyo (obecne Kioto) oraz takie miasta portowo-handlowe nad Zatoką Osaka, jak Osaka, Kobe i Sakai.

W składzie megamiasta Osaka znajduje się współcześnie 60 miast (tzw. shi) liczących 30 tys. i więcej mieszkańców, koncentrujących 95,8% mieszkańców zespołu (2010). Podstawowym celem niniejszego opracowania jest prezentacja struktury wielkościowej miast tej formacji osadniczej, z uwzględnieniem jej zróżnicowania w zależności od odległości od centrum megamiasta, reprezentowanego przez CBD miasta centralnego Osaka. System osadniczy megamiasta tworzy zatem zespół 60 miast, z których 3 liczą powyżej 1,0 mln mieszkańców. Stanowią one 5,0% ogólnej liczby miast megamiasta, koncentrując 34,8% ogółu ludności oraz 36,3% jego ludności miejskiej.

Najliczniejsze są tu miasta o zaludnieniu 50,0–99,9 tys. oraz 100,0–199,9 tys. mieszkańców, reprezentujące odpowiednio 36,8% oraz 30,0% ogółu miast, koncentrując łącznie 26,3% ludności miejskiej zespołu. Z punktu widzenia przestrzennego zróżnicowania rozmieszczenia miast w zależności od odległości od centrum, charakterystyczna jest ich najliczniejsza obecność w pierścieniu 10–20 km, czyli w bezpośrednim otoczeniu miasta centralnego Osaka. W liczbie 20 reprezentują aż 33,3% ogólnej liczby miast megamiasta, w zbiorowości których znamieną jest dominacja jednostek osadniczych o zaludnieniu 50,0–199,9 tys. osób (70,0% ogólnej liczby miast tej strefy). Tutaj także notowana jest najwyższa

gęstość sieci miast w skali megamiasta, gdyż jedno miasto przypada średnio na 38,7 km² powierzchni (przy średniej megamijskiej: jedno miasto na 112,5 km²).

Słowa kluczowe: megamiasto, struktura wielkościowa miast, gęstość sieci miast, metropolizacja, gentryfikacja

Wprowadzenie

Dynamicznie rozwijane od końca XX wieku procesy metropolizacji miejskich układów osadniczych prowadzą do formowania i rozwoju wielkich demograficznie oraz silnych ekonomicznie obszarów metropolitalnych. Wyjątkowa skala ich rozwoju znajduje wyraz zarówno w wielkim potencjale demograficznym, jak też bardzo wysokiej pozycji w strukturze ekonomicznej państwa, czy wręcz w systemie gospodarki światowej. Tworzą one z reguły centra-bieguny wzrostu i rozwoju społeczno-gospodarczego, które znamionuje bardzo wysoki poziom nowoczesności oraz innowacyjności struktur gospodarczych.

W ich zespole miejsce szczególne przypada w udziale megamiastom, które definiowane są jako obszary metropolitalne liczące 10 mln i więcej mieszkańców przy gęstości zaludnienia powyżej 2 tys. osób na 1 km² (np. Fuchs 1994; Hall 1997; Mydel 2014). Megamiasta reprezentujące z reguły ośrodki regionalnego i często krajowego wzrostu gospodarczego, kreują równocześnie wielki, a przy tym silnie zdywersyfikowany funkcjonalnie rynek pracy. Właśnie za sprawą wielkiego, stale rozwijanego, a przy tym nowoczesnego i zróżnicowanego rynku pracy, megamiasta stanowią bardzo atrakcyjny cel nowych lokalizacji działalności biznesowej itp. oraz migracji na tle ekonomicznym. Proces powyższy wpływa na rozwój demograficzno-gospodarczy zarówno miasta centralnego tego typu formacji osadniczej, jak też położonych w jego bliższym i dalszym sąsiedztwie ośrodków miejskich. Wysokiej dynamice wzrostu rynku pracy, głównie w mieście centralnym, towarzyszy silny rozwój demograficzny miast w strefie przejściowej i zewnętrznej megamiasta oraz wzrost przestrzenno-gospodarczych powiązań zarówno z miastem centralnym, jak też pomiędzy ośrodkami miejskimi położonymi na terytorium danego obszaru metropolitalnego-megamiasta (*intrametropolitan-intramegacity spatialfunctional links* – m.in. Sorensen 2001, 2011; Hall 2004; Mydel 2014). W świetle powyższych uwag megamiasto formuje typ obszaru metropolitalnego – miejskiej formacji osadniczej składającej się ze zbiorowości zróżnicowanych wielkościami miast, których funkcjonowanie i rozwój związane jest z miastem centralnym zespołu, kreującym największy i najważniejszy w sferze egzogenicznej rynek pracy.

Jego aktywność i wysoka efektywność gospodarcza opiera się w ogromnym stopniu na czynnej zawodowo ludności, osiągającej go w ramach migracji wahałowych, a zamieszkałej w przejściowej i zewnętrznej strefie megamiasta (Mydel 2014). Badania autora dotyczące megamiasta Tokio dowiodły, że na rynku pracy miasta Tokio znajdowało zatrudnienie 3,0 mln osób, które osiągały go w ramach codziennych dojazdów. Stanowiły one aż 42,8% czynnych zawodowo osób zatrudnionych na rynku pracy miasta w 2010 roku (Mydel 2014). Byli to niemal wyłącznie mieszkańcy przejściowej i zewnętrznej strefy megamiasta Tokio, dowodząc swoistego „domknięcia” wielkości rynku pracy i czynnej zawodowo ludności, w ramach tego typu formacji osadniczej. Taki związek miewa niekiedy bolesne następstwa, które związane są przede wszystkim z recesyjnymi trendami w zakresie gospodarczego rozwoju kraju czy regionu. Ich przejawem jest w pierwszym rzędzie spadek liczby miejsc pracy (kurczenie się rynku pracy), któremu towarzyszy zmniejszenie zatrudnienia, ze wszystkimi jego negatywnymi zjawiskami natury ekonomicznej i społecznej (Mydel 2012).

Głównym źródłem silnego rozwoju od przełomu XX/XXI w. megamiast świata, jest wzrost ich gospodarczego potencjału, charakteryzującego się rosnącą innowacyjnością i konkurencyjnością ekonomicznych struktur. W skali indywidualnych krajów te największe miejskie osadnicze formacje świata koncentrują od 10,0% do ponad 30,0% ogółu czynnej zawodowo ludności, partycypując w podobnie wysokim stopniu w zakresie wartości wytworzonego na ich terytorium PKB. Tak na przykład wartość wytworzonego PKB w zespole megamiasta Nowego Jorku szacowana jest na 20,0%, Londynu 25,0%, a Paryża i Tokio rzędu 30,0% (według wyliczeń autora). W podobnych przedziałach ilościowych wahają się wskaźniki udziału ludności megamiast w ogólnym zaludnieniu kraju (np. w 2010 roku mieszkańcy megamiasta Londynu stanowili 26,1% ludności kraju, a w przypadku największego megamiasta świata, czyli Tokio, przedmiotowy wskaźnik notował wartość 27,5% – Mydel 2014).

Z powyższych głównie powodów, megamiasta stają się od przełomu XX/XXI w. przedmiotem wielotematycznych, specjalistycznych studiów. Koncentrują się one, począwszy od problematyki ich rozwoju przestrzenno-funkcjonalnego, z uwzględnieniem koncepcji planistycznych (np. Sorensen 2011; Okata, Murayama 2011; Mydel 2014), poziomu i jakości życia ich mieszkańców (np. Aguilar, Escamila 1999; Sorensen, Okata 2011), po gentryfikację struktur przestrzenno-funkcjonalnych, z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju, czy ich miejsca w systemie demograficzno-gospodarczym kraju (Mydel 2014). Przedmiotowe badania mają zarówno ogromny walor naukowopoznawczy, jak i praktyczny. W tym drugim przypadku zmierzają one do racjonalizacji oraz modernizacji ich struktur przestrzenno-funkcj-

nalnych, czyniąc z megamiast bieguny innowacyjnej gospodarki, stymulujące rozwój społeczno-ekonomiczny regionu i kraju. W przypadku nielicznej grupy megamiast globalnych (Nowy Jork, Londyn czy Tokio), stanowią one wiodące ogniwa-centra w systemie światowej gospodarki, a życiowa potrzeba utrzymania przez nie najwyższego poziomu nowoczesności, innowacyjności i konkurencyjności struktur ekonomicznych, leży u podstaw ożywionych procesów ich modernizacji i gentryfikacji, rozwijanych w warunkach ścisłego przestrzegania zasad zrównoważonego rozwoju. W efekcie tworzą one formacje legitymujące się wyjątkowo wysoką atrakcyjnością lokalizacyjną dla prowadzenia działalności gospodarczej, zamieszkania i wypoczynku oraz wysokim poziomem i jakością życia ich mieszkańców (Mydel 2014).

Przedmiot, zakres oraz cel opracowania

Formację typu megamiasto tworzy system różnej wielkości miast, które charakteryzują silne związki funkcjonalne z miastem centralnym zespołu. Miasto centralne stanowi w tym układzie biegun ekonomicznej aktywności, znajdujący wyraz w obecności największego w jego ramach rynku pracy. Jego funkcjonowanie oparte jest w zasadniczym stopniu na czynnej zawodowo ludności zamieszkałej w strefie przejściowej i zewnętrznej megamiasta, która osiąga rynek pracy miasta centralnego w ramach codziennych dojazdów (migracji wahadłowych). Przestrzenny zasięg migracji wahadłowych pomiędzy miastem centralnym a ośrodkami osadniczymi zespołu megamiasta, stanowią podstawową determinantę wyznaczenia jego zewnętrznych granic. Zewnętrzne granice megamiasta Osaka wyznacza dystans 50 km od centrum, które to obszary notują względną równowagę w kategoriach wielkości tzw. nocnego i dziennego zaludnienia. Dla tak wyznaczonego terytorialnego zasięgu megamiasta Osaka, poprawność którego potwierdzają wyniki wieloletnich badań autora (np. Mydel, Ishimizu 1985, 1988), opracowywane jest oraz publikowane co 5 lat (przez Biuro Statystyczne Japonii – Statistical Bureau, Ministry of Internal Affairs and Communication) specjalistyczne opracowanie statystyczne zatytułowane *Population of Major Metropolitan Areas*. Demograficzno-społeczne i gospodarcze informacje dotyczące największych obszarów metropolitalnych Japonii, w odniesieniu do obszaru metropolitalnego Tokio, Osaka i Nagoya, prezentowane są w układzie koncentrycznych pierścieni o szerokości 10 km, wybiegających od CBD miast centralnych. Poza tym przypisane konkretnym pierścieniom jednostki osadnicze typu „shi” (miasta o zaludnieniu 30 tys. i więcej mieszkańców), „machi” (miasteczka o zaludnieniu

poniżej 30 tys. osób) oraz mura (jednostki osadnicze typu wiejskiego), pozwalają badaczom na szczegółową identyfikację ich położenia w przestrzeni obszaru metropolitalnego megamiasta. Umożliwia to z kolei interpretację zróżnicowania przestrzennego szerokiej tematycznie gamy zagadnień demograficzno-społecznych, gospodarczych itp., poprzez dodatkowe wykorzystanie różnego rodzaju specjalistycznych, bardzo szczegółowych w treściach, roczników statystycznych dotyczących prefektur. Uwzględniają one różnego typu wewnętrzne podziały administracyjne, jednostki statystyczno-spisowe, czy specjalistyczne w zakresie intensywności zagospodarowania obszary (np. *Densely Inhabited Districts* – obszary o gęstości zaludnienia 4 tys. i więcej osób na 1 km²), które pozwalają precyzyjnie identyfikować informacje statystyczne w układzie wyznaczonych pierścieni.

W tak wyznaczonych granicach, megamiasto Osaka zajmowało w 2010 roku powierzchnię 6 799 km² (1,8% powierzchni kraju), gdzie zamieszkiwało 16 353 tys. osób (2 397 osób na 1 km²). Ludność megamiasta Osaka reprezentowała 12,8% ogółu mieszkańców Japonii, a na jego rynku pracy znajdowało zatrudnienie 14,7% czynnej zawodowo ludności kraju. W ramach megamiasta Osaka, tworzącego ogniwo drugiego co do wielkości w Japonii regionu gospodarczego o nazwie Hanshin, wytworzonych zostało 13,0% wartości PKB (2010).

Megamiasto Osaka jest jedną z dwóch w Japonii (obok liczącego 36,9 mln mieszkańców megamiasta Tokio) tego typu miejskich formacji osadniczych. Stanowi ono też, obok megamiasta Tokio, jedno z najważniejszych ogniw Japońskiego Megalopolis, obejmując terytorialnie najstarszy region osadniczy i gospodarczy Japonii. W tej części największej wyspy Japonii o nazwie Honsiu, na nizinnych terenach rozciągających się pomiędzy obecną Zatoką Osaka a Jeziorem Biwa, kształtowała się przez stulecia państwowość tego kraju. Tutaj też znajdowały się liczne ośrodki stołeczne kraju, które poczynszy od początku VIII w. miały charakter stałych ośrodków stołecznych państwa (wcześniej po śmierci cesarza przenoszono stolicę w nowe miejsce, tworząc ją praktycznie „in crudo radice” w aspekcie osadniczym). Pierwszą z nich była założona w 710 roku Heijo-kyo (obecnie miasto Nara), by na wiele stuleci ustąpić miejsca powstałemu w 794 roku, w niedalekim sąsiedztwie Jeziora Biwa, miastu Heian-kyo (od 1868 roku Kioto). Heian-kyo pozostaje odtąd siedzibą rodziny cesarskiej i stolicą Japonii, tracąc tego typu funkcję w 1868 roku, w związku z przeniesieniem stolicy do położonego nad obecną Zatoką Tokio, historycznego Edo (siedziby szogunatu), przemianowanego na Tokio. Rozplanowane na wzór starożytnych miast chińskich Heian-kyo, o regularnym szachownicowym układzie przestrzennym, ośrodkiem którego pozostawał zespół pałacowej zabudowy (*Dai-dairi*), staje się na niemal 1100 lat centrum administracyjnopo-

litycznym, gospodarczym i kulturalnym Japonii. Świadectwem świetności i bogatej przeszłości historycznej obu wspomnianych miast jest m.in. liczna obecność najbardziej cennych dla światowego dziedzictwa kulturowego obiektów i zespołów architektonicznych, wpisanych na listę UNESCO (m.in. Hall 1979; Alberowa 1987; Mydel i Ishihara 2002). Należą one dzisiaj do miast cieszących największą atrakcyjnością turystyczną, przy czym Kioto, podobnie jak Kraków w Polsce, utożsamiane jest z „duchową” stolicą Japonii.

Bardzo ważnymi ośrodkami miejskimi w tym regionie były, w okresie XII–XVII w. miasta portowe położone nad obecną Zatoką Osaka. Najważniejszą pozycję w okresie XII–XVI w. zajmowało obecne Kobe (XII–XIII w. port o nazwie Owada, a później Hyogo) oraz Sakai. Pozostawały one w owych czasach głównymi ośrodkami handlu zagranicznego kraju. Od początku XVII w. wiodącą rolę w gospodarczym życiu tego regionu przejmuje Osaka. W krótkim czasie staje się ona głównym portem handlowym i wiodącym ośrodkiem gospodarczym Japonii. Gospodarcza dominacja miasta Osaka znajdowała także wyraz w fakcie, że w latach modernizacji i ekonomicznej ekspansji kraju okresu Meiji (1868–1912), liczyła 476 tys. mieszkańców, dystansując w tym względzie Kioto (280 tys.) oraz Kobe (136 tys. mieszkańców – 1889). Miasto Osaka systematycznie umacnia odtąd swą pozycję jako głównego ośrodka miejskiego regionu gospodarczego Hanshin. Połowa wieku XX przynosi, w ramach megamiasta Osaka, narastającą konkurencję w zakresie demograficznego i gospodarczego rozwoju, miasta portowego Kobe. Znajduje ona przede wszystkim wyraz we wzroście, w okresie 1960–2010, liczby mieszkańców Kobe o 38,7% (z 1,11 mln do 1,54 mln mieszkańców), przy równoczesnym spadku o 11,5% (z 3,01 mln do 2,67 mln osób) zaludnienia miasta Osaka. Silnie rozwijane procesy suburbanizacji–metropolizacji, będące pochodną systematycznego, choć umiarkowanego wzrostu rynku pracy (za sprawą dynamicznego rozwoju megamiasta Tokio i regionu Keihin jako wiodącego regionu gospodarczego Japonii), przyniosły systematyczny wzrost ludności obszaru metropolitalnego Osaka. Sprawily one, że w 1960 roku zespół ten osiąga status megamiasta, licząc 10,4 mln mieszkańców (tab. 1).

W tym też roku miasto centralne, czyli Osaka, zamieszkuje największa w jego historii liczba ludności (3,01 mln osób), stanowiąc 29,0% ogółu mieszkańców megamiasta. W okresie 1960–1980, który charakteryzuje najwyższy poziom demograficznego wzrostu megamiasta (z 10,4 mln do 15,4 mln osób, czyli o 48,6%), miasto centralne zespołu wchodzi w fazę silnego wyludniania (spadek liczby mieszkańców o 12,1%), jako efekt wzrostu atrakcyjności ośrodków miejskich położonych w przejściowej i zewnętrznej strefie megamiasta. One też utrzymują najwyższą dynamikę demograficz-

nego wzrostu do roku 2010 (zamykającego okres badawczy), notując wielkości przekraczające nierzadko 200,0% (za lata 1960–2010).

Tabela 1. Zmiany liczby ludności megamiasta i miasta Osaka w latach 1960–2010

323,0	Megamiasto Osaka		Miasto Osaka		
	Liczba ludności (tys.)	% zmian do okresu poprzedniego	Liczba ludności (tys.)	% zmian do okresu poprzedniego	udziału w zaludnieniu megamiasta
1960	10 376,1	31,5	3 011,6	-	29,0
1970	13 640,2	13,1	2 980,5	-1,0	21,9
1980	423,3	5,1	2 648,2	11,1	17,2
1990	210,0	0,2	2 624,0	0,9	16,2
2000	16 181,1	1,1	2 599,1	0,9	16,0
2010	16 353,2		2 666,4	2,6	16,3
% zmian 1960–2010	-	57,6	-	- 11,5	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie: R. Mydel, T. Ishimizu, 1985; *Population Major Metropolitan areas, 2005 Population Census of Japan, Overview Series No 9; Japan Statistical Yearbook 2011 oraz 2015.*

W licznym gronie tej kategorii miast na wyróżnienie zasługują położone w strefie przejściowej Hirakata (wzrost o 408,1%), Neyagawa (374,5%) oraz Takatsuki (wzrost o 352,4%), natomiast w strefie zewnętrznej – miasta Uji (przyrost ludności o 300,8%) i Kashihara (wzrost o 151,2% – tab. 2).

Tabela 2. Rozwój demograficzny wybranych miast megamiasta Osaka w latach 1960–2010, z uwzględnieniem odległości ich położenia od CBD Osaka

Nazwa miasta	Liczba mieszkańców (tys.)			% zmian liczby ludności 1960–2010	Odległość od CBD Osaka (km)
	1960	1980	2010		
Osaka	3 011,6	2 648,2	2 666,4	- 11,5	0–10
Higashiosaka	318,0	521,6	509,6	60,3	
Amagasaki	406,0	523,7	453,6	11,7	
Sakai	371,5	810,1	842,1	126,7	10–20
Ibaraki	71,9	234,1	274,2	281,4	
Neyagawa	50,2	255,9	238,2	374,5	
Kobe	1 114,0	1 367,4	1 544,9	38,7	20–30
Hirakata	80,3	353,4	408,0	408,1	
Takatsuki	79,0	340,7	357,4	352,4	

Nara	136,4	298,0	366,5	172,3	30-40
Uji	47,3	152,7	189,6	300,8	
Kashihara	50,0	107,3	125,6	151,1	
Kioto	1 284,8	1 473,1	1 474,5	14,7	40-50
Otsu	146,0	215,3	337,6	131,2	
Akashi	129,8	254,9	291,0	124,2	

Źródło: opracowanie własne na podstawie różnych roczników *Statistical Yearbook of Japan*.

Praktycznie do początku lat 90. XX w. megamiasto notuje systematyczny wzrost zaludnienia do poziomu 16,2 mln (1990), będącego pochodną rozwoju i modernizacji jego przestrzenno-funkcjonalnej struktury. To w tym czasie zrealizowane zostają w porcie Kobe między innymi dwie rozległe sztuczne wyspy o nowatorskim wówczas obrazie funkcjonalnym i przestrzennym, a mianowicie Port Island oraz Rokko Island. Powstały w latach 1966–1982 zespół Port Island (5,23 km²) oraz sąsiadująca wyspa Rokko Island, zrealizowana w okresie 1972–1992 (5,80 km²), wyznaczyły pionierski kierunek organizacji przestrzennej oraz struktury funkcjonalnej sztucznych wysp powstających na przybrzeżnych wodach morskich zatok wielkich miast Japonii. Formują one wielofunkcyjne, ultranowoczesne w obrazie architektonicznym struktury znaczone obecnością zabudowy biurowo-komercyjnej, handlowej, hotelowej, mieszkaniowej, oraz urzędzeń portowych i sportowo-rekreacyjnych. Charakterystyczna jest w ich strukturze także obecność placówek uniwersyteckich oraz ośrodków naukowo-badawczych i placówek kulturalnych, czyniąc z tego typu zespołów formacje typu „miasto w mieście” (Mydel 2007). W skali megamiasta reprezentują one najbardziej nowoczesne w jego przestrzenno-funkcjonalnym obrazie struktury, ciesząc się przy tym bardzo wysoką atrakcyjnością lokalizacyjną. W powyższych okolicznościach miasto Kobe odnotowało, spośród trzech milionowych miast zespołu, najwyższy wzrost rynku pracy i liczby ludności (rzędu 15,0% w okresie 1970–2000).

Lata kryzysu ekonomicznego kraju, tzw. „gospodarki mydlanej” (1986–1991) oraz „straconej dekady” (1990–2000), przyniosły na wzór megamiasta Tokio, zdecydowane osłabienie (graniczące z recesją) demograficznego rozwoju megamiasta oraz miasta centralnego zespołu, czyli Osaki (Mydel 2014). Spowodowało to spadek udziału miasta Osaka w ogólnym zaludnieniu megamiasta do poziomu 16,0%. Pierwsza dekada XXI w. wyznaczająca okres powolnego ożywienia gospodarczego Japonii przyniosła najpierw zahamowanie procesu spadku zaludnienia, a następnie niewielki wzrost liczby jego mieszkańców. Odrodzenie demograficzne jest także udziałem największych miast zespołu, na czele z Kobe (wzrost liczby mieszkańców w latach 2000–2010 o 3,4%) oraz Osaką (wzrost o 2,6%). Powyższa sytuacja sprzyja utrwaleniu pozycji megamiasta Osaka, liczącego 16,4 mln mieszkańców, jako ósmego co do wielkości megamiasta świata (2010).

Głównym celem badawczym niniejszego opracowania jest poznanie struktury wielkościowej miast megamiasta Osaka z uwzględnieniem jej przestrzennego zróżnicowania w zależności od odległości od centrum zespołu, (CBD miasta Osaka), w ramach wyróżnionych koncentrycznych pierścieni. Powyższa problematyka stanowi element składowy projektu badawczego autora, dotyczącego struktury wielkościowej miast megamiast Japonii oraz jej przestrzennej zmienności w różnych ich strefach. W ramach tego pionierskiego studium dotyczącego megamiast świata, dokonane zostaną także studia porównawcze pomiędzy dwoma megamiastami Japonii, czyli megamiastem Tokio i Osaka. W przypadku megamiasta Tokio, powyższe zagadnienie zostało opracowane przy współpracy z Takahashi oraz opublikowane drukiem w 2014 roku (Mydel, Takahashi 2014). Niniejsze opracowanie, poza nowatorskimi walorami poznawczymi, stanowi cenny wzorzec w zakresie metodologii deleminacji terytorialnej megamiast, klasyfikacji wielkościowej miast, jak też statystyczno-opisowej prezentacji przedmiotowej problematyki. Jego wyniki wykorzystane być mogą do studiów porównawczych struktur osadniczych megamiast świata, a w dalszej perspektywie czasowej, analizowania procesu ich przemian.

Zgodnie z pozytywnie zweryfikowanymi założeniami metodologicznymi, przedmiotowe postępowanie badawcze przeprowadzono kolejno w skali całego obszaru megamiasta, a następnie w ramach pięciu pierścieni o szerokości 10 km wybiegających z centrum zespołu (CBD miasta Osaka): 0–10 km (obszar centralny, w tym miasto centralne Osaka), 10–20 km, 20–30 km (strefa przejściowa megamiasta), 30–40 km, 40–50 km (strefa zewnętrzna megamiasta). W nawiązaniu do japońskiej definicji określającej dolną granicę liczby mieszkańców jednostki uznawanej za miasto (tzw. shi), odpowiadającej 30 tys. mieszkańców, znajdujące się w składzie megamiasta jednostki typu „shi”, zagregowano w siedem przedziałów wielkościowych: 30,0–49,9 tys. mieszkańców, 50,0–99,9 tys., 100,0–199,9 tys., 200,0–299,9 tys., 300,0–499,9 tys., 500,0–999,9 tys. oraz 1000,0 tys. i więcej mieszkańców. Szczegółowe postępowanie badawcze oparto na japońskich publikacjach statystycznych. Terytorialny zasięg oraz podział na koncentryczne strefy megamiasta, z uwzględnieniem położonych w ich obrębie miejskich jednostek osadniczych typu „shi”, oparto głównie na publikacji *2005 Population Census of Japan. Overview Series No 9, Population of Major Metropolitan Areas*. Informacje o wielkości zaludnienia miast zespołu, według stanu na 2010 rok, pozyskano z rocznika statystycznego *Japan Statistical Yearbook 2015*.

Realizacja zapisanego w tytule opracowania zasadniczego celu poznawczego, stanowi ważne ogniwo w nurcie badań nad współczesnymi megamiastami świata, w ramach których to formacji, rozwijane są mię-

dzy innymi wielkoskalowe procesy metropolizacji ich systemu osadniczego. W przypadku Japonii formują one, na czele z miastem centralnym megamiasta, zintegrowany przestrzennie i funkcjonalnie układ o najwyższym poziomie innowacyjności gospodarki, będącego efektem planowych działań w zakresie ich gentryfikacji i odrodzenia w sferze funkcjonalnej, infrastrukturalnoprzestrzennej oraz społeczno-demograficznej.

Miasta i ludność miejska megamiasta Osaka na tle osadnictwa miejskiego Japonii

Megamiasto Osaka, stanowiące trzon drugiego co do ważności regionu ekonomicznego Japonii o nazwie Hanshin, tworzy zespół 60 miast („shi”).

Zamieszkiwane są one przez 15,7 mln osób, które stanowią 95,8% ogółu jego ludności (2010). W zbiorowości 60 miast najliczniejsze są jednostki liczące 50,0–99,9 tys. oraz 100,0–199,9 tys. mieszkańców. Stanowią one odpowiednio 36,8% oraz 30,0% ogólnej liczby ośrodków miejskich megamiasta. Tak więc te dwie kategorie wielkościowe miast reprezentują łącznie 66,8% zbiorowości miast megamiasta, koncentrując 26,3% ogółu ludności miejskiej. Do znamiennych cech megamiasta Osaka należy niewątpliwie okoliczność obecności na jego obszarze 3 miast o zaludnieniu przekraczającym 1,0 mln mieszkańców. Przewodzi im centralny ośrodek zespołu, czyli Osaka licząca 2,67 mln mieszkańców. Dwa pozostałe miasta tej kategorii wielkościowej reprezentowane są przez Kobe (1,54 mln) oraz nieznacznie mniejsze Kioto (1,47 mln mieszkańców). W odróżnieniu od nadbrzeżnego położenia Osaki oraz Kobe, miasto Kioto zlokalizowane jest w głębi lądu, w odległości około 50 km od centrum zespołu.

Milionowe miasta, które stanowią w zespole megamiasta Osaka zaledwie 5,0% ogólnej liczby ośrodków miejskich, odgrywają najważniejszą rolę w zakresie koncentracji ludności miejskiej, z udziałem w wysokości 36,3%. Z punktu widzenia liczby oraz stopnia koncentracji ludności miejskiej megamiasta, na wyróżnienie zasługuje kategoria miast liczących 300,0–499,9 tys. mieszkańców. W liczbie ośmiu stanowią 13,3% zbiorowości miast zespołu, zajmując drugie miejsce z punktu widzenia udziału ich mieszkańców w ogólnej liczbie ludności miejskiej (w wysokości 20,1%). Strukturę wielkościową miast wzbogacają dwa ośrodki o zaludnieniu 500,0–999,9 tys. osób. Położone w bezpośrednim sąsiedztwie centralnego ośrodka zespołu, reprezentowane są przez miasto Sakai (842,1 tys.) oraz Higashi–Osaka (509,6 tys. osób), których mieszkańcy stanowią 8,6% tej kategorii ludności megamiasta (tab. 3).

Tabela 3. Megamiasto Osaka. Liczba i struktura wielkościowa miast oraz ludności miejskiej (2010)

Miasta o liczbie ludności (tys. osób)	Miasta		Ludność miast	
	Liczba miast	% ogółu miast	Liczba (tys.)	% ogółu ludności miast
1000 i więcej	3	5,0	5 685,8	36,3
500,0-999,9	2	3,3	1 351,7	8,6
300,0-499,9	8	13,3	3 150,9	20,1
200,0-299,9	5	8,3	297,7	8,3
100,0-199,9	18	30,0	497,3	16,0
50,0-99,0	22	36,8	1 618,1	10,3
30,0-49,9	2	3,3	64,7	0,4
Razem	60	100,0	15 666,2	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Japan Statistical Yearbook 2011*.

W świetle powyższych uwag oraz szczegółowego obrazu liczby i ludności miejskiej megamiasta Osaka, podkreślić należy zdecydowany prymat zbiorowości 40 miast o zaludnieniu 50,0-199,9 tys. mieszkańców oraz najwyższy poziom koncentracji ludności w milionowych miastach zespołu. Do jego charakterystycznych cech należy także symboliczna obecność miast najmniejszych (o zaludnieniu 30,0-49,9 tys. osób), które w liczbie dwóch koncentrują zaledwie 0,4% ludności miejskiej megamiasta. Dokonując syntetycznego porównania struktury wielkościowej miast i ludności miejskiej megamiasta Osaka z krajowym obrazem przedmiotowych struktur, zauważa się bardzo wysokie podobieństwo strukturalnego udziału miast o zaludnieniu 50,0-99,9 tys. osób. Reprezentują one, w przypadku badanego zespołu, 36,8% jego ogólnej liczby miast, podczas gdy w strukturze osadniczej Japonii odpowiedni wskaźnik notuje wielkość 37,4% (tab. 4).

Tabela 4. Japonia. Liczba i struktura wielkościowa miast oraz ludności miejskiej (2010)

Miasta o liczbie ludności (tys. osób)	Miasta		Ludność miast	
	Liczba miast	% ogółu miast	Liczba (tys. osób)	% ogółu ludności miast
1000 i więcej	12	1,7	28 827	25,2
500,0-999,9	17	2,4	11 641	10,2
300,0-499,9	43	6,0	16 691	14,6
200,0-299,9	39	5,5	9 775	8,6
100,0-199,9	157	22,0	21 845	19,1
50,0-99,9	266	37,4	18 567	16,2
30,0-49,9	178	25,0	7 007	6,1
Razem	712	100,0	114 353	100,0

Źródło: opracowania własne na podstawie *Japan Statistical Yearbook 2015*.

Dość istotne są natomiast różnice w zakresie stopnia koncentracji w tej kategorii wielkościowej miast, ludności miejskiej. W skali kraju mieszkańcy tej kategorii wielkościowej miast stanowią 16,2% ogółu ludności miejskiej, podczas gdy w zespole megamiasta koncentrują one 10,3% mieszkańców miast. W zespole megamiasta Osaka znamieną jest natomiast wyraźna nadreprezentacja strukturalna miast liczących 100,0 tys. i więcej mieszkańców, dowodząca zaawansowanego procesu suburbanizacji metropolizacji jego układu osadniczego. Bezpośrednim wyrazem powyższej sytuacji jest względnie bardzo wysoki udział strukturalny miast liczących 100,0–499,9 tys. mieszkańców, stanowiących dokładnie 51,6% ogółu miast zespołu. Ich mieszkańcy stanowią jednocześnie niemal 45,0% ludności miejskiej megamiasta. Nie mniej charakterystyczna jest tu podkreślana uprzednio symboliczna obecność najmniejszych miast (30,0–499,9 tys. mieszkańców). W przypadku Japonii stanowią one aż 25,0% ogółu miast, natomiast w zespole megamiasta Osaka powyższy wskaźnik notuje wielkość 3,3%. Megamiasto Osaka reprezentujące jedną z dwóch tego typu miejskich formacji osadniczych Japonii (obok liczącego 36,9 mln mieszkańców megamiasta Tokio), zajmuje równocześnie względnie wysoką pozycję w krajowym systemie osadniczym. Na jego obszarze, zajmującym 6 751 km² powierzchni i zamieszkałym przez 16,35 mln osób, zlokalizowanych jest 8,4% ogółu miast Japonii, których mieszkańcy stanowią 14,5% ludności miejskiej kraju (2010). Szczególnie wysoką pozycję zajmuje ono w zakresie obecności miast liczących 1,0 mln i więcej mieszkańców. W liczbie trzech (spośród 12 miast Japonii tej kategorii wielkościowej) reprezentują 25,0% ich ogólnej zbiorowości, koncentrując dokładnie 19,7% mieszkańców tych największych miast kraju. W szerszym aspekcie, megamiasto Osaka stanowi drugie co do wielkości (obok megamiasta Tokio) ogniwo największej miejskiej formacji osadniczej Japonii i świata, zwanej Japońskim Megalopolis (Nippon Megalopolis), zamieszkiwanej przez 75 mln osób (2010).

Zróznicowanie liczby i struktury wielkościowej miast w zależności od odległości

Poza generalnym obrazem liczby i struktury wielkościowej miast wchodzących w skład megamiasta Osaka, bardzo wartościowe z naukowego punktu widzenia jest poznanie zróżnicowania przestrzennego ich rozmieszczenia, z uwzględnieniem zmienności struktury wielkościowej. Zgodnie z założeniem badawczym, powyższe zagadnienie rozważano w ramach wyróż-

nionych pięciu, 10-kilometrowych pierścieni, z ośrodkiem zlokalizowanym w CBD miasta Osaka. Tereny zawarte w promieniu 0–10 km od CBD, obejmujące miasto centralne zespołu, tożsame są z obszarem centralnym megamiasta. Pierścienie odległe odpowiednio o 10–20 km oraz 20–30 km tworzą strefę przejściową, natomiast te położone w odległości od 30–40 km do 40–50 km włącznie, formują zewnętrzną strefę megamiasta.

Z punktu widzenia przestrzennego zróżnicowania liczby i struktury wielkościowej miast, megamiasto Osaka znamionuje względnie liczna obecność ośrodków miejskich w obrębie obszaru centralnego. Obok największego miasta zespołu, czyli Osaki, zlokalizowanych jest tam 5 różnej wielkości miast, od 100,0 tys. do ponad 500,0 tys. mieszkańców, reprezentujących dokładnie 10,0% ogólnej liczby miast megamiasta. Powyższy układ determinuje okoliczność wyraźnej dominacji obszaru centralnego w zakresie koncentracji ludności miejskiej z udziałem w wysokości 27,4% ogółu tej kategorii mieszkańców. Inną charakterystyczną cechą megamiasta Osaka jest fakt najliczniejszej obecności miast w odległości 10–20 km od centrum, czyli w części strefy przejściowej sąsiadującej bezpośrednio z obszarem centralnym (w tym z miastem Osaka). W liczbie 20, co stanowi 33,3% ogólnej liczby miast megamiasta, koncentruje się aż 24,8% wszystkich mieszkańców miast. W powyższych okolicznościach ta część megamiasta notuje najwyższą gęstość sieci miast. Jedno miasto przypada tu średnio na 28,7 km², który to wskaźnik jest niemal trzykrotnie wyższy od średniej megamiejskiej wynoszącej: jedno miasto/112,5 km² powierzchni. W warunkach relatywnie licznej obecności miast w pierścieniu odległym 20–30 km od centrum zespołu (12 miast, co odpowiada 20,0% ich ogólnej liczby), czemu towarzyszy bardzo wysoki poziom koncentracji ludności miejskiej (21,5% tej kategorii mieszkańców), strefa przejściowa megamiasta Osaka odgrywa najważniejszą rolę w zakresie rozmieszczenia–koncentracji miast (53,3% ogółu miast) oraz ludności miejskiej (46,3% ogółu tej kategorii mieszkańców megamiasta).

Silne historyczne dziedzictwo w zakresie powstawania i rozwoju miast na obszarze współczesnego megamiasta Osaka, determinuje okoliczność relatywnie licznej obecności ośrodków miejskich w strefie odległej o 30–40 km od centrum. W liczbie 15 (25,0% ogółu miast) grupują zaledwie 11,3% ludności miejskiej zespołu, a zawdzięczają tam swoją obecność bliższemu sąsiedztwu dawnego Heian kyo, największej, historycznej stolicy kraju, czyli współczesnego Kioto. To właśnie w tej części megamiasta Osaka zlokalizowany jest największy ośrodek miejski w pierścieniu 30–40 km, reprezentowany przez historyczne Heijo-kyo (obecne miasto Nara), liczące 366,5 tys. mieszkańców. Tutaj także notowana jest najniższa w skali megamiasta średnia liczba mieszkańców przypadająca na jedno miasto, wynosząca 117,7 tys. osób (przy średniej megamiejskiej 261,1 tys. osób). Naj-

mniejszą zbiorowością miast legitymują się obszary najbardziej odległe od centrum zespołu, czyli w pierścieniu 40–50 km. Jedno miasto przypada tam średnio na 352,4 km², który to wskaźnik jest trzykrotnie niższy od średniej dla całego miasta, wynoszącej 112,5 km². Równocześnie, za sprawą obecności liczącego 1,47 mln mieszkańców Kioto, strefa ta tworzy zewnętrzną kulminację w zakresie rozmieszczenia ludności oraz sprawia, że przeciętnie na jedno miasto przypada tu 335,6 tys. osób (tab. 5).

Tabela 5. Megamiasto Osaka. Zróżnicowanie liczby miast oraz ich mieszkańców w zależności od odległości (2010)

Odległość (km)	Miasta			Ludność miast		
	Liczba miast	% ogółu miast	Gęstość sieci miast (km ²)	Liczba (tys.)	% ogółu ludności miast	Średnia liczba ludności na 1 miasto (tys.)
0–10	6	10,0	49,8	4 296,0	27,4	716,0
10–20	20	33,3	38,7	3 891,7	24,8	194,6
20–30	12	20,0	110,2	3 364,2	21,5	280,4
30–40	15	25,0	125,9	765,0	11,3	117,7
40–50	7	11,7	352,4	349,3	15,0	335,6
Razem	60	100,0	112,5	15 666,2	100,0	261,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Population of Major Metropolitan Areas 2005* oraz *Japan Statistical Yearbook 2015*.

Znamienną cechą megamiasta Osaka, w zakresie zróżnicowania liczby oraz struktury wielkościowej miast w zależności od odległości od centrum zespołu, jest obecność w ramach obszaru centralnego (0–10 km) aż sześciu miast, z których cztery reprezentują jednostki osadnicze o zaludnieniu 300,0 tys. i więcej mieszkańców. Przewodzi im, pod względem demograficznego potencjału, Osaka (2,67 mln osób) – naludnieniejsze spośród trzech miast megamiasta liczących powyżej 1,0 mln mieszkańców. Ich obecność w pierścieniu 20–30 km (Kobe – 1,54 mln osób) oraz w odległości 40–50 km (Kioto – 1,47 mln mieszkańców), jest pochodną historycznego procesu rozwoju miast w tym regionie Japonii oraz ewolucji ich pozycji w systemie osadniczo-gospodarczym współczesnego megamiasta. Aktualnie wiodącą pozycję w powyższym układzie zajmuje bezsprzecznie miasto Osaka. Inną cechą megamiasta Osaka, w przedmiotowym zakresie, jest najliczniejsza obecność miast w strefie 10–30 km od centrum (czyli w strefie przejściowej), z charakterystyczną przewagą jednostek osadniczych o zaludnieniu 50,0–199,9 tys. mieszkańców (tab. 6). W liczbie 22 stanowią niemal 70,0% ogólnej liczby miast tej strefy, reprezentując jednocześnie 55,0% całej zbiorowości tej kategorii wielkościowej ośrodków miejskich megamiasta.

Tabela 6. Megamiasto Osaka. Zróżnicowanie liczby miast w wybranych kategoriach wielkościowych w zależności od odległości (2010)

Odległość (km)	Miasta o liczbie ludności (tys. mieszkańców)							Liczba miast w strefie
	1000 i więcej	500,0–999,9	300,0–499,9	200,0–299,9	100,0–199,9	50,0–99,9	30,0–49,9	
0–10	1	1	2	x	2	x	x	6
10–20	x	1	2	3	7	7	x	20
20–30	1	x	2	1	3	5	x	12
30–40	x	x	1	x	6	7	1	15
40–50	1	x	1	1	x	3	1	7
Razem	3	2	8	5	18	22	2	60

Źródło: opracowanie własne na podstawie: jak tab. 5.

Miasta tej wielkości zaznaczają najsilniej swą obecność w pierścieniu 30–40 km, z udziałem 86,7% ogółu obecnych na jego obszarze miast. Największą mozaiką wielościową miast cechują się obszary odległe o 40–50 km od centrum zespołu, co ma miejsce w warunkach relatywnie nielicznej ich zbiorowości.

Do znamiennych cech megamiasta Osaka zaliczyć należy także zdecydowaną dominację w jego strefie przejściowej i zewnętrznej miast o zaludnieniu 50,0–99,9 tys. osób. Reprezentują one od 35,0% ogólnej liczby miast w odległości 10–20 km, do ponad 40,0% w pierścieniach rozciągających się od 20–30 km do 40–50 km od centrum zespołu (z kulminacją w pierścieniu 30–40 km, z udziałem 46,6% ogółu miast – tab. 7).

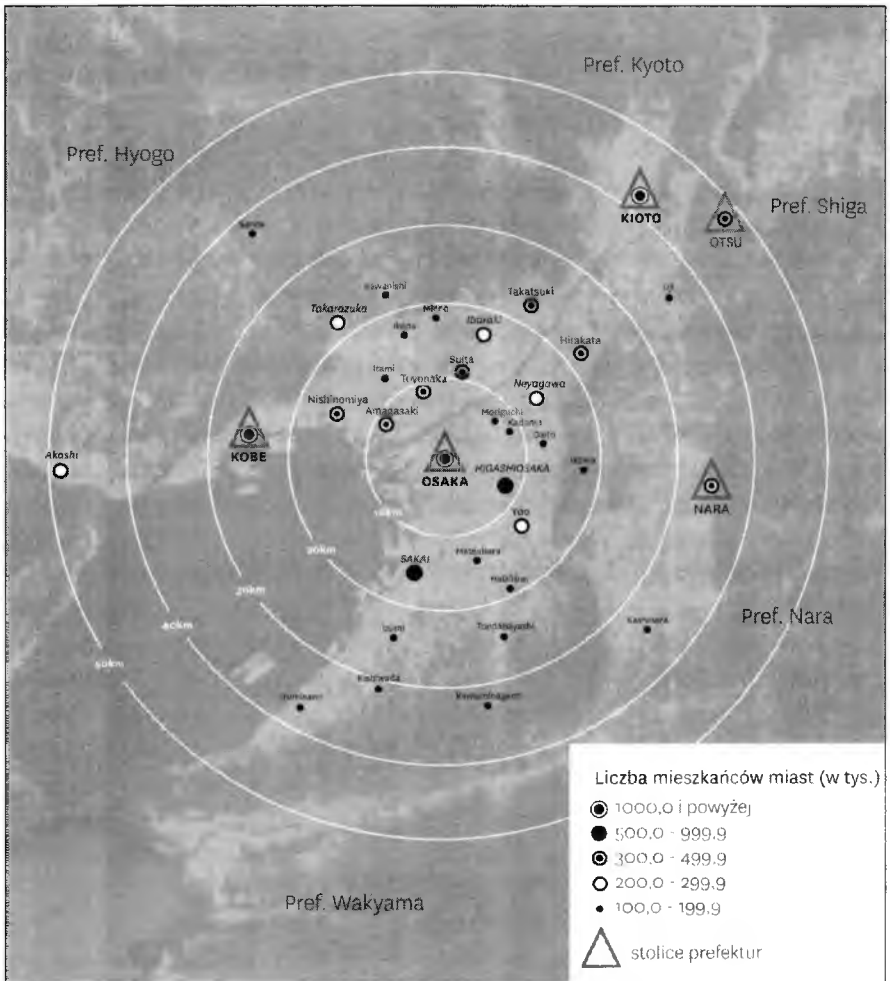
Tabela 7. Megamiasto Osaka. Zróżnicowanie struktury wielościowej miast w zależności od odległości (2010)

Odległość (km)	Miasta o liczbie ludności (tys. mieszkańców)							Ogółem (%)
	1000 i więcej	500,0–999,9	300,0–499,9	200,0–299,9	100,0–199,9	50,0–99,9	30,0–49,9	
0–10	16,7	16,7	33,3	x	33,3	x	x	100,0
10–20	x	5,0	10,0	15,0	35,0	35,0	x	100,0
20–30	8,3	x	16,7	8,3	25,0	41,7	x	100,0
30–40	x	x	6,7	x	40,0	46,6	6,7	100,0
40–50	14,3	x	14,3	14,3	x	42,8	14,3	100,0
Megamiasto	5,0	3,3	13,3	8,3	30,0	36,8	3,3	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie jak tab. 5.

Integralnym elementem poznawczym, w zakresie przestrzennego zróżnicowania struktury wielkościowej miast, jest określenie rangi poszczególnej kategorii wielkościowej miast w zakresie stopnia koncentracji ludności miejskiej. Pozwala to poznać i ocenić rolę oraz znaczenie poszczególnych klas miast w ramach indywidualnych pierścieni, czy stref megamiasta.

W przypadku megamiasta Osaka do znamienych cech zaliczyć należy w tym względzie, obecność trzech kulminacji, wynikających z lokalizacji w ramach obszaru centralnego oraz kolejno w pierścieniu 20–30 km oraz 40–50 km, miast liczących 1,0 mln i więcej mieszkańców (ryc. 1).

Ryc. 1. Megamiasto Osaka – liczba mieszkańców miast (w tys.).

W konsekwencji relatywnie słabo rozwiniętej sieci miast, w tym dużych i średniej wielkości, obecne tam milionowe miasta koncentrują odpowiednio 62,1% (obszar centralny), 45,9% (pierścień 20–30 km) oraz 62,8% (pierścień 40–50 km), ogółu ich ludności miejskiej. Z kolei dla pierścienia bezpośrednio przylegającego do obszaru centralnego (10–20 km), legitymującego się najliczniejszą zbiorowością miast w skali całego zespołu (a przy tym pozbawionego ośrodka liczącego 1,0 mln i więcej mieszkańców), charakterystyczna jest względna równowaga poziomu koncentracji ludności miejskiej w czterech kolejnych kategoriach wielkościowych miast: 500,0–999,9 tys., 300,0–499,9 tys., 200,0–299,9 tys. oraz 100,0–199,9 tys. osób. Przypada na nie średnio po około 22,0% mieszkańców miast pierścienia. Dla obszarów odległych o 30–40 km od centrum megamiasta, gdzie najludniejsze miasto reprezentuje Nara (historyczne Heijo-kyo), liczące 366,5 tys. osób, największe znaczenie mają miasta o zaludnieniu 100,0–199,9 tys. mieszkańców. Koncentrują one aż 47,7% ogółu ludności miejskiej tego pierścienia, przewyższając niemal trzykrotnie średnią megamiejską, wynoszącą 16,0%.

Tutaj także widoczna jest bardzo silna pozycja miast liczących 50,0–99,9 tys. mieszkańców. Koncentrują tam one 29,8% mieszkańców miast, dokumentując tym samym swoistą odrębność tej strefy w skali megamiasta (tab. 8). W powyższych okolicznościach aż 77,5% ogółu ludności miejskiej w pierścieniu 30–40 km zamieszkuje w miastach 50,0–199,9 tys. osób (przy średniej megamiejskiej 26,3%). Tworzy ona swoistą strefę buforową pomiędzy oddziaływaniem miasta centralnego zespołu, czyli Osaką, a położonymi w bliskim sąsiedztwie miastami Kioto oraz Kobe. Za sprawą ożywienia gospodarczego i wzrostu demograficznego Kobe (osiągnął on w latach 1980–2010 najwyższą wartość, bo aż 13,0%, w gronie miast liczących 1,0 mln i więcej mieszkańców, podczas gdy w przypadku Osaka zaledwie 0,7% a Kioto 1,0% – tab. 2), obecne w tej strefie miasta odnotują zapewne wzrost zaludnienia. Nastąpi zatem ożywienie procesu metropolizacji układu osadniczego w tej części megamiasta, czemu sprzyjać będzie łatwa dostępność komunikacyjna oraz wysokie walory środowiska przyrodniczego. Przyniesie on ewolucję struktury wielkościowej miast całego zespołu oraz pozycji poszczególnych grup wielkościowych miast w zakresie dystrybucji ludności miejskiej.

Tabela 8. Megamiasto Osaka. Zróżnicowanie udziału ludności miejskiej w wybranych kategoriach wielkościowych miast w zależności od odległości (2010)

Dystans (km)	% udziału ludności miejskiej wg kategorii wielkościowej miast							Razem (%)
	1000 tys. i więcej mieszkańców	500,0–999,9 tys.	300,0–499,9 tys.	200,0–299,9 tys.	100,0–199,9 tys.	50,0–99,9 tys.	30,0–49,9 tys.	
0–10	62,1	11,9	19,6	x	6,4	x	x	100,0
10–20	x	21,6	21,5	20,	23,6	13,2	x	100,0
20–30	45,9	x	22,8	16,7	13,7	10,9	x	100,0
30–40	x	x	20,8	x	47,7	29,8	1,7	100,0
40–50	62,8	x	14,4	12,3	x	9,0	1,5	100,0
Megamiasto	36,3	8,6	20,1	8,3	16,0	10,3	0,4	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie, jak tab. 5.

Obserwowane od końca pierwszej dekady XXI w. ożywienie krajowej gospodarki wpłynie pozytywnie na przyspieszenie procesu gentryfikacji w sferze przestrzenno-funkcjonalnej największych miast zespołu. Może ono przynieść, na wzór megamiasta Tokio (Mydel 2014, Mydel i Takahashi 2014), odrodzenie gospodarcze i demograficzne miast o zaludnieniu 1,0 mln i więcej mieszkańców, reprezentujących najważniejsze ogniwa rozwoju megamiasta.

Podsumowanie

Megamiasto Osaka, stanowiące jedno z najważniejszych ogniw Japońskiego Megalopolis oraz reprezentujące centrum regionu gospodarczego o nazwie Hanshin, pod względem demograficznym i gospodarczym potencjału należy do ścisłej czołówki tego typu miejskich formacji osadniczych na świecie. O jego wysokiej pozycji w systemie demograficzno-gospodarczym Japonii świadczy fakt, że mieszkańcy zespołu, w liczbie 16,4 mln osób, reprezentowali 12,8% ogółu ludności, a czynna zawodowo ludność stanowiła odpowiednio 14,7% tej kategorii mieszkańców kraju (2010). Na miejski układ osadniczy megamiasta Osaka składa się 60 miast (tzw. „shi”) o silnie zróżnicowanej strukturze wielkościowej, czemu towarzyszy wysoki poziom zmienności ich udziału w zakresie koncentracji ludności miejskiej. Statystycznie jedno miasto przypada tu na 112,5 km² powierzchni, licząc

średnio 261,1 tys. mieszkańców. Ze względu na rozległość terytorialną megamiasta, powyższe układy i struktury cechuje silne zróżnicowanie w zależności od odległości od centrum zespołu.

W zbiorowości 60 miast megamiasta Osaka charakterystyczna jest obecność aż trzech miast o zaludnieniu 1,0 mln i więcej mieszkańców, które reprezentując 5,0% ogólnej ich liczby, koncentrują 34,8% ogółu ludności zespołu. Przewodzi im licząca 2,67 mln osób Osaka, która jako miasto centralne, stanowi także centrum administracyjno-gospodarcze megamiasta. Dwa pozostałe miasta tej kategorii wielkościowej reprezentuje Kobe (1,54 mln mieszkańców), położone w nad Zatoką Osaka, w odległości 20–30 km od centrum zespołu, oraz historyczny ośrodek stołeczny Japonii, liczące 1,47 mln mieszkańców miasto Kioto, zlokalizowane w pierścieniu 40–50 km. Najliczniej reprezentowane są tu miasta o zaludnieniu 50,0–99,9 tys. oraz 100,0–199,9 tys. mieszkańców. Reprezentują one odpowiednio 36,8% oraz 30,0% ogólnej liczby miast zespołu, których mieszkańcy stanowią 25,5% ludności megamiasta.

Z punktu widzenia zróżnicowania przestrzennego stopnia koncentracji miast oraz ich struktur wielkościowych, megamiasto Osaka charakteryzuje najliczniejsza ich obecność w bezpośrednim sąsiedztwie miasta centralnego (10–20 km od centrum zespołu). W liczbie 20 reprezentują aż 33,3% ogólnej liczby miast, co skutkuje najwyższym w skali megamiasta wskaźnikiem ich gęstości (jedno miasto przypada tam średnio na 38,7 km² powierzchni, przy średniej megamiejskiej wynoszącej 112,5 km²). W strefie tej zdominowana jest równocześnie zdecydowana przewaga jednostek o zaludnieniu 50,0–199,9 tys. mieszkańców, które stanowią aż 70,0% ogólnej liczby obecnych miast. Ta kategoria wielkościowa miast dominuje także w strefach 20–30 km i 30–40 km od centrum, notując najwyższą wartość udziału (w skali całego megamiasta), w pierścieniu 30–40 km (reprezentują aż 86,6% ogółu miast tej strefy). W powyższych okolicznościach niemal połowa ludności miejskiej tej części megamiasta, rezyduje w ośrodkach liczących 100,0–199,9 tys. mieszkańców.

Historyczne uwarunkowania w zakresie procesu powstawania i rozwoju miast na obszarze współczesnego megamiasta Osaka sprawiają, że obszary odległe o 30–40 km od centrum układu pozbawione są ośrodków miejskich o zaludnieniu 500,0 tys. i więcej mieszkańców. W rezultacie formują one swoistą strefę buforową w profilu rozmieszczenia ludności ogółem i ludności miejskiej w zależności od odległości. Wyraża się to notowaniem w jej ramach najniższych wskaźników udziału mieszkańców miast w skali megamiasta (11,3%) oraz średniej liczby osób przypadających na jedno miasto (117,7 tys. osób). Ten specyficzny obraz w zakresie dystrybucji ludności miejskiej strefy 30–40 km megamiasta Osaka, jest w zasadniczym

stopniu pochodną słabego oddziaływania rynku pracy i potencjału gospodarczego położonego w pierścieniu 20–30 km miasta Kobe oraz w odległości 40–50 km miasta Kioto.

Ożywienie gospodarcze Japonii, a w jego ramach regionu Hanshin, przyniesie zapewne uruchomienie i przyspieszenie procesu suburbanizacji–metropolizacji tej części megamiasta. Ich motorem będzie przede wszystkim modernizacja struktur funkcjonalnych i rozwój gospodarczy miasta Osaka oraz Kobe.

Początek pierwszej dekady XXI w. wskazuje na to, że bardzo ważną rolę odegra w tym zakresie modernizacja gospodarcza miasta Kobe. Jest ono w zespole megamiasta Osaka ośrodkiem realizacji szeroko zakrojonych planów na rzecz podniesienia poziomu innowacyjności i konkurencyjności gospodarki. Znajduje to przede wszystkim wyraz w tworzeniu licznych parków technologicznych, w ramach których funkcjonują najbardziej innowacyjne firmy regionu i kraju. Ich integralną częścią pozostaje, oddany do użytku w 2006 roku (na sztucznej wyspie w sąsiedztwie Port Island), nowoczesny port lotniczy. W perspektywie kilku najbliższych lat osiągnie on status międzynarodowego portu lotniczego, co wpłynie na dalsze ożywienie rozwoju megamiasta Osaka, obsługiwanego aktualnie głównie przez Międzynarodowy Port Lotniczy Kansai (oddany do użytku w 1994 roku i ciągle rozbudowywany).

Summary

Osaka Megacity covering 6 752 km² (within the ring 0–50 km from the Osaka CBD), populated by 16,4 mln inhabitants, is concentrating 12,8% total number population of Japan, and as a pole of economic region named Hanshin, participating in 14,7% of the country's economic active population number (2010).

Osaka Megacity urban settlement consists of 60 cities (jap.shi) with population 30 thousands and over inhabitants. In its internal structure presence of 3 cities with 1,0 mln and over inhabitants is characteristic (central city Osaka – 2,67 mln, Kobe – 1,54 mln, Kyoto – 1,47 mln). Representing only 5,0% the total number of the Osaka Megacity urban settlements, they concentrate as much as 34,6% of megacity population. The most numerous are there cities with population 50,0–99,9 th. (36,8% total number) and 100,0199,9 th. inhabitants (30,0% total number cities of the Osaka megacity), accommodating respectively 10,3% and 16,0% of the total urban population one. The highest level concentration cities is noted in the 10–20 km zone from the megacity centre (33,3% total number of cities) inhabited by 24,8% total urban population (one city per 38,7 km², exceed above three times megacity index noted value 112,5 km²). In their internal structure predominance cities with 50,0–199,9 th. inhabitants is characteristic, representing an average 70,0% total number cities of this zone. This category of cities is especially typical within the 30–40 km zone of the Osaka Megacity. Representing 86,6% of the total number cities of this zone, they concentrate as much as 77,5% of urban population one.

Key words: megacity, central city, city size structure, urban population structure by size of cities

Literatura

- Alberowa Z. (1987), *O sztuce Japonii*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Fuchs P. (1994), *Megacity Growth and the Future*, Tokyo: United Nations University Press.
- Hall J.W. (1979), *Japonia od czasów najdawniejszych do dzisiaj*, Warszawa: PIW.
- Hall P. (2004), *Megacities, World Cities and Global Cities*, Rotterdam: Megacities Lecture.
- Japan Statistical Yearbook 2015*, Tokyo: Statistics Bureau, Ministry of Internal Affairs and Communication.
- Kruss F., Leuze U., Nitschke A. (2007), *Megacities – Our Future Habitat*, Koeln: Global Campus 21.
- Mydel R. (2007), *Środowisko przyrodnicze i człowiek w Japonii*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Fogra.
- Mydel R. (2014), *Megamiasto Tokio*, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM.
- Mydel R., Ishihara H. (2002), *Kioto. Japońskie miasto historyczne. Zróżnicowanie demograficznej i społeczno-ekonomicznej przestrzeni*, Monografia 19, Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Mydel R., Ishimizu T. (1985), *Ewolucja przestrzenno-funkcjonalnej struktury japońskich obszarów metropolitalnych*, „Prace Geograficzne”, 65.
- Mydel R., Ishimizu T. (1988), *Evolution of Socio-Economic Structure of Japan's Metropolitan Areas*, „Prace Geograficzne”, 79.
- Mydel R., Takahashi D. (2014), *Struktura wielkościowa miast megamiasta Tokio oraz jej zróżnicowanie w zależności od odległości od centrum*, [w:] E. Kaczmarska, P. Raźniak (red.), *Společno-ekonomiczne i przestrzenne przemiany struktur regionalnych*, Vol. 1, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 46–65.
- Population Census of Japan 2011*, Tokyo: Statistics Bureau, Ministry of Internal Affairs and Communication.
- Population of Major Metropolitan Areas, 2005 Population Census of Japan, Overview Series No. 9* (2009), Tokyo: Statistics Bureau, Ministry of Internal Affairs and Communication.
- Sorensen A., Okata J. (red.), (2011), *Megacities. Urban Form, Governance and Sustainability*, Tokyo, London, New York: Springer.

Netografia

- 6-Best:Major Projects-Hyogo-Kobe Investment Support Center, www.hyogo-kobe.jp (dostęp: 30.03.2015).

Elżbieta Kaczmarska

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Zmiany w przestrzeni miast na wybranych przykładach angielskich

Changes In Public Space – Selected Examples Of English Cities

*Mówi się o niej; przestrzeń.
Łatwo określać ją tym jednym słowem,
dużo trudniej wieloma.*

*Pusta i pełna zarazem wszystkiego?
Szczelnie zamknięta, mimo że otwarta,
skoro nic
wymknąć się z niej nie może?
Rozdęta do bezkresu?
Bo jeśli ma kres,
z czym, u licha, graniczy?*

Wisława Szymborska

Streszczenie

Nowe wartości przestrzeni miast XXI wieku określają funkcje wynikające z potrzeb współczesnych. Zastosowane formy urbanistyczno-architektoniczne będące kontynuacją lub tylko dalekim wspomnieniem przeszłości, stanowią trwałe wartości przestrzeni. Połączone z wrażliwością i błyskotliwą nowoczesnością pomysłów projektantów i wizjonerów przyszłości, w nowych warunkach techniczno-materiałowych i awangardowej estetyce, kreują obraz przestrzeni miasta.

Na przykładach określonych obszarów Londynu, Bristolu i Bath przedstawiono współczesne pomysły urządzenia ich przestrzeni publicznych. Do prezentacji wybrano obszary dawnych portów rzecznych stolicy państwa, tradycyjny ośrodek przemysłu stoczniowego i miasto uniwersyteckie oraz historyczną miejscowość uzdrowiskową. Przeanalizowano walory ich kompozycji urbanistycznej i współczesnej fizjonomii.

Słowa kluczowe: przestrzeń, miasto, współczesność, kompozycja, zasoby kulturowe, architektura

Wprowadzenie

W przestrzeni współczesnych miast szczególną, krystalizującą rolę, pełnią dobrze wykorzystane zasoby kulturowe. One też są podstawowym tworzywem kompozycji urbanistycznej oraz rozpoznawalności i kreatywności miejsca.

Należy również podkreślić znaczący wpływ zmieniających się miast na nasze życie. Coraz częściej pojęcia: miasto idealne, miasto szczęśliwe, miasto wyśnione, miasto zielone, miasto piękne, miasto dzieło sztuki, stają się synonimem optymistycznych dążeń lokalnych społeczności i ich liderów. Są także wyraźnym wskazaniem na korzystne efekty szeroko pojętej współpracy. Temat ten podejmuje współcześnie wielu autorów (np. Graham 2016; Montgomery 2015; Paszkowski 2011; Purchla, red. 2016; Rewers, red. 2010), analizując przestrzeń miasta wielowątkowo i z różnych perspektyw.

Na przykładach określonych obszarów Londynu, Bristolu i Bath przedstawiono współczesne pomysły kreowania obrazu, różniących się funkcją, miejsc publicznych.

Wybrano obszary dawnych portów rzecznych stolicy państwa, tradycyjny ośrodek przemysłu stoczniowego i miasto uniwersyteckie oraz historyczną miejscowość uzdrowiskową. Przeanalizowano walory ich kompozycji urbanistycznej i współczesnej fizjonomii zwracając uwagę głównie na stronę wizualną umożliwiającą różne kreacje tej przestrzeni.

Kreowanie obrazu wybranych miejsc – cel analizy

Strona wizualna przestrzeni miast jest zagadnieniem niezmiernie ważnym i warto zwrócić na nią uwagę w kontekście współczesnych przemian funkcjonalnych i społeczno-gospodarczych, a także polityki miejskiej.

Obraz miasta znacząco zmienił się pod wpływem procesów odnowy, jednakże zachował wiele z tradycji miejsca. Umiejętność połączenia historii i nowoczesności, w koncepcjach urbanistyczno-architektonicznych i kompozycji całości jest ważnym czynnikiem zwiększającym atrakcyjność przestrzeni i zachowanie jej tożsamości. Tym zagadnieniom poświęcona jest analiza wybranych miejsc w miastach angielskich znanych autorce pracy z autopsji. Prezentacja różniących się wielkością, funkcją, statusem administracyjnym obszarów odnowy, skupia się na ich walorach estetyczno-wizualnych, dla których tłem jest historia, współczesna polityka miejska i udział społeczności w inicjowaniu przemian. Sukces nowego scenariusza życia wybranych

do prezentacji miejsc jest sumą wartości różnych. Niektóre z nich – najczęściej te niematerialne, trzeba ponownie odkrywać i doceniać.

BRISTOL

Miasto żeglarzy przekształcone w ośrodek turystyczny i naukowy

Bristol – miasto w południowo-zachodniej Anglii, położone przy ujściu rzeki Avon do Kanalu Bristolskiego, 185 km na zachód od Londynu. Z populacją 442,5 tys. mieszkańców w 2015 (www.bristol.gov.uk). Bristol zajmuje szóste miejsce w Anglii i dziewiąte w Wielkiej Brytanii. Formalnie stanowi on jednolitą jednostkę administracyjną i zarazem samodzielne hrabstwo ceremonialne. Ponadto jest największym ośrodkiem regionu. Miasto szczyci się ponad setką zabytków. Najstarsze pochodzą jeszcze z okresu średniowiecza, w tym katedra z XII w. i kościół St. Mary Redcliffe z XIV w. Są również domy mieszczańskie z XV–XVI w. Posiada także tradycyjne zabudowania targowe, dom kupiecki i dawny spichlerz z XVIII w. stanowiące jądro zabudowy miasta. Bristol jest nie tylko ośrodkiem kulturalnym, pielęgnującym dziedzictwo historyczne, lecz także naukowym dzięki swoim dwóm uniwersytetom. Uniwersytet Bristolski, który zalicza się do najstarszych w Anglii oraz Uniwersytet Zachodniej Anglii, dawna Politechnika Bristolska, wskazują na współczesne, dominujące funkcje miasta.

Przez pięć stuleci na rozwój Bristolu wpływ mieli żeglarze i przemysł stoczniowy. Bristol od zawsze był dużym portem handlowym i ośrodkiem kupieckim. Przyjmuje się, że handel z drugą półkulą został zapoczątkowany przez historyczny rejs Johna Cabota, który wyruszył do Ameryki Północnej z portu Bristol w 1497 r. (www.bristol.ac.uk). Obsługiwał głównie handel z drugą półkulą i zapoczątkował erę parowych statków transatlantyckich. Pełnił ważną rolę jako ośrodek kupiecki, głównie w dziedzinie handlu winem, importu tytoniu, do XVIII w. również handlowano tu niewolnikami. Bristol – ośrodek przemysłowy, ze stoczniami i fabrykami samolotów, silnie zniszczony w okresie II wojny światowej, został przeniesiony na głębsze wody u ujścia rzeki Avon. Dziś jest to duży port przeładunkowy i największy importer samochodów w Wielkiej Brytanii, funkcjonujący 8–11 km od historycznego centrum. Natomiast dawne tereny stoczni i zabudowy portowej zyskały nowe oblicze. Doki portowe, przystanie i budynki składów handlowych zostały przekształcone w nowoczesne ośrodki kulturalne i handlowe. Mieszczą się tu również restauracje, puby, bary, funkcjonujące do późnych godzin wieczornych.

Historyczną dzielnicę zrewitalizowano w znaczącym stopniu pozostawiając zabudowę i urządzenia portowe – dźwigi, żagle, maszty. Stanowią one akcenty w obrazie miasta i plastyczno-sentymentalną instalację w pejzażu nawiązującą do jego przeszłości. Wzdłuż rzeki Avon powstały współcześnie nowoczesne apartamentowce, a główną przestrzenią publiczną jest plac Milenijny z obiektem planetarium. Tu również w kompozycji placu wykorzystano wodę – płytkie kanały, fontanny, kurtyny wodne. Całość wzbogacono odpowiednią formą detali architektury i kolorystyką. Umiejętnie połączono aurę przeszłości z nową funkcją tworząc reprezentacyjne i wygodne miejsca do nauki i wypoczynku.

Charakterystyczny pagórkowaty krajobraz miasta został uformowany z wapieni i piaskowców, które również stanowiły podstawowy budulec obiektów miejskich w okresach historycznych i są wykorzystywane współcześnie.

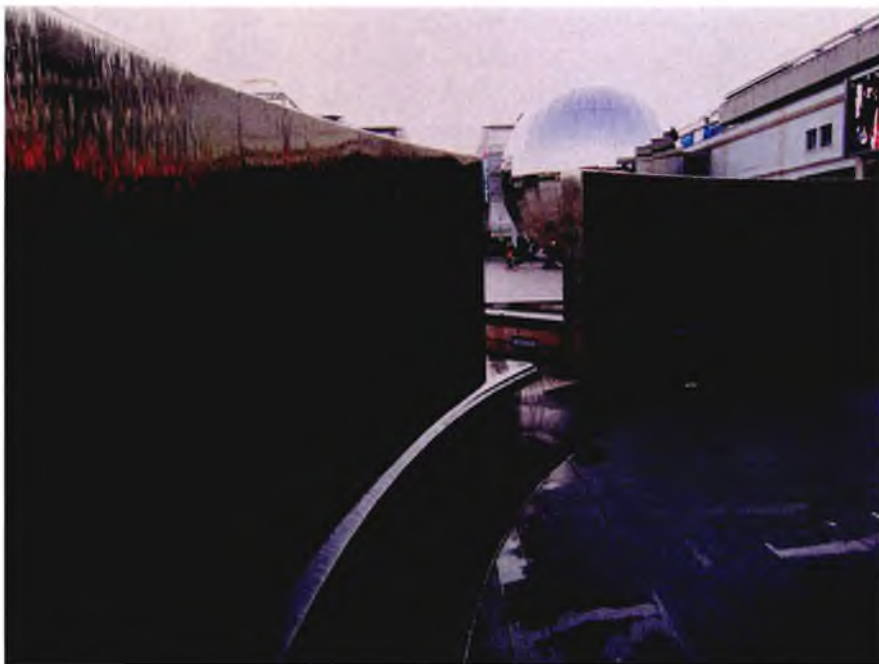

Fot. 1. Bristol. Składy przy Floating Harbour. W tle wieża XIV-wiecznego kościoła St. Mary Redcliffe. Fot. E. Kaczmarska.

Należy przypuszczać, że atrakcyjność nowego centrum miasta i jego klimat psychologiczny przyciągną turystów, co może potwierdzać struktura wieku użytkowników i liczba odwiedzających miasto turystów – Bristol łącznie odwiedza 9 mln gości rocznie (www.bristol.gov.uk).

Fot. 2. Bristol. Ukształtowanie placu Milenijnego. Fot. E. Kaczmarska.

Fot. 3. Bristol. Plac Milenijny. Współczesne detale urządzenia przestrzeni publicznej. Fot. E. Kaczmarska.

BATH

Uzdrowisko i miasto

Bath – miasto w Anglii, w hrabstwie Somerset, położone jest 159 km na zachód od Londynu i 21 km od Bristolu. Te trzy miasta są dobrze skomunikowane przez linię kolejową i połączenia drogowe.

Miasto położone jest w dolinie rzeki Avon, w miejscu, gdzie występowały naturalne wody geotermalne o temp. 46,5 st. C, jedyne na terenie Anglii. Lecznicze właściwości wód termalnych dały początek powstaniu miejscowości uzdrowskiej i rozwojowi układu urbanistycznego. Został on w całości w 1987 r. wpisany na listę światowego dziedzictwa UNESCO i jednego z miast Dziedzictwa Narodowego Wielkiej Brytanii. Jest to odpowiednik „pomnika historii” w polskim prawodawstwie według ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Najnowszy tekst ujednoczony z dnia 30.11.2015 r. Dzisiejsze Bath zajmuje powierzchnię 29 km² i liczy ok. 95 tys. mieszkańców (www.bathnes.gov.uk).

Rozwój kąpieliska związany jest z okresem rzymskim. W I w.n.e. wybudowano tu największe na północ od Alp uzdrowisko, z licznymi łaźniami, basenami, świątynią i nazwano je Aquae Sulis. Do III w.n.e. uzdrowisko przyciągało kuracjuszy i pielgrzymów z całego rzymskiego imperium.

Jednakże legendy celtyckie sytuują powstanie miasta Bath znacznie wcześniej, ok. IX w.p.n.e. w czasach chorego na trąd syna królewskiego Bladuda, który obserwując zachowanie świnek z lubością tarzających się w ciepłej wodzie, również wypróbował jej właściwości i został wyleczony. Po okresie rzymskim Sasi zajęli Bath i zbudowali miasto wewnątrz murów rzymskich oraz opactwo obok miejsca, gdzie stała świątynia. Obecne opactwo znajduje się w miejscu nawy nieukończonej katedry benedyktyńskiej i wraz z kompleksem odrestaurowanych obiektów rzymskich stanowi wizualnie wyjątkowo atrakcyjny fragment miejscowości.

W XVIII w. miasto stało się popularnym ośrodkiem wypoczynkowym i najmodniejszym miastem Anglii. W czasach georgiańskich, niekoniernie świadomą, promocją i modą na ten ośrodek zajęli się mistrz ceremonii Richard Beau Nash i pisarka Jane Austen. W tym samym czasie Ralph Allen i John Wood przekształcili plan urbanistyczny i architekturę miasta. Budowali w stylu klasycystycznym zainspirowani rzymską przeszłością, używając lokalnego kamienia o miodowym kolorze z miejscowych kamieniołomów – obecnie znanego jako *bath stone* i również wykorzystywanego współcześnie. Dzięki ich działalności Bath zyskało nowatorskie rozwiązania przestrzenne i atrakcyjną palladiańską zabudowę, jak Circus (zielone rondo w miejskiej części Bath), Royal Crescent (najbardziej majestatyczna ulica

w Anglii, dzieło Johna Wooda Młodszeo, zamykająca od północy największą otwartą przestrzeń w mieście), czy most Pulteney nad rzeką Avon (drugi most-galeria w Europie po florenckim nad rzeką Arno).

Miasto jest przestronne dzięki rozległym parkom położonych między kompleksami budynków z okresu Regencji. Tradycje kąpieliska termalnego kontynuuje nowy obiekt uzdrowiskowy *Thermae Bath Spa*, korzystnie wpisujący się w obiekty centrum uzdrowiska (www.thermaebathspa.com, *Thermae Bath Spa* (red. zb.), Wines 2008). Współcześnie Bath jest również centrum kulturalnym, uniwersyteckim i turystycznym, rocznie odwiedza je 3 mln 800 tys., w tym ilość zwiedzających termy w 2015 r. wyniosła 1180 tys. osób (www.alva.org.uk). Historyczną aurę i tradycje uzdrowiska podkreślają również tabliczki na wielu domach z nazwiskami sławnych ludzi, którzy tu mieszkali i utożsamiali się z uzdrowiskiem.

Fot. 4. Bath. Zespół rzymskich łaźni z I w. n.e. z sylwetką opactwa benedyktynów.
Fot. E. Kaczmarek.

Fot. 5. Bath. Palladiańska architektura Circus. Plac zaprojektowany przez Johna Wooda w pierwszej połowie XVIII w. Fot. E. Kaczmarska.

Fot. 6. Bath. Współczesne elementy urządzenia spa. Fot. E. Kaczmarska.

LONDYŃSKIE Docklands

Docklands – dzielnica portowa, zwyczajowa nazwa części wschodniego Londynu, która obejmuje położone nad Tamizą obszary pięciu dzielnic: Southwark, Tower Hamlets, Newham i Greenwich. Doki znajdujące się na tym terenie były dawniej częścią londyńskiego portu. Obecnie teren ten przechodzi rewitalizację w celu lepszego zagospodarowania komercyjnego i mieszkaniowego. Po raz pierwszy nazwa docklands została użyta w rządowym raporcie dotyczącym planów rewitalizacyjnych w 1971 r. i od tego czasu istnieje w powszechnym użyciu.

W czasach Imperium Rzymskiego, a także w średniowieczu, statki zatrzymywały się przy małych nabrzeżach w dzisiejszym City of London i Southwark, na obszarze znanym jako Basen Londyński. Pierwsze bezpieczne i osłonięte miejsca postoju okrętów dla 120 jednostek zostały zrealizowane w XVII w. i stały się wzorem dla doków epoki georgiańskiej. Należy tu wymienić: dok West India, otwarty w roku 1802, następnie doki: London (1805), East India (1805), Surrey (1807), St Katharine (1828) i West India South (1829).

Doki budowane w czasach wiktoriańskich położone były bardziej na zachód. W ich skład wchodziły: Royal Vootoria (1855), Millwall (1868) i Royal Albert (1880). Dok King George V został zbudowany później, w roku 1921.

Pierwotnie teren londyńskich doków składał się głównie z nisko położonych obszarów bagiennych, nienadających się do użytku rolnego i tylko w małym stopniu zaludnionych. Z powstaniem doków, ich pracownicy utworzyli wiele dobrze zorganizowanych społeczności lokalnych z własną, odróżniającą ich od innych, kulturą i slangiem. Słaba sieć komunikacyjna oznaczała dla nich odizolowanie od innych części Londynu. Na przykład Isle of Dogs posiadała tylko dwie drogi: na wyspę i z wyspy; w 1920 mieszkańcy dzielnicy portowej zablokowali drogi i ogłosili niepodległość (www.islandhistory.org.uk).

Istniały trzy główne rodzaje doków. Doki portowe, w których zakotwiczone okręty były rozładowywane i załadowywane. Doki suche, dużo mniejsze, służące do drobnych napraw statków. Przy brzegu położone były także stocznie. Ponadto, wzdłuż rzeki, znajdowało się wiele obiektów charakteryzujących funkcje obszarów związanych z żeglugą: dźwigów, żurawi, magazynów, przystani i pomostów. Poszczególne doki specjalizowały się w obsłudze różnego rodzaju towarów: drewna, ziarna, wełny, cukru, gumy i innych towarów kolonialnych. Współcześnie o ich historii przypominają opisy i fotografie znajdujące się na tablicach umieszczonych w eksponowanych miejscach.

Niemieckie bombardowania w czasie II wojny światowej spowodowały ogromne zniszczenia na obszarze doków Londynu. Mimo że powojenna odbudowa przywróciła doki do działalności w latach pięćdziesiątych, okres ich prosperity zakończył się w dziesięcioleciu pomiędzy 1960 a 1970 r. W tym okresie transport wodny stopniowo adoptował nowo wynaleziony system kontenerów. Londyńskie doki nie były zdolne do pomieszczenia wymuszonych przez konteneryzację większych statków i transport wodny przeniósł się do głębszych portów.

W latach pomiędzy 1960 a 1980 r. wszystkie z londyńskich doków zostały zamknięte, pozostawiając wokół siebie opuszczony obszar o powierzchni ok. 21 km², z ludnością bez pracy, biedną, z wieloma problemami społecznymi.

Starania w kierunku rewitalizacji doków pojawiły się od razu po ich zamknięciu, jednak dopiero po dziesięciu latach plany zaczęto wprowadzać w życie. Sprawę komplikowały: brak powiązań komunikacyjnych, problemy własności, głównie ilość właścicieli i narosłe w ciągu lat problemy społeczne.

W roku 1981 minister środowiska, Michael Heseltine, powołał London Docklands Development Corporation (LDDC) w celu rewitalizacji dawnego obszaru portowego. LDDC była organem statutowym zarządzanym i finansowanym przez rząd centralny, z działaniami ukierunkowanymi na pozyskanie terenów doków i zarządzanie nimi. LDDC funkcjonowała również jako organ planujący rewitalizację obszaru. Kolejna ważna interwencja rządu nastąpiła w roku 1982. Wtedy na terenie doków założono specjalną strefę ekonomiczną, w której przedsiębiorcy, poza zwolnieniem z obowiązku płacenia podatków, otrzymywali również inne zachęty do inwestowania. Inwestowanie na tym obszarze stało się więc bardziej atrakcyjne i przyczyniło do nagłego wzrostu koniunktury na nieruchomości.

Masowy program rozwoju, którym LDDC zarządzała w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, zastał teren dawnego portu zamieniony w mieszanekę terenów mieszkalnych, handlowych i przemysłu lekkiego z charakterystycznym „bałaganem” w przestrzeni.

Kolejno zrealizowano ambitny projekt Canary Wharf, który zakładał budowę największego budynku w Wielkiej Brytanii oraz powstanie drugiego głównego centrum finansowego w Londynie. Problemy komunikacyjne rozwiązano poprzez budowę Docklands Light Railway (DLR), która połączyła dzisiejsze docklands z centrum Londynu. Niski koszt tej inwestycji spowodowany był głównie wykorzystaniem istniejącej już wcześniej, ale nieużywanej infrastruktury kolejowej oraz opuszczonych terenów na prawie całej długości sieci kolejowej.

Zbudowano również dwa tunele łączące Wyspę Psów z drogą A13, również znaną jako The Highway. W 1987 r. na terenie dawnej Royal Docks

zbudowano także port lotniczy London City. Natomiast zabudowa wysokościowców biurowych i centrum handlowego skupiona jest obecnie wokół stacji metra Canary Wharf (Allinson 2009).

W ciągu ostatnich dwudziestu lat ludność Docklands podwoiła się, a sam obszar stał się zarówno głównym centrum finansowym, jak i coraz bardziej zadowalającym miejscem do życia. Połączenia komunikacyjne znacząco się poprawiły. Mimo że większość ze starych nabrzeżnych budynków i magazynów została wyburzona, niektóre przetrwały i zostały przekształcone w mieszkania.

Większość z doków wykorzystywana jest obecnie jako przystanie i centra sportów wodnych. Mimo że duże statki mogą i czasami wpływają do starych doków, główny ruch handlowy przeniósł się w dół rzeki. Obszar Docklands odżył, co przyniosło również efekty na zaniedbanych terenach sąsiednich. Greenwich i Deptford przechodzą obecnie rewitalizację na dużą skalę, głównie dzięki rozwojowi połączeń komunikacyjnych dających większą atrakcyjność dla dojeżdżających. Na początku XXI wieku rewitalizacja terenów rozprzestrzeniła się na przedmieścia Wschodniego Londynu.

Fot. 7. Londyn. Zachowane urządzenia portowe w zrewitalizowanych dokach.

Fot. E. Kaczmarek.

Fot. 8. Londyn, Canary Wharf. Zespół drapaczy chmur, konkurencja dla finansowej dominacji City. Fot. E. Kaczmarska.

Fot. 9. Londyn, Canary Wharf. Rzeźba inspirowana tradycją miejsca.
Fot. E. Kaczmarska.

Innym ciekawym przykładem współczesnych przekształceń miasta i wykreowanie budynku infrastruktury dzielnicy na znaczący ośrodek kultury jest TATE MODERN GALLERY, uważane obecnie za jedno z ciekawszych muzeów na świecie prezentujących sztukę nowoczesną i współczesną, obok Museum of Modern Art (MoMA) w Nowym Jorku. Znajduje się na południowym brzegu Tamizy w Southwark, w bezpośrednim sąsiedztwie Globe Theatre i Millenium Bridge.

Budynek galerii stanowił niegdyś główną halę elektrowni Bankside Power Station projektu Gilesa Gilberta Scotta, która została wybudowana w dwóch etapach w latach 1947–1963.

Jako muzeum budynek otwarto 12 maja 2000 r. po przebudowie dokonanej na podstawie projektu biura Herzog & de Meuron. Ta adaptacja stała się impulsem do przekształcenia pobliskich obiektów portowych, przemysłowych i całej dzielnicy w nowoczesne centrum kulturalno-rozrywkowe. Połączenie Tate Modern Gallery Mostem Milenijnym z północnym nadbrzeżem Tamizy i bliskość katedry św. Pawła, stanowi dodatkowy atut dla pozytywnych przekształceń kolejnej dzielnicy portowej i jest przykładem „rozlewania się” korzystnych efektów rewitalizacji zaniedbanych dzielnic miasta.

Fot. 10. Londyn, Most Milenijny prowadzący od Tate Modern Gallery w kierunku katedry Św. Pawła. Fot. E. Kaczmarek.

Podsumowanie

Przedstawione przykłady wskazują pozytywne zmiany przestrzeni prezentowanych miast na przełomie XX i XXI wieku. Zaniedbane obszary o różnych funkcjach, zdegradowane wizualnie, społecznie i ekonomicznie, przez rozsądną politykę władz, wsparcie finansowe i inne zachęty zyskały impuls do ponownego rozwoju gospodarczego.

Ważnym dla samorządów czynnikiem powodzenia procesu odnowy było uzyskanie zaufania lokalnej społeczności i przyciągnięcie dużej liczby entuzjastów przemian i turystów oraz znaczenie Roku Milenijnego.

Szczególną uwagę zwraca dbałość o stronę funkcjonalną i estetyczną wykreowanych w dużej ilości miejsc publicznych. Umiejętnie połączono tradycję miejsc w zastanej zabudowie historycznej z nowymi formami architektury i detali urbanistycznych, tworząc atrakcyjne wizualnie przestrzenie – symbole XXI wieku.

Summary

The examples presented in this article are an indication of positive changes within the public space of the studied cities at the turn of the 20th and 21st centuries. Thanks to the sound policy of the authorities, through financial support and other incentives, the formerly neglected areas – of varying functions – which had been visually, socially, and economically degraded, received an impulse for a re-launched economic growth.

Key success factors of the revitalisation process included gaining the trust of the local communities, and attracting large numbers of change enthusiasts and visitors (tourists), as well as the significance of the New Millennium.

The care for both the functionality and the aesthetics in numerous public spaces that have been created is particularly worthy of our attention. Traditions of particular places, within the existing built environment, were skilfully combined with new forms of architecture and town planning details, thereby creating visually attractive spaces – symbols of the 21st century.

Key words: public space, city, modernity, urban composition, cultural assets, architecture

Literatura

Allinson K. (2009), *Architects and Architecture of London*, Londyn.

Britain's original and only natural thermal Spa, Thermae Bath Spa, (red zb.).

Graham W. (2016), *Miasta wysnzione*, Kraków: Karakter.

Montgomery Ch. (2015), *Miasto szczęśliwe. Jak zmienić nasze życie zmieniając nasze miasta*, Kraków: Wysoki Zamek.

- Paszkowski Z. (2011), *Miasto idealne w perspektywie europejskiej i jego związku z urbanistyką europejską*, Kraków: Universitas.
- Purchla J. (2016), *Miasto jako dzieło sztuki*, „Herito”. Dziedzictwo, kultura, współczesność, 22–23, 12–29.
- Rewers E. (red. 2010), *Miasto w sztuce – sztuka miasta*, Kraków: Universitas.
- Szyborska W. (2012), *Tutaj*, Kraków: Znak, 36.
- Wines J. (2008), *Zielona Architektura*, Warszawa: Taschen.

Netografia

- <https://www.bristol.gov.uk/statistics-census-information/the-population-of-bristol> (dostęp: 30.03.2015).
- <http://www.bristol.ac.uk/history/research/cabot/> (dostęp: 27.03.2015).
- <https://www.bristol.gov.uk/documents/20182/33904/Population%20of%20Bristol%20September%202014.pdf/d916c075-26f3-4d5e-9ef3-5aba2788e7df> (dostęp: 27.03.2015).
- <http://www.bathnes.gov.uk/services/your-council-and-democracy/local-research-andstatistics> <http://www.alva.org.uk/details.cfm?p=423> <http://www.islandhistory.org.uk/index.php?p=2> www.thermaebathspa.com (dostęp: 28.03.2015).

Akty prawne

- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami; tekst ujednolicony z dnia 30.11.2015 r.

Małgorzata Drożdż-Szczybura

Politechnika Krakowska

Rolnictwo miejskie narzędziem zrównoważonego rozwoju miast

Urban agriculture as a tool for sustainable urban development

Streszczenie

Jeszcze do połowy XIX wieku żywność powszechnie produkowano w mieście lub jego bliższych okolicach. Rewolucja agrarna częściowo „wyprowadziła” rolnictwo z miast. Od końca XIX w. rolnictwo w miastach stanowiło i nadal stanowi remedium na sytuacji kryzysowej. W wielu krajach tradycyjne formy rolnictwa miejskiego są kontynuowane i nie można zakładać, że będą zanikać. Zachodzące w XX w. zmiany technologiczne, gospodarcze, społeczne i kulturalne, zapoczątkowane w drugiej połowie lat 40. XX w. rewolucja naukowo-techniczna, dały podstawy do powstania współczesnych koncepcji produkcji żywności w miastach, które objawiają się w różnorodności form w jakich występują. Znajdują się wśród nich kontynuacje, przy użyciu nowoczesnych metod, tradycyjnych form rolnictwa miejskiego oraz wcześniej niespotykane realizacje. Rolnictwo miejskie jest integralną częścią systemu miejskiego. Zintegrowaną z warunkami ekonomicznymi i ekologicznymi terenu zurbanizowanego i współdziałającą z ekosystemem miejskim. Nie zastąpi upraw oraz chowu i hodowli zwierząt na obszarach wiejskich, ale może stać się ważnym i bardziej ekologicznym uzupełnieniem. W wielu krajach, wpisuje się w strategię zrównoważonego rozwoju miast.

Słowa kluczowe: rolnictwo miejskie, miasto, rozwój zrównoważony

Wprowadzenie

Uprawa roślin użytkowych i chów zwierząt gospodarskich prowadzone były w miastach i bezpośrednim ich sąsiedztwie od czasów najdawniejszych. Rolnictwo miejskie ma historię tak długą, jak długa jest historia samych miast. Rozległe ogrody i pola uprawne stanowiły nieodłączny element krajobrazu miast starożytnych. W średniowiecznych europejskich miastach lokacyjnych, które nierzadko prowadziły typowo wiejską gospodarkę, a miastami były jedynie z nazwy, z tytułu posiadania herbu i przywileju, część miejskich parceli zajmowały pola, ogrody użytkowe oraz rolnicze obiekty i pomieszczenia gospodarcze. Gospodarstwa rolne ich mieszkańców, miejskie, klasztorne, czy też zamkowe folwarki. Powszechne było zakładanie niewielkich ogrodów użytkowych w obszarze średniowiecznych i późniejszych fortyfikacji. Od śre-

dniowiecza szczególną pozycję w miastach zajmowały stosunkowo niewielkie ogrody warzywne: zielne i przyprawowe. Jeszcze w XX w. powszechne były w miastach użytkowe ogrody przyrezydencjonalne oraz w niewielkim zakresie nadal istniejące, przyklasztorne, przywięziennne i przyszpitalne.

Niczym nadzwyczajnym było utrzymywanie w mieście zwierząt gospodarskich, a obecność trzody chlewnej przemieszczającej się bez dozoru po średniowiecznych ulicach była częściowo aprobowana. Uważano, że pomaga ona oczyszczać miasta z odpadków. Poczynając od pierwszych miast, po miasta współczesne, jeden z elementów ich zabudowań stanowiły i niekiedy nadal stanowią stajnie. Od średniowiecza, a na czasach współczesnych kończąc, rozporządzenia i ustawy porządkowe w zasadzie nie nakazywały wyprowadzenia zwierząt gospodarskich z miasta, a regulowały i regulują zasady ich utrzymywania w mieście.

Jeszcze do połowy XIX wieku żywność produkowano w mieście lub jego bliskich okolicach. Ubój i podział zwierząt odbywały się na miejskich targowiskach. Warzywa sezonowe sprowadzono z niedaleka. Wiele z nich uprawiano w przydomowych ogródkach. Tak było do czasu, kiedy wynaleziono kolej i rozwinęła się intensywna rolnicza produkcja przemysłowa, którą z racji rozmiarów i uciążliwości trzeba było „wyprowadzić” z miasta. Rewolucja agrarna, proces przemian rolnictwa feudalnego, częściowo, ale nie całkowicie, „wyprowadziła” rolnictwo z miast. Zapoczątkowana w XVIII w. w Anglii i Szkocji rewolucja przemysłowa, procesy uprzemysłowienia społeczeństw, rozwój przemysłu motoryzacyjnego, to między innymi przyspieszona urbanizacja i definiowanie, a zarazem rozdzielanie funkcji jednostek osadniczych oraz obszarów na miejskie i wiejskie. Jak się okazało wprowadzanie podziału płynnego, wymykającego się przyjmowanym kryteriom.

Interakcją zarówno na rewolucję agrarną, jak i przemysłową było zakładanie przez przedsiębiorców i rzemieślników miejskich działek ogrodniczych w Wielkiej Brytanii, których tradycja sięga 1720 r. – Guinea Gardens w Birmingham (Asanowicz 2012). Na początku XIX w. w duńskich, a od połowy XIX w. w niemieckich miastach przemysłowych, pracownicze ogrody działkowe stanowiły odpowiedź na brak bezpieczeństwa żywnościowego. Były one także źródłem dodatkowych dochodów dla właściciela gruntów i narzędziem zapobiegania patologiom społecznym poprzez stworzenie robotnikom akceptowanego przez nich zdrowego zajęcia, wykonywanego w czasie wolnym od pracy.

W latach zapaści gospodarczej, jaką przechodziło Detroit między 1893 a 1897 rokiem, pojawiło się zapotrzebowanie na rolnicze użytkowanie gruntów przez bezrobotnych, wśród których największą grupę stanowili wówczas polscy i niemieccy emigranci. Z inicjatywy ówczesnego burmistrza miasta, Hazena S. Pingree’sa, w 1894 r. rozpoczęto realizację projektu, nazwanego od jego nazwiska i najważniejszego, pozwalającego na prze-

trwanie warzywa: Pingree's Potato Patches,, czyli Ziemniaczane Grządki Pingree'a – jednego z amerykańskich wariantów ogrodów działkowych. Właściciele leżących odłogiem gruntów rolnych wokół Detroit użyczyli je okresowo miastu, a zakwalifikowani do programu bezrobotni na przydzielanych, wytyczonych przez Komisję Rolnictwa działkach, o wielkości 0,25–0,5 akra (ok. 0,1–0,2 ha), mogli uprawiać warzywa na własne potrzeby. Podobne do Pingree'sa Potato Patches inicjatywy podjęto pod koniec XIX w. również w Minneapolis, Denver i Chicago (Holli 1969; Warman 1999). Należy zwrócić uwagę na trafność założeń programu, a zwłaszcza jego grupy docelowej: emigrantów z europejskich krajów wiodących wówczas w uprawie ziemniaków. Wśród przybyszy przeważali obeznani z pracą na roli chłopci. Po przepłynięciu „wielkiej wody” nie czekała już na nich ani praca, ani darmowa ziemia. Zapewnienie zajęcia, które dawało nadzieję na przetrwanie, a nawet poprawę bytu zmniejszyło skalę niepokoju społecznych i patologii, których pod koniec XIX w. doświadczało Detroit. Pozwoliło też na asymilację imigrantów i zawiązywanie więzi społecznych.

Formy tradycyjnego rolnictwa miejskiego w XX i XXI wieku

Od końca XIX w. rolnictwo miejskie – rolnictwo w miastach stanowiło i nadal stanowi remedium na sytuacje kryzysowe. W czasie I i II wojny światowej, okresie kryzysu lat 30. XX w. i latach powojennych dawało szansę przetrwania mieszkańcom miast. W czasie I i II wojny światowej stanowiło też znaczące wsparcie dla działań militarnych. Oprócz zmniejszania istniejących niedoborów żywności wpływało na zmniejszenie zapotrzebowania na komercyjne dostawy żywności do miast pozwalając na zwiększanie dostaw dla wojska. Zapewnienie mieszkańcom miast bezpośredniego dostępu do świeżych warzyw zmniejszało zapotrzebowanie na surowce strategiczne stosowanie w przetwórstwie żywności i odciążało infrastrukturę transportową.

Liberty Gardens zakładano w miastach amerykańskich na dostępnych terenach prywatnych i publicznych podczas I wojny światowej. Miały one produkować żywność na terenach miejskich i podmiejskich, wcześniej niewykorzystywanych rolniczo, przy udziale ludności dotychczas nie pracującej w rolnictwie i bez wykorzystywania sprzętu, zwłaszcza środków transportu, niezbędnych do prowadzenia działań wojennych. Według danych *National War Garden Commission*, w 1917 roku w Stanach Zjednoczonych były 3 miliony Ogrodów Wolności, a w 1918 roku ich liczba wzrosła do 5 285 000 działek (Pack 1919).

Kanadyjskie Ministerstwo Rolnictwa rozpoczęło w 1917 r. kampanię: *A Vegetable Garden for Every Home*. Zachęcano niezwiązanych wcześniej z rolnictwem mieszkańców miast, miasteczek i wsi do zakładania ogrodów warzywnych na podwórkach własnych posesji. Uzyskiwane w takich ogródkach plony wykorzystywano na własne potrzeby oraz na zaopatrzenie armii. Nakłaniano również do trzymania kur niosek na przydomowych podwórkach (Hopkins, 1919).

Lata wielkiego kryzysu skutkowały znacznym zwiększeniem ilości tej formy rolnictwa miejskiego, jaką były ogrody działkowe. W wielu krajach, a nawet na obszarze jednego miasta, posiadały one różne umocowania prawne. W Stanach Zjednoczonych, na zasadach nawiązujących do Ziemniaczanych Grządek Pingree'a, w wielu miastach zakładano tzw. „ogrody pomocy”¹. Departament Rolnictwa USA utworzył komisję, która miała finansować i pomóc bezrobotnym zakładać ogrody na podwórkach i pustych działkach (Tucker 1993). W samym tylko Nowym Jorku działania prowadzone przez odpowiednie wydziały opieki społecznej oraz federalną komisję zajmującą się robotami publicznymi doprowadziły do powstania 5 000 działek pod uprawy (Warner 1987). Dokonane dla 1934 r. obliczenia wykazują, że każdy zainwestowany dolar pozwolił na uzyskanie na nich warzyw o wartości 5 dolarów (Tucker 1993).

W czasie II wojny światowej ogrody użytkowe i pola uprawne powstawały na prywatnych oraz publicznych gruntach miast, a także przedmieść w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, Australii i Niemczech. Uprawa roślin użytkowych odbywała się na pustych miejskich działkach, terenach miejskich parków, boiskach, polach golfowych i nasypach kolejowych. Niekiedy, zwłaszcza w Wielkiej Brytanii, na trawiastych boiskach i polach golfowych prowadzono wypas zwierząt gospodarskich, nie zarucając całkowicie podstawowej funkcji wymienionych terenów. Podczas II wojny światowej z miejskich upraw pochodziło w Anglii 40% jadalnych roślin (James 2005). Szacuje się też, że wartość świeżych warzyw uzyskanych z prywatnych i publicznych ogrodów użytkowych, założonych w czasie II wojny światowej w amerykańskich miastach i na przedmieściach, zwanych *Victory Gardens*, osiągnęła ok. 44% wartości warzyw wyprodukowanych komercyjnie (Bassett 1981), stanowiąc 1/3 wyprodukowanych wówczas warzyw (Kallen 2000). Znamienne jest, że zaprzestanie promocji i rządowego wspomagania programu *Viktory Gardens*, po zakończeniu wojny, przyczyniło się w 1946 r. do odstąpienia od upraw przez mieszkańców miast i w konsekwencji, przy jednoczesnej niemożności wykorzystywania przez rolnictwo peł-

¹ W wolnym przekładzie. W oryginale: *depression relief gardens* lub *welfare garden plots*.

nych zdolności produkcyjnych, spowodowało niedobory żywności w Stanach Zjednoczonych.

Tradycyjne formy rolnictwa miejskiego nadal kontynuowane są w wielu krajach świata i nie można zakładać, że będą nagle zanikać. Stanowi ono niejednokrotnie podstawowe źródło żywności dla mieszkańców przedmieść i slumsów przeludnionych miast obu Ameryk, Azji i Afryki. Swoją renesans w europejskich miastach przeżywa ruch działkowy. W Anglii w 2011 r. na liście oczekujących na przydział działki było około 87 tys. osób (Campbell i Campbell 2012). W Niemczech 40% stowarzyszeń ogrodów działkowych w dużych miastach ma długie listy oczekujących na przydział działki². W Polsce ogrody działkowe przejmuje kolejne pokolenie. Nie tylko drogą dziedziczenia. Każda wystawiona na sprzedaż działka w dużym mieście ma kilku chętnych nabywców, którzy upewniają się, czy nabywany przez nich teren nie będzie w przyszłości przeznaczony pod zabudowę (fot. 1). „Działki” coraz częściej kupują ustabilizowani finansowo trzydziestoparolatkowie, którzy w odległości ok. półgodzinnego dojazdu z mieszkania w apartamentowcu chcą uprawiać własne warzywa.

Fot. 1. Ogrody działkowe wśród wysokiej wielorodzinnej zabudowy mieszkaniowej, Kraków, 2014 r. Fot. M. Drożdż-Szczybura.

² Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung – BBR–, Bonn, Bundesministerium für Verkehr, Bau und Stadtentwicklung – BMVBS– (Hrsg.): *Städtebauliche, ökologische und soziale Bedeutung des Kleingartenwesens*. Selbstverlag, Berlin 2008.

Współczesne rolnictwo miejskie

Zachodzące w XX w. zmiany technologiczne, gospodarcze, społeczne i kulturalne, zapoczątkowana w drugiej połowie lat 40. XX w. rewolucja naukowo-techniczna, dały podstawy do powstania współczesnych koncepcji produkcji żywności w miastach. Choć dla niektórych grup społecznych główną funkcją miast jest rekreacja i wypoczynek, to spójne łączenie wielu funkcji przestrzeni miejskich, w tym rolnictwa miejskiego, doprowadziło do zrealizowania funkcji produkcji żywności na sprzedaż (Viljoen, Bohn i Howe 2005). Często mamy w takich sytuacjach do czynienia z ogrodnictwem miejskim. Niekiedy błędnie wymiennie używa się określeń „rolnictwo miejskie” i „ogrodnictwo miejskie”. Ogrodnictwo miejskie to uprawa warzyw na własne potrzeby, podczas gdy rolnictwo miejskie, to uprawa warzyw i chów zwierząt gospodarskich również w celach komercyjnych.

Współczesne rolnictwo miejskie objawia się w różnorodności form w jakich występuje na terenie miasta: od skali urbanistycznej, po architektoniczną. Warzywno-ogrody uprawne, kooperatywy ogrodnicze, czy też „jadalne parki” zakładane są, nierzadko zgodnie z zasadami permakultury, w miejskich ogrodach przydomowych, na niezabudowanych działkach, na miejskich nieużytkach, w parkach, przy rzekach, na dachach, poszczególnych kondygnacjach i ścianach budynków o różnych funkcjach, a nawet jako ruchome przestrzenie: łodzie i przyczepy. Uprawy prowadzone są w różnych systemach: od tradycyjnego, po aeroponiczne lub hydroponiczne, które ograniczają zużycie wody od 70 do 90%. Powstają miejskie farmy pionowe.

Współczesne rolnictwo miejskie, zwane również, zwłaszcza w USA, rolnictwem miejskim i podmiejskim (*Urban and peri-urban agriculture – UPA*), można zdefiniować jako uprawę roślin użytkowych i chów zwierząt gospodarskich w obrębie oraz wokół miast. W krajach anglojęzycznych używa się określeń *urban agriculture* lub *city farming*, odnosząc drugie z nich przede wszystkim do rolnictwa w miastach w krajach rozwijających się, gdzie drobno obszarowe uprawy prowadzone są przez najuboższych mieszkańców.

Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa (FAO) rolnictwo miejskie określa jako: **produkcję i przetwarzanie żywności oraz paliw na całym obszarze miejskim i podmiejskim w celu zaspokojenia zapotrzebowania konsumentów w mieście, przy zastosowaniu intensywnych metod produkcji, użytkowania i ponownego wykorzystania zasobów naturalnych i odpadów komunalnych dla uzyskania różnorodności roślin uprawnych i zwierząt gospodarskich** (Smit, Ratta, i Nasr, 1996). Z kolei Rada ds. Nauki i Technologii Rolnictwa (*Council for Agriculture Science and Technology – CAST*), międzynarodowe konsorcjum z siedzibą w Ames, rolnictwo miejskie wpisuje w zakres projektowania zrównoważone-

go i definiuje jako: **złożony system obejmujący szerokie spektrum czynności. Od tradycyjnych działań związanych z produkcją, przetwarzaniem, marketingiem, dystrybucją i konsumpcją żywności poczynając na wielu innych formach aktywności związanych z rekreacją i wypoczynkiem, rozwojem gospodarczym, odnową środowiska naturalnego czy kreowaniem estetyki otoczenia kończąc** (Butler i Moronek, 2002).

W miastach, które praktykują rolnictwo miejskie, następuje przemiana części zamieszkujących je ludzi – z wyłącznie konsumentów żywności, na jej konsumentów i producentów, co przyczynia się do zrównoważonego rozwoju miast oraz poprawy zdrowia i zmniejszenia ubóstwa ich mieszkańców. Wśród licznych korzyści, jakie niesie ze sobą rolnictwo miejskie, można wymienić:

- Stworzenie zamkniętego, wewnętrznego obiegu żywności i odpadów na obszarze miasta.
- Możliwość lokalnego przetwarzania ścieków i organicznych odpadów stałych, które mogą być wykorzystane do nawadniania i nawożenia upraw.
- Poprawę stanu gospodarki wodnej.
- Wykorzystanie wolnych terenów miejskich do produkcji rolniczej.
- Zachowanie zasobów naturalnych.
- Wzrost jakości (świeżość) i powiększenie dostępnego asortymentu produktów żywnościowych.
- Wytworzenie pozytywnych interakcji społecznych.
- Pomoc w zachowaniu bioregionalnych ekosystemów w bezpośrednim sąsiedztwie miast.
- Oszczędność energii zużywanej m.in. na magazynowanie i podczas transportu żywności z obszarów wiejskich do miasta.
- Poprawa jakości środowiska miejskiego poprzez zmniejszenie ilości zanieczyszczeń.
- Zwiększenie bezpieczeństwa żywnościowego.
- Wspomaganie walki z głodem i niedożywieniem.
- Zmniejszanie ubóstwa.

Jak każdy obszar działalności człowieka rolnictwo miejskie ma również, niekiedy bardzo poważne, wady. Nie może być bezkrytycznie propagowane i realizowane bez znajomości zagrożeń, które niesie. Do niekorzystnych zjawisk dla środowiska miejskiego, które powstają w konsekwencji istnienia rolnictwa miejskiego, należą:

- Konflikty powstające w sytuacji wzrostu wartości użytkowanych rolniczo terenów miejskich.
- Konflikty pomiędzy funkcją rolniczą a funkcjami miejskimi.

- Zagrożenia sanitarno-epidemiologiczne występujące przy wykorzystaniu nieoczyszczonych ścieków do użytkowania upraw oraz intensywnym i niekontrolowanym odprowadzaniu nieczystości powstających w rolnictwie.
- Możliwość skażenia produkowanej żywności, występującymi w powietrzu i glebie, związkami chemicznymi szkodliwymi dla zdrowia konsumentów.
- Zagrożenia zdrowia ludzi prowadzących działalność rolniczą na terenach o glebie skażonej w wyniku prowadzonej wcześniej produkcji przemysłowej.
- Niszczenie, przez stosowane w rolnictwie pestycydy, pożytecznych dla środowiska organizmów bytujących na danym obszarze.
- Występowanie uciążliwych zapachów i hałasu.
- Zwiększenie zagrożenia powodziami przy prowadzeniu niektórych intensywnych praktyk rolniczych nad brzegami rzek i na stromych zboczach.
- Wprowadzanie rozwiązań komunikacyjnych powodujących zakłócenia, uciążliwości i zagrożenia w komunikacji miejskiej.
- Powstawania warunków sprzyjających zjawiskom kryminogennym, takim jak między innymi:
 - użytkowanie gruntów bez tytułu prawnego do nich;
 - prowadzenie nieopodatkowanej działalności rolniczej bez posiadania właściwych pozwoleń;
 - bezprawne korzystanie z terenów i produktów, zarówno przez ludzi z marginesu społecznego, jak i społecznie wykluczonych.
- Negatywne efekty estetyczne dla przestrzeni miejskiej.

Niekorzystne, a niekiedy wręcz niebezpieczne dla środowiska miejskiego zjawiska, będące efektem rolnictwa miejskiego wykazują, że bezpieczne rolnictwo miejskie wymaga w wielu zakresach bardziej wzmożonego monitoringu na jednostkę produkcyjną niż typowo miejskie procesy produkcyjne.

Różnorodność form współczesnego rolnictwa miejskiego – wybrane przykłady

Można przytoczyć liczne przykłady zasługujących na szczególną uwagę współczesnych metod realizacji idei rolnictwa miejskiego. Znajdują się wśród nich kontynuacje, przy użyciu nowoczesnych metod upraw i chowu, tradycyj-

nych form rolnictwa miejskiego oraz wcześniej niespotykane realizacje, często jednak wywodzące się i nawiązujące do tradycyjnego rolnictwa.

Do przyjętego w 2005 r. wiedeńskiego Planu Rozwoju Miasta – STEP 05 (*Stadtentwicklungsplan – STEP 05*) włączono Agrostrukturalny Plan Rozwoju dla Wiednia (*Agrarstruktureller Entwicklungsplan für Wien – AgSTEP*), uwzględniający ważne kwestie dotyczące rolnictwa na terenie miasta. Wyznaczono długoterminowy plan zabezpieczenia gospodarowania gruntami rolnymi i produkcji przyjaznej dla środowiska. Całkowita powierzchnia wyznaczonych i zabezpieczonych obszarów, przeznaczonych dla rolnictwa na terenie miasta, wynosiła wówczas około 4827 hektarów, stanowiąc około 69% powierzchni całkowitej użytków rolnych w Wiedniu (Włoch–Szymła, 2010), wśród których ok. 660 ha zajmowały winnice, stanowiąc największy na świecie obszar miejski przeznaczony pod uprawę winorośli. Według założeń AgSTEP specyfika rolnictwa w przestrzeni miasta polega na realizacji przez nie ważnych funkcji uzupełniających: wartości krajobrazowych, użytkowaniu tych obszarów dla wypoczynku mieszkańców, produkcji proekologicznej o zapewnionym zbyciu lokalnym. Powstały modelowe gospodarstwa będące własnością zarządu miejskiego, których zadaniem jest między innymi wypracowywanie, wspólnie z instytucjami naukowymi, nowego paradygmatu rolnictwa miejskiego jako integralnej części przyrodniczej struktury przestrzennej i funkcjonalnej Wiednia.

Przestrzeń rolna została objęta przepisami chroniącymi całość systemu przyrodniczego miasta, a obszary rolne zostały trwale włączone do chronionego systemu przyrodniczego. Rolnictwo miejskie realizowane jest przez uprawy polowe, sady, winnice, uprawy warzyw i kwiatów, szkółki zieleni ozdobnej, szklarnie w ograniczonych ilościach, łąki, nieużytki towarzyszące uprawom, przy maksymalnym ograniczeniu chowu zwierząt.

Paryż to miasto, w którym przez stulecia nie brakowało gospodarstw rolnych, przez co od końca XVII w. stał się on niemal samowystarczalny, jeżeli chodzi o produkcję żywności. W czasie II wojny światowej rolnictwo zostało wyparte z miasta na jego obrzeża, aby znowu do niego powracać w dzisiejszych czasach. Wymagania stawiane społeczeństwu i gospodarce w XXI wieku dały w 2003 r. impuls do powstania porozumienia *Charte Main Verte*, które umożliwia mieszkańcom zakładanie, we współpracy z miastem, ogrodów na publicznych gruntach. Szacuje się, że obecnie istnieje w Paryżu około 130 „społeczności ogrodowych”. Amerykańska organizacja *Food Tank*, skupiająca się na działaniach związanych z ekologiczną produkcją żywności zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju, przeciwdziałających występowaniu na świecie ubóstwa, głodu oraz otyłości, podaje listę 10 najciekawszych paryskich projektów ukierunkowanych na wytwarzanie żywności

w mieście dla miasta, która znakomicie przedstawia różnorodność form współczesnego rolnictwa miejskiego (Wójcik 2014; Read 2014). Tworzą ją:

1. **Les Carrières** – gospodarstwo w podparyskim Montesson, w którym prowadzona jest uprawę pieczarek. Jest to kontynuacja tradycji uprawy pieczarek prowadzonej w latach 1670–1960 w katakumbach Paryża.
2. **Ogrody na dachu AgroParisTech**³ położone w samym centrum Paryża. Otwarte w 2011 r., zajmują powierzchnię 800 m² i stanowią eksperymentalną miejską farmę rolniczą, która testuje poziom zanieczyszczeń w owocach i warzywach wyprodukowanych przez ogród.
3. **Grignon Energie Positive** zlokalizowane 45 km na zachód od Paryża. Ekologiczne gospodarstwo eksperymentalne uruchomione w 2006 r. przez uniwersytet AgroParisTech, prowadzone zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. Pracuje się tu nad metodą, która przy możliwie najmniejszej emisji dwutlenku węgla, pozwoli na wyżywienie od 5,5 do 8 tys. osób rocznie. Jest to przykład w pełni ekologicznego gospodarstwa podmiejskiego o niemal zerowym nakładzie energii.
4. Ekologiczne gospodarstwo **Ferme de Paris** położone w parku Lasek Vincennes w Reuilly, 12. dzielnicy Paryża. Istnieje od 1989 r. i zajmuje 5 ha w liczącym 995 ha parku. Znajdują się tu ekozabudowania, prowadzony jest chów zwierząt gospodarskich takich, jak krowy, kozy, owce, świnie, kury i króliki. Grunty użytkowane rolniczo podzielone są na 3 części: do wypasu zwierząt, uprawy ogrodów warzywnych i sadów oraz uprawy ogrodu roślin leczniczych. Gospodarstwo jest otwarte dla gości, którzy w weekendy mogą uczestniczyć w pracach gospodarskich.
5. **Société Centrale de l'Apiculture** sprawuje nadzór nad kondycją aktywnych uli w kilku paryskich parkach, między innymi w Ogrodzie Luksemburskim i Parc Georges Brassens. Stowarzyszenie prowadzi szkolenia, jak utrzymać pszczoły w otoczeniu miejskim.
6. Stowarzyszenie **Sors de terre** zarządza małymi stadami owiec i kóz. Zwierzęta, pełniąc funkcję żywych kosiarek, wypasają się w parkach i na pustych terenach zielonych na przedmieściach, należącego do aglomeracji paryskiej, miasta Bagnolet. Sors de terre prowadzi zajęcia edukacyjne dla dzieci i dorosłych.
7. Centrum całorocznego rolnictwa miejskiego **Ferme Romainville** powstaje na dachach dużego kompleksu wielorodzinnych prefabrykowa-

³ AgroParisTech – założona w 2007 r. wielodyscyplinarna paryska szkoła wyższa kategorii Grande Ecole. Planowane jest jej przeniesienie w 2018 r. do, nazywanego Europejską Doliną Krzemową, oddalonego od Paryża 20 km, kampusu Plateau de Saclay tworzonego przez liczne Grandes Ecoles i ośrodki badawcze.

nych budynków mieszkalnych z lat 50. XX w. znajdujących się w wchodzącej w skład aglomeracji paryskiej miejscowości Romainville. Na terenie farmy na dachach złożonej z „działek” o powierzchni 1500 m², poza uprawą roślin sprzedawanych bezpośrednio klientom, ma być prowadzona produkcja materiału siewnego. Przewiduje się również zorganizowanie pasieki oraz urządzenie kawiarni.

8. Zlokalizowana w 14. dzielnicy Paryża, Observatoire, społeczna inicjatywa **Jardin de l'Aqueduc**, której celem jest nauczanie mieszkańców ekoobywatelstwa. W prace w ogrodzie o powierzchni 1200 m² zaangażowani są wolontariusze z ponad 100 okolicznych rodzin oraz dzieci z sąsiadującego z nim przedszkola, szkoły podstawowej, a także szkoły dla dzieci niepełnosprawnych. Część ogrodu została przystosowana do prowadzenia prac ogrodniczych przez osoby na wózkach inwalidzkich. Na terenie Jardin de l'Aqueduc znajduje się także pasieka i prowadzone są lekcje pszczelarstwa.
9. Utworzony w 2009 r. w 11. dzielnicy Paryża, Popincourt, miejski ogród **Jardin des Jeunes Pouces**, zarządzany przez stowarzyszenie „Pouce, on plante!” Otwarty dla każdego, kto jest zainteresowany ogrodnictwem i chce spróbować swoich sił w tej dziedzinie. Jednym z celów przedsięwzięcia jest stworzenie społecznego ogrodu, który nie wytwarza odpadów i korzysta wyłącznie z zasobów pochodzących z recyklingu.
10. Ogród **Le Semis Urbain** w kwartale Bel-Air 12. dzielnicy Paryża, Reuilly. Za główny cel postawił sobie nauczanie mieszkańców podstaw trwałego, niedrogiemu i ekologicznego ogrodnictwa. Przekazuje się tu także wiadomości na temat użyteczności pobytu w ogrodzie odpowiedzialnych gatunków owadów.

Zupełnie inne modele rolnictwa miejskiego realizowane są w Detroit, które usiłuje się podźwignąć po ogłoszonym w 2013 r. bankructwie. Mieście, w którym w tymże 2013 r. stopa bezrobocia wynosiła 23,1%⁴. Mimo że żaden z programów pomocowych początkowo nie uwzględniał miejskiego rolnictwa część z bezrobotnych spontanicznie postanowiła uprawiać leżącą odłogiem ziemię. Nie zawsze przestrzegając prawa, a zwłaszcza prawa własności, sadzić warzywa i owoce w dawnych przydomowych ogródkach albo w miejscu zburzonych budynków. Jak podaje portal detroitagriculture.net, w Detroit jest obecnie około 1400 farm. Nie da się jednoznacznie zakwalifikować ludzi, którzy w nich pracują. Wielu mieszkańców chce mieć dostęp do taniej, czy też wręcz prawie darmowej żywności, uzyskując przy tym okazjonalny, stosunko-

⁴ *Unemployment Rates for the 50 Largest Cities*, <http://www.bls.gov/lau/lacilg10.htm>, (dostęp: 24.07.2015).

wo niewielki dochód z prowadzonych upraw. Inni kładą nacisk na trwały rozwój lokalnego rolnictwa, samowystarczalność i zdrową żywność.

Ten przykład z Detroit potwierdza tezę, że u początków miejskich upraw leżała i nadal często leży konieczność. Ale są też inne motywacje. Detroit jest również przykładem na wprowadzanie miejskich upraw w celu znacznego pomnożenia kapitału. W mieście powstaje największa na świecie, jak podają lokalne źródła, komercyjna farma miejska – miejski użytkowy las, plantacja dębów i klonów cukrowych (Cwiek 2013; Berman 2014; Reel 2014).

Na nabytych od miasta 150 akrach (ok. 60 ha) miejscowy finansista zamierza, po dokonaniu stosownych prac przygotowawczych, posadzić co najmniej 15000 drzew. Zgodnie z zawartą w 2013 r. umową z miastem i władzami stanu, biznesman ma zagwarantowaną opcję na zakup po czterech latach kolejnych 180 akrów (ok. 72 ha), jeżeli realizowany projekt spełni określone w umowie z miastem standardy. Inwestycja w wielu jej aspektach uważana jest za bardzo kontrowersyjną. Spotyka się z protestami i krytyką miejscowych miejskich rolników, można też spotkać opinie, że sposób jej przeprowadzania pod hasłem „rolnictwo miejskie” stanowi przykrywkę dla korporacyjnego przejmowania gruntów miejskich (Corrigan 2014).

Elementy partnerstwa publiczno-prywatnego zawierają coraz powszechniejsze w wielu krajach ogrody sąsiedzkie (wspólnotowe, społecznościowe – *community gardens*) – jedna z form rolnictwa i niekiedy ogrodnictwa miejskiego, zapoczątkowana w XIX w. Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii, nadal występująca głównie w krajach anglosaskich, chociaż ogrody sąsiedzkie w ostatnich dziesięcioleciach zakładane są też między innymi w Hiszpanii, Francji, Austrii czy Niemczech, tajwańskim Tajpej, a od 1990 r. na Kubie. Nie należy utożsamiać ich z ogrodami komunalnymi – *communal gardens*, należącymi do okolicznych mieszkańców, którzy płacą za nie zawartą w czynszu opłatę, czy też wspomnianymi już ogrodami działkowymi.

Ogrody sąsiedzkie znajdują się pod zarządem lokalnego urzędu miasta lub gminy, a zakres ich działalności dostosowywany jest do lokalnych celów i potrzeb. W większych miastach mają przede wszystkim edukować, uczyć produkcji żywności. Często zarządy ogrodów sąsiedzkich sprzedają sadzonki krzewów i drzew owocowych po cenach niższych od rynkowych i zachęcają mieszkańców do wydzielania w swoich przydomowych ogrodach małych poletek uprawnych. Oferują też niewielkie działki, o powierzchni kilku, kilkunastu metrów kwadratowych, pod uprawę roślin użytkowych. Na mniej zurbanizowanych obszarach ogrody sąsiedzkie to forma pomocy początkującym rolnikom, których nie stać na zakup ziemi. Otrzymują oni w najem, niekiedy nieodpłatnie, niewielkie pole uprawne w zamian za udział w ewentualnych zyskach. W ostatnich latach podejmowane są na świecie inicjatywy zakładania w miastach Dzikich Ogrodów Sąsiedzkich – *wildflower/wildlife commu-*

nity gardens – ogrodów sąsiedzkich realizujących działania z zakresu ogrodnictwa miejskiego z rodzimymi dziko rosnącymi roślinami, które dla zwierząt i ludzi mają stanowić miejskie enklawy naturalnej zieleni.

Wzrastające znaczenie gospodarcze rolnictwa miejskiego daje impuls do poszukiwań nowych innowacyjnych technologii i powstawania firm, które się w nich specjalizują i chcą dominować na światowym rynku rolnictwa miejskiego. Należy do nich między innymi, założone w 2009 r., kanadyjskie przedsiębiorstwo, komercyjna spółka rolna z siedzibą w Montrealu, Lufa Farms⁵. Rozwojowi proponowanej przez nią technologii sprzyja akceptacja i promocja od końca lat 70. XX w. idei rolnictwa miejskiego w Kanadzie⁶. Firma w 2011 r. oddała do użytku największą i pierwszą na świecie komercyjną szklarnię na dachu, wzniesioną na budynku biurowym w Ahuntsic–Cartierville, handlowej dzielnicy Montrealu. Na powierzchni 31000 m² (3,1 ha) prowadzona jest całoroczna uprawa ponad czterdziestu odmian roślin użytkowych. Uprawiane są one przy zastosowaniu biologicznych metod zwalczania szkodników – bez stosowania pestycydów, herbicydów i fungicydów, w środowisku mikroklimatycznym odpowiadającym poszczególnym odmianom. Poprzez zastosowany system recyrkulacji wody do nawadniania upraw wykorzystywana jest deszczówka. Odpady organiczne kompostowane są na miejscu. Dzienna produkcja farmy to ok. 700 funtów (315 kg) warzyw, owoców i ziół (przyprawy) bezpośrednio dostarczanych konsumentom.

W 2013 r. grupa kapitałowa Lufa Farms, we współpracy z holenderskim producentem systemów szklarniowych, zrealizowała, ukierunkowaną na produkcję różnych odmian bakłażanów i pomidorów, farmę na dachu nowo wybudowanego budynku handlowo-biurowego w znajdującym się w obszarze metropolitalnym Montrealu mieście Laval (fot. 2). Jest ona o 1/3 większa od pierwszej. Oprócz wcześniej wymienionych metod produkcji stosuje innowacyjny system wykorzystywania przez rośliny dwutlenku węgla i ma produkować dwa razy więcej żywności. Na farmie zainstalowano własny system Lufa Farms służący do zdalnego monitorowania upraw.

⁵ Strona firmy Lufa Farms: lufa.com/en/ (dostęp: 07.08.2015).

⁶ Idee rolnictwa miejskiego propagowane m.in. przez współpracującą z Uniwersytetem Kolumbii Brytyjskiej (University of British Columbia), działającą od 1978 r. w Vancouver, organizację City Farmer, mają poparcie rządu kanadyjskiego, który podobnie jak rządy Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych i Australii, kilka lat temu zmienił prawo, zezwalając na chów drobiu w przydomowych miejskich ogródkach.

Fot. 2. Lufa Farms, Laval, 2012 r.

Źródło: https://static.lufa.com/uploads/blog/laval_aerien.jpg.

Zwraca uwagę coraz częstsze wykorzystywanie dachów do prowadzenia rolnictwa miejskiego. Zarówno przez największe farmy miejskie, jak wyżej opisana Lufa Farms, nowojorska Riverpark Farm i Brooklyn Grange, paryska Ferme Romainville, jak i stosunkowo nieduże realizacje, wśród których znajdują się m.in. ogrody na dachu budynku AgroParisTech w centrum Paryża i całkiem małe, jak pasieki urządzone na dachu Pałacu Kultury i Nauki oraz hotelu Hyatt Regency Warsaw w Warszawie⁷. Zjawisko to, poza dążeniem do oszczędzania zmniejszającego się arealu tradycyjnie użytkowanych rolniczo gruntów, należy tłumaczyć tym, że dachy tworzą największe obszary „wolnych” przestrzeni miejskich, „zmarnowanych powierzchni” (Gorgolewski, Komisar i Nasr 2011), które w zdecydowanej większości nie realizują funkcji produkcyjnych, a ewentualne opłaty za ich użytkowanie są zdecydowanie mniejsze od opłat za użytkowanie miejskich gruntów. Stanowią one znaczący obszar dla potencjalnego wzrostu rolnictwa miejskiego, zwłaszcza przy zastosowaniu mobilnych metod upraw.

⁷ Składająca się z 4 uli i szeregu miododajnych krzewów pasieka na dachu Pałacu Kultury i Nauki została założona w sierpniu 2015 r. W obecnej chwili trudno przewidzieć, czy po zmianie właściciela nadal będzie istnieć założona w 2012 r. pasieka hotelu Hyatt Regency Warsaw.

Wykorzystywanie dachów miejskich budynków pod rolnictwo miejskie występuje równolegle z jednym z wariantów miejskiego rolnictwa pionowego. Mianowicie tworzeniem miejskich farm pionowych, poprzez adaptację do celów rolniczych, zarówno przez fundacje i stowarzyszenia, jak i firmy komercyjne, nieużytkowanych zgodnie z ich pierwotną funkcją kilkupiętrowych budynków. Taki zabieg przeprowadzono między innymi w Salford, mieście w obszarze metropolitalnym Manchesteru, zamieniając w 2013 r. trzypiętrowa opuszczoną drukarnię w eksperymentalną farmę. Na pierwszym piętrze obiektu na podłożu, którego głównym składnikiem są kawowe fusy pozyskiwane z okolicznych kawiarni, założono uprawy grzybów. Drugie piętro to obszar hodowli ryb i zintegrowanych z nią akwaponicznych upraw warzyw i ziół. Zastosowany system wykorzystania wody pozwala na zmniejszenie jej zużycia o ok. 90% w porównaniu do tradycyjnych upraw o zbliżonej wielkości uzyskiwanych plonów. Na dachu znajdują się szklarnie.

Dokonane w budynku przebudowy i adaptacje ukierunkowane były między innymi na maksymalne wykorzystanie dla prowadzonych upraw południowej, najbardziej nasłonecznionej ściany. W sąsiedztwie budynku założono miejski las z drzewami i krzewami, ziołami, grzybami i trawami oraz uprawami wieloletnich roślin jadalnych. Ma powstać jeden z najbardziej gęstych systemów miejskiego agroleśnictwa w Europie, w którym rośliny tak będą sobie „pomagać”, że las będzie się sam regulował. Zespół realizujący dotowany obecnie projekt zakłada, że w przyszłości już prowadzona i planowana sprzedaż uzyskiwanych produktów będzie przynosić dochody, które pozwolą na jego kontynuację (Czarnecki 2013). Przedstawiona realizacja miejskiej farmy jest jednym z wielu projektów z zakresu rolnictwa miejskiego wdrażanych przez, mającą swoją siedzibę w Salford, Biospheric Foundation.

Na przedmieściach Chicago, w Bedford Park, na cele miejskiego rolnictwa pionowego zaadaptowano w 2013 r. opuszczony budynek magazynowy. Właścicielem obiektu jest, zajmująca się wcześniej tradycyjnym rolnictwem, chicagowska firma FarmedHere. Przy zastosowaniu hydroponiki, akwaponiki i aeroponiki w sąsiedztwie zbiorników z tilapiami w budynku uprawiane są zioła oraz warzywa. Uprawy prowadzone są na, umieszczonych jeden nad drugim, sześciu pomostach. Zastosowane rozwiązanie pozwoliło, na powierzchni 90 000 stóp kwadratowych, uzyskać 150 000 stóp kwadratowych (prawie 3,5 ha) powierzchni upraw⁸.

Powstają też nowe, wznoszone od stanu zerowego, miejskie farmy pionowe. Obiekty wdrażające innowacyjne technologie i systemy produkcji rolniczej o formie architektonicznej, znacznie odbiegającej od licznych spektakularnych i futurystycznych rozwiązań teoretycznych. Pierwsza nowo wybudowa-

⁸ Strona firmy FarmedHere: <http://farmedhere.com/> (dostęp: 12.08.2015).

na, zamknięta farma pionowa, zrealizowana zgodnie z zasadami współczesnego miejskiego rolnictwa, została oddana do użytku w 2010 r. w Ogrodzie Zoologicznym w Paignton (Wielka Brytania). Na ośmiu poziomach systemu ruchomych palet, pozwalających między innymi na optymalne natlenienie i nasłonecznienie upraw, uzyskiwano rośliny przeznaczone na paszę dla znajdujących się w zoo zwierząt. Oceniono, że zmniejszenie kosztów transportu i technologie zastosowane w realizowanym projekcie pozwolą na zmniejszenie kosztów zakupu paszy dla zwierząt o ok. 100 000 funtów rocznie (Green, 2009; Graham-Rowe, 2010). Brak danych o kosztach przedsięwzięcia nie pozwala jednak ocenić kiedy nastąpi zwrot poniesionych na nie nakładów.

Fot. 3. Komercyjna miejska farma pionowa w Singapurze.

Źródło: <http://www.npr.org/blogs/thesalt/2012/11/06/164428031/sky-high-vegetables-vertical-farming-sprouts-in-singapore>.

W 2012 r. w Singapurze wzniesiono i oddano do użytku gospodarstwo rolne utworzone z farm pionowych, w którym produkuje się 0,5 tony warzyw dziennie (fot. 3). Tworzy je 120 wież o wysokości do 9 metrów, których konstrukcja opiera się na aluminiowych ramach w kształcie litery A niosących od 22 do 26 palet o zmniejszającej się na kolejnych poziomach szerokości. Lokalizacja inwestycji ma korzystne warunki naturalne sprzyjające wzrostowi roślin. W Singapurze temperatura powietrza przez cały rok jest prawie taka sama i wynosi około 30°C, a wyznaczone na wzniesienie wież miejsce,

park agrotechnologii, nie jest zacienione przez przeważającą w mieście intensywną, wysoką zabudowę. Zastosowane technologie pozostają w zgodzie z współczesnymi zasadami rolnictwa miejskiego. Umożliwiają między innymi kompostowanie i ponowne wykorzystanie, w procesie produkcji odpadów organicznych, hydroponicznie uprawianych roślin. Inwestor i właściciel technologii produkcji roślin planuje wzniesienie, w sąsiedztwie już istniejących, jeszcze ok. 300 wież (Krishnamurty 2014; Seneviratne 2012).

Należy w tym miejscu wspomnieć, że na terenie Wojewódzkiego Parku Kultury i Wypoczynku w Chorzowie, w latach 1968–1984, znajdowała się szklarnia wieżowa w kształcie walca o wysokości ok. 54 m i średnicy 11 m. W zaprojektowanym przez wiedeńczyka Othmara Ruthnera obiekcie zastosowano nowatorskie w ówczesnych czasach rozwiązania konstrukcyjne i systemy produkcyjne. Jego prekursorami były m.in. szklarnie wieżowe istniejące w poł. XX w. w austriackim Langenlois i szkole ogrodniczej w niemieckim Leverkusen oraz szklarnia wzniesiona w 1964 r. na Międzynarodowej Wystawie Ogrodnictwa w Wiedniu.

Z uwagi na nieliczne współczesne realizacje trudno na razie analizować rentowność produkcji rolnej w przedstawionych wariantach miejskich farm pionowych. Jednakże podejmowane na świecie działania wskazują na potrzebę, a nawet konieczność ich istnienia na obszarach i układach przestrzennych silnie zurbanizowanych. Przede wszystkim w metamiastach (ang. *metacity*) – „nadmiastach” liczących więcej niż 20 mln mieszkańców i megalopolis, a także aglomeracjach i obszarach metropolitarnych. Biorąc pod uwagę zarówno gęstość i intensywność zaludnienia, jak i warunki naturalne na terenie Polski, jako racjonalne jawi się lokalizowanie farm pionowych na obszarze Katowickiego Obszaru Metropolitalnego, czy też megalopolis Górnośląskiego Zagłębia Węglowego (Górnośląski Okręg Przemysłowy, Rybnicki Okręg Węglowy, Zagłębie Ostrawsko-Karwińskie), a także Obszaru Metropolitalnego Warszawy, aglomeracji krakowsko-śląskiej i aglomeracji trójmiejskiej.

Rolnictwo miejskie w Polsce

Współczesna idea miejskich upraw raczej nieśmiało pojawia się w Polsce. Napotyka bariery mentalne i formalne, jak między innymi zmienny status gruntów rolnych położonych w granicach administracyjnych miast⁹. Podczas

⁹ Status gruntów rolnych położonych w granicach administracyjnych miast określa ustawa o ochronie gruntów rolnych i leśnych przyjęta po raz pierwszy w 1971 r. i zmieniana do 2013 r. jedenastą razy. Ostatnio (marzec 2013 r.) wprowadzone zmiany (Ustawa z dnia 8 marca 2013 r. o zmianie ustawy o ochronie gruntów rolnych i leśnych, Dz.U. 2013 poz. 503) przywróciły ochronę gruntów rolnych w miastach wzbudzając protesty Polskiego Związku

gdy, w reakcji na potencjalne sytuacje kryzysowe i konieczność zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego mieszkańcom, największe metropolie Europy, Stanów Zjednoczonych, czy Kanady opracowują strategie żywnościowe, których wdrożenie uznano za dźwignię rozwoju zrównoważonego obszarów podlegających wpływom miast, w Polsce brak jest długofalowych strategii rozwoju miast uwzględniających zagadnienia z zakresu rolnictwa miejskiego (fot. 4.). Trudno też mówić o edukacji, w świetle chociażby likwidacji istniejących niegdyś przy szkołach podstawowych ogródków warzywnych.

Fot. 4. Zdeprawowane przyszpitalne szklarnie, Kraków, 2015 r. Fot. M. Drożdż-Szczybura.

Użytki rolne (grunty orne, łąki, pastwiska, sady, w tym ogródki działkowe i ogrody przydomowe) średnio w powierzchni ewidencyjnej miast w Polsce stanowią ponad 40 % ich powierzchni administracyjnej. A zatem, obok parków miejskich, ogrodów, czy też zieleni komunalnej i izolacyjnej, to tereny rolne są w wielu miastach istotnym elementem ich przestrzeni otwartych. Są również ważnym składnikiem systemu przyrodniczego obszarów miejskich. W największych miastach działalność rolnicza, poza nielicznymi wyjątkami (fot. 5), ogranicza się przeważnie do uczelnianych działek i gospodarstw doświadczalnych, prowadzenia upraw na własne potrzeby w indywidualnych gospodarstwach o niskim stopniu mechanizacji oraz na terenach ogrodów działkowych. Ale też, to grunty rolne są jednym z najbardziej intensywnie przekształcanych użytków gruntowych w miastach. W roku 2007 na terenie

ku Firm Deweloperskich i Konferencji Inwestorów, którzy dążą do wprowadzenia kolejnych, korzystnych dla deweloperów i inwestorów poprawek, a poprzez sponsorowane publikacje w mediach informują opinię publiczną o agrononsensie.

Polski spośród 5000 ogrodów działkowych ponad 4600 było zlokalizowanych w centrach miast (Pawlikowska-Piechotka 2010). Z jednej strony zapisy prawne teoretycznie chronią ogrody działkowe przed zabudową, z drugiej presja inwestycyjna jest tak silna, że wielu miejskim ogrodom działkowym grozi likwidacja. Występuje zagrożenie zrównoważonego rozwoju miast w kilku wymiarach: obniżenia jakości środowiska zamieszkania, zubożenia terenu rekreacji w pobliżu zespołów mieszkaniowych, utrudnienia promocji zdrowego trybu życia i aktywnego wypoczynku, likwidacji bogatego siedliska flory i fauny o wysokiej bioróżnorodności, utraty części historii miasta i jego tradycji, zanik miejsc spotkań lokalnej społeczności, pozbawienie źródła tanich owoców oraz warzyw dla rodzin niezamożnych.

Fot. 5. Prywatne miejskie gospodarstwo ogrodnicze, Kraków, 2014 r. Fot. M. Drożdż-Szczybura.

Wysoka presja inwestycyjna na użytki rolne występuje praktycznie we wszystkich miastach wojewódzkich. Obserwowane są tendencje do wprowadzania zabudowy na użytki rolne w obrębie zieleni naturalnej, dolin rzecznych (które w znacznej części ewidencjonowane są jako grunty rolne), czy też obszarów zalewowych, dla których często w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego ustalono zakaz zabudowy. W rezultacie powstają nowe grunty budowlane o niskiej jakości, kosztem terenów o istotnym znaczeniu przyrodniczym, ważnych dla miasta ze względu na funkcje hydrologiczne (retencyjne) i biologiczne, na których zaprzestano ich rolniczego użytkowania (Krzyk, Heczko-Hyłowa, Tokarczuk i Ziobrowski 2013).

Teoretycznie nie ma przeszkód, by warzywa i owoce rosły w miastach na podwórkach czy przed blokami, na terenach biologicznie czynnych i służyły okolicznym mieszkańcom. Rolnictwo miejskie bywa elementem inicjatyw społecznych, projektów sąsiedzkich w przestrzeni publicznej. Nieliczne realizowane w polskich miastach społeczne projekty są przeważnie jednorazowe i mają charakter incydentalny. Umieszczane w obszarze rolnictwa miejskiego,

z reguły dotyczą ogrodnictwa miejskiego. Do wyjątków należą inicjatywy, często traktowane jako nieszkodliwe dziwactwo, które znajdują wsparcie lokalnych instytucji, czy też władz samorządowych. Można w tym miejscu wymienić akcję Warzywniak, kiedy w 2009 r. członkowie grupy Kwiatuch*i* zakładali ogród warzywny pod Biurem Wystaw Artystycznych w Zielonej Górze, czy też realizowany w 2012 r. na krakowskim Podgórzu projekt Pies Ogrodnika, w ramach którego warzywa zasadzono na Rynku Podgórskim i w donicach na schodach pomiędzy ul. Kalwaryjską a Zamoyskiego. W tej grupie znajdzie się również inicjatywa lokalnych działaczy, którzy w 2013 r. na warszawskiej Pradze, w ogrodzie pałacyku Konopackiego, założyli miejski warzywniak. W zdecydowanej większości akcje wprowadzania w przestrzeń miejską roślin użytkowych, innych niż rośliny ozdobne, realizowane są na zasadach Ogrodowej Partyzantki¹⁰.

Jednym z nielicznych przykładów realizacji współczesnej idei miejskiego rolnictwa są wymienione wcześniej pasieki na dachach hotelu Hyatt Regency Warsaw oraz Pałacu Kultury i Nauki. Okazjonalne działania o marketingowo-reklamowym podłożu, które należy uznać za pionierskie wyłącznie w Polsce, gdyż podobne inicjatywy miały wcześniej i stale mają miejsce m.in. w takich metropoliach, jak Berlin, Paryż czy Nowy Jork.

Podsumowanie

Rolnictwo miejskie nie jest reliktem z przeszłości lecz integralną częścią systemu miejskiego. Zintegrowaną z warunkami ekonomicznymi i ekologicznymi terenu zurbanizowanego oraz współdziałającą z ekosystemem miejskim.

Coraz dynamiczniej rozwijające się na świecie rolnictwo miejskie, oprócz wymiernych korzyści ekonomicznych, niesie ze sobą korzyści społeczne. Małe ogrody sąsiedzkie, gdzie wspólnie pracują członkowie lokalnej społeczności, dodatkowo wpływają na rozwój więzi społecznych. Rolnictwo miejskie przyczynia się do rewitalizacji przyrodniczej miast. Jest szansą na poprawę jakości życia w mieście, edukację ekologiczną, stworzenia nowych miejsc pracy i zwiększenia dostępności zdrowej, świeżej żywności oraz zapewnienia ochrony środowiska. Część obszarów zajętych przez rolnictwo miejskie ułatwia

¹⁰ Ogrodowa Partyzantka (*Guerilla Gardening*) - proekologiczny ruch zapoczątkowany w 1973 r. w Nowym Jorku, w który zaangażowane są grupy zwolenników, głównie ze Stanów Zjednoczonych i Europy. Za główny cel stawia upiększanie miast, poprzez zazielenianie przestrzeni publicznej. Działalność ma wymiar społeczny, ale nie do końca legalny. Nieformalne i spontaniczne z reguły działania odbywają się najczęściej z pominięciem urzędów i procedur formalnych.

przepływ powietrza, przyczynia się do redukcji zanieczyszczeń i dostarcza tlen wpływając przez to na wzrost wskaźnika wentylacji i korzystnie zmienia mikroklimat. Rolnictwo miejskie wpływa na zmniejszenie kosztów transportu oraz emisji CO₂ z niego. Przy zastosowaniu odpowiednich systemów technologicznych zatrzymuje i wykorzystuje wodę deszczową. Przeprowadzone analizy wykazują, że gdyby przekształcić w ogrody i zbiorniki do hodowli ryb 5% powierzchni dachów Bazylei możliwe byłoby, bez użycia środków chemicznych i przy minimalnej emisji gazów cieplarnianych, zapewnienie warzyw, owoców i ryb dla 25% mieszkańców miasta (Godoy 2011). Uśredniając, miasta mogłyby teoretycznie być żywnościowo samowystarczalne na poziomie około 10% zapotrzebowania (Asanowicz 2012).

Znamienny jest przykład działań podjętych w Wiedniu. Pozwoliły one na powstrzymanie procesu likwidacji istniejących w mieście gospodarstw i użytku terenów rolnych. Założenia zawarte w kolejnych Planach Rozwoju Miasta, a w tym zachowanie struktur przestrzennych rolnictwa, wpłynęły pozytywnie na wizerunek i rozwój przestrzenny austriackiej stolicy, która nie przeżywa kłęski chaotycznej zabudowy na przedmieściach. Włączenie do całości systemu przyrodniczego obszarów wiejskich, które jeszcze funkcjonują, dowiodło w Wiedniu skuteczności przywrócenia właściwej oceny ich znaczenia dla miasta. Ustalony kierunek rozwoju przestrzennego miasta jest jednym z znaczących działań, które wpływają na poziom życia jego mieszkańców. Wiedeń nieprzerwanie w latach 2009–2014 zajmował pierwsze miejsce w prowadzonym przez firmę konsultingową Mercer światowym rankingu miasta o najwyższej jakości życia i bezpieczeństwa. W 2015 r. został wyprzedzony przez Melbourne.

Nie można nie nadmienić, że od początków XX w. idea rolnictwa miejskiego wykorzystywana jest niekiedy również w celach propagandowych. Bardzo charakterystyczny w tym jest przykład ogrodów Białego Domu. Po wypowiedzeniu przez USA wojny Niemcom, w 1917 r., jako element wojennej mobilizacji przedstawiano utrzymywanie owiec na jego trawnikach. Wełna sprzedawana na specjalnie organizowanych akcjach, które stanowiły jeden z wielu elementów działań propagandowych mających na celu pozyskanie Amerykanów do idei udziału USA w I wojnie światowej, osiągała bardzo wysokie ceny, a uzyskane środki przekazywano Czerwonemu Krzyżowi. Aby dać przykład i zachęcić mieszkańców amerykańskich miast do okresowej zmiany w czasie II wojny światowej ozdobnych i dekoracyjnych przydomowych ogrodów na ogrody produkcyjne w 1943 r. na terenach zielonych Białego Domu założono warzywnik. Z kolei jako wyraz poparcia dla walki z otyłością i propagowanie

zdrowej żywności jest przedstawiane założenie w 2009 r. ogrodu warzywnego przy rezydencji prezydentów Stanów Zjednoczonych¹¹.

Rolnictwo miejskie nie zastąpi wielohektarowych i zautomatyzowanych upraw oraz chowu i hodowli zwierząt gospodarskich na obszarach wiejskich, bo nie sprostałyby popytowi. Ale może stać się ważnym i bardziej ekologicznym uzupełnieniem (fot. 5). W wielu krajach, łącznie z tym jego elementem, którym jest miejskie agroleśnictwo, wpisuje się w strategię zrównoważonego rozwoju miast. Rozwój zrównoważony to zachowanie równowagi pomiędzy środowiskiem naturalnym a działalnością ludzką, między innymi poprzez zrekomensowanie ubytków, jakie środowisku przynosi cywilizacja. Zielone parkingi i dachy apartamentowców nie zrekomensują i nie zrównoważą utraczonych miejskich terenów zielonych, a w tym użytków rolnych.

Summary

Until the mid-nineteenth century, food was commonly produced in towns or their close vicinity. The agrarian revolution partly "brought" agriculture out of towns. Since the end of the nineteenth century, agriculture in towns has been and continues to be a remedy to crisis. In many countries, traditional forms of urban agriculture are still employed and it cannot be assumed that they will become extinct. The technological, economic, social and cultural changes, taking place in the twentieth century, as well as the digital revolution initiated in the late 40s, gave rise to the emergence of modern concepts of food production in towns that manifest themselves in a variety of forms in which they occur. These include continuations of traditional forms of urban agriculture using modern methods, and unseen projects. The urban agriculture is an integral part of the urban system. It is integrated with economic and environmental conditions of the urbanized area and interacts with the urban ecosystem. It will not substitute crops, as well as animal breeding and husbandry in rural areas, but may become an important and greener complement. In many countries, it is in line with the strategies of sustainable urban development.

Key words: urban agriculture, city, sustainable development

Literatura

- Asanowicz K. (2012), *Renesans miejskich ogrodów użytkowych*, „Czasopismo Techniczne”, 8A, 223–230.
- Bassett, T.J. (1981), *Reaping on the Margins: A Century of Community Gardening in America*, „Landscape”, 25(2), 1–8.
- Butler L., Moronek D.M. (2002), *Urban and Agriculture Communities: Opportunities for Common Ground*, Ames: Council for Agricultural Science and Technology.

¹¹ <http://www.whitehousehistory.org/> (dostęp: 29.07.2015).

- Gorgolewski M., Komisar J., Nasr J. (2011), *Carrot City: Creating Places for Urban Agriculture*, New York: The Monacelli Press.
- Hopkins J.C. (1919), *The Province of Ontario in the War: A Record of Government and People*, Toronto: Warwick Brothers and Rutter.
- Holli M.G. (1969), *Reform in Detroit - Hazen S. Pingree and Urban Politics*, New York: Oxford University Press.
- James M. (2005), *The City Garden Bible*, London: Channel 4 Books.
- Kallen S.A. (2000), *The war at home*, San Diego: Lucent Books.
- Krzyk P., Heczko-Hyłowa E., Tokarczuk T., Ziobrowski Z. (2013), *Obszary rolne jako element struktury przestrzennej miast – problemy planistyczne*, Kraków: Instytut Rozwoju Miast.
- Pack Ch.L. (1919), *The War Garden Victorious: Its War Time Need and Its Economic Value in Peace*, Philadelphia: J.B. Lippincott Co.
- Pawlikowska-Piechotka A. (2010), *Tradycja ogrodów działkowych w Polsce*, Gdynia: Novae Res.
- Smit J., Ratta A. i Nasr J. (1996), *Urban Agriculture: Food, Jobs, and Sustainable Cities*, New York: United Nations Development Programme (UNDP).
- Tucker D.M. (1993), *Kitchen Gardening in America: A History*, Ames: Iowa State University Press.
- Veljoen A., Bohn K. i Howe J. (2005), *Continuous Productive Urban Landscapes (CPULs): designing urban agriculture for sustainable cities*, Oxford: Architectural Press.
- Warner S.B. Jr. (1987), *To Dwell is to Garden: A History of Boston's Community Gardens*, Boston: Northeastern University Press.
- Włoch-Szymła A. (2010), *Wiedeń – miasto oszczędne*, „Czasopismo Techniczne”, 6A, 127–133.

Netografia

- Berman L. (2014), *Berman: Planting a walk in the woods*, <http://www.mlive.com/news/detroit/> (dostęp: 23.07.2015).
- Campbell M., Campbell I. (2012), *Allotment waiting lists in England 2011*, http://www.transitiontownwestkirby.org.uk/allotment_surveys.html (dostęp: 02.08.2015).
- Corrigan Z. (2014), *“Who can argue about a tree?” Detroit’s “urban farming” scheme: A cover for a corporate land grab*, <http://www.wsws.org/en/articles/2014/01/22/hant-j22.html> (dostęp: 23.07.2015).
- Cwiek S. (2013), *Hantz Farms finally gets green light for massive Detroit farm*, <http://michiganradio.org/> (dostęp: 23.07.2015).

- Czarnecki M. (2013), *Rolnictwo przenosi się do miast*, http://wyborcza.pl/1,76842,15191703,Rolnictwo_przenosi_sie_do_miast_Jak_dziala_miejska.html (dostęp: 12.08.2015).
- Godoy J. (2011), *Urban Farming Takes Root in Europe*, <http://www.tierramerica.info/nota.php?lang=eng&idnews=3730> (dostęp: 08.08.2015).
- Graham-Rowe D. (2010), *Are vertical farms the future of urban food?*, <http://www.guardian.co.uk> (dostęp: 10.08.2015).
- Green J. (2009), *U.K. Zoo's Vertical Farming System*, <http://dirt.asla.org/2009/08/27/u-k-zoos-vertical-farming-system/> (dostęp: 10.08.2015).
- Krishnamurty R. (2014), *Vertical Farming: Singapore's Solution to Feed the Local Urban Population*, <http://permaculturenews.org/2014/07/25/vertical-farming-singapores-solution-feed-local-urban-population/> (dostęp: 10.08.2015).
- Read P.K. (2014), *10 Urban Agriculture Projects in Paris, France*, <http://foodtank.com/about> (dostęp: 10.08.2015).
- Reel M. (2014), *Saving Detroit, One Tree at a Time*, <http://businessweek.com/> (dostęp: 10.08.2015).
- Warman D.S. (1999), *Community Gardens: A Tool for Community Building*, University of Waterloo, Ontario, <http://www.cityfarmer.org/waterlooCG.html#2> (dostęp: 10.08.2015).
- Seneviratne K. (2012), *Farming in the Sky in Singapore*, <http://www.ipsnews.net/2012/12/farming-in-the-sky-in-singapore/> (dostęp: 10.08.2015).
- Wójcik J. (2014), *Miejskie rolnictwo w Paryżu przechodzi odrodzenie*, „Dziennik Rolniczy”, <http://dziennikrolniczy.pl/> (dostęp: 10.08.2015).

Agata Korzeniowska

Politechnika Krakowska

Kalwaria Zebrzydowska – miasto i Sanktuarium. Problemy rozwoju przestrzennego miasta

*Kalwaria Zebrzydowska – the town and the Sanctuary.
Spatial development issues*

Streszczenie

Miasto Kalwaria Zebrzydowska jest miejscem ważnym ze względu na wartość historyczną obiektów i obszarów, jakie znajdują się w jej granicach. Znajdujące się tu Sanktuarium Matki Boskiej Anielskiej stanowi jeden z ważniejszych w Polsce ośrodków pielgrzymkowych. Miasto posiada także długą tradycję rzemiosła meblarskiego, sięgającą XIX wieku. Możliwości rozwojowe wynikające z kulturowego i rzemieślniczego potencjału nie są jednak wystarczająco wykorzystywane.

Opracowanie zawiera analizę funkcjonowania miasta Kalwaria Zebrzydowska oraz znajdującego się w jego granicach Sanktuarium. Obejmuje ona powiązania historyczne oraz aktualne relacje, przestrzenne, komunikacyjne i gospodarcze. Jest również próbą wskazania rozwiązań aktualnych problemów.

Słowa kluczowe: Kalwaria, Sanktuarium, rzemiosło, UNESCO

Wprowadzenie

Celem artykułu jest wskazanie możliwości integracji przestrzennej głównych elementów o znaczeniu miastotwórczym w celu podniesienia atrakcyjności i usprawnienia funkcjonowania miasta, przy uwzględnieniu dostępnych instrumentów planistycznych i aktualnych uwarunkowań zagospodarowania terenu.

Obszar badań stanowi miasto Kalwaria Zebrzydowska wraz z Sanktuarium i Dróżkami, znajdującymi się częściowo na terenie wsi Bugaj i Brody.

Kalwaria Zebrzydowska jest przykładem małego miasta położonego w stosunkowo niewielkiej odległości od dużego ośrodka miejskiego. Jej podstawy rozwoju to turystyka i lokalny przemysł. Problematyka małych miast, w dużym stopniu odnosząca się również do sytuacji Kalwarii Zebrzydowskiej, jest obszarem szeregu opracowań naukowych. Koncentrują się one na zagadnieniach przemian funkcjonalnych (Heffner, Halama 2012), wpływu wielkich

miast na ich sytuację (Heffner, Marszał 2008), szczególnie uwzględniając oddziaływania Krakowa (Wojtowicz-Wróbel 2013), a także ich roli w rozwoju terenów wiejskich (Rydz 2006).

Zagadnienia planowania przestrzennego i jego konsekwencji dla przestrzeni poruszają m. in. pozycje M. Kowickiego (Kowicki 2014) oraz K. Gawrońskiego (Gawroński 2010).

Dla potrzeb analizy walorów kulturowych wykorzystane zostały opracowania dotyczące historii Kalwarii Zebrzydowskiej i Sanktuarium Maryjnego autorstwa A. Mitkowskiej (2003), A. Chadama (1984), A. Grodnickiego (1985), A. Jackowskiego (1995), I. Soljan (1995), czy S. Dziedzica (1995). Charakterystykę środowiska przyrodniczego oparto na opracowaniu ekofizjograficznym dla gminy Kalwaria Zebrzydowska (Pulit 2011).

Jako główną metodę badań zjawisk przedstawionych w niniejszym opracowaniu autorka przyjęła szczegółowe analizy wykonane w okresie 07.2012–03.2014 r. wraz z zespołem projektowym na potrzeby opracowania Zmiany Studium Uwarunkowań i kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta i Gminy Kalwaria Zebrzydowska, uchwalonego przez Radę Miejską w Kalwarii Zebrzydowskiej w 2015 roku (Uchwała... 2015). Obejmowały one inwentaryzacje terenowe oraz badanie obowiązujących opracowań i dokumentów planistycznych. Analizy te autorka wzbogaciła wiedzą z zakresu historii miejsca oraz tematyki dotyczącej m.in. rozwoju małych miast. Efektem badań była diagnoza problemów Kalwarii Zebrzydowskiej oraz wynikające z niej wnioski wskazujące proponowane zmiany.

Miasto ma bardzo duży potencjał rozwojowy. Głównymi jego atutami są:

- bogactwo obszarów kulturowych, objętych ochroną przez UNESCO (Decyzja... 1999) i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz wpisane do gminnej ewidencji zabytków (Ustawa z 23 lipca... 2003). Wśród nich są m.in.: układ urbanistyczny samego miasta, dwory, kościoły, kapliczki zabytkowe, cmentarze wojenne oraz zabudowania mieszkalne i gospodarcze,
- atrakcyjność krajobrazu – znaczne obszary zalesione na zróżnicowanej rzeźbie terenu, sąsiadujące z obszarami objętymi prawnymi formami ochrony przyrody, w tym obszar objęty ochroną w ramach programu Natura 2000),
- bogata tradycja meblarska, żywa w mieście i całej południowej części gminy,
- dobrze rozwinięte usługi ośrodka gminnego,
- korzystne położenie komunikacyjne na drodze krajowej nr 52 prowadzącej z dużych ośrodków miejskich w tym z Krakowa.

Stwarzają one możliwości do rozwoju funkcji:

- turystyki pielgrzymkowej i krajoznawczej;
- produkcyjnej – szczególnie z zakresu produkcji meblarskiej – z wykorzystaniem zaplecza usługowo-produkcyjnego oraz istniejących już zakładów rzemieślniczych;
- usługowej – związanej z rangą administracyjną ośrodka oraz jego bardzo dobre położenie komunikacyjne na tle regionu.

Powyższe elementy nie są wykorzystywane w sposób zapewniający prawidłowy rozwój miasta. Wynika to z braku współpracy, prowadzącego nawet do wzajemnego ograniczania i stopniowego wykluczania się. Szczególnie problem ten dotyczy dysharmonii pomiędzy funkcjonowaniem stref pielgrzymkowej oraz produkcyjno-usługowej. Przez lata każda z nich ustaliła swoje miejsce w mieście, jasno wyznaczając granice oddziaływania. Ośrodek pierwszej z nich stanowi Sanktuarium z Zespołem Drózek, a drugiej – centrum miasta. W strukturze miasta dominacja działalności produkcyjnej doprowadziła do zmian przestrzennych (mających między innymi wpływ na jakość przestrzeni i krajobraz), ograniczających warunki dla wypoczynku i turystyki. Przez to nie jest ono atrakcyjne dla pielgrzymów i turystów, traktujących odcięte od miejskiej zabudowy Sanktuarium jako główny i jedyny punkt swojej wizyty.

Pomimo zróżnicowania w użytkowaniu, dwa formalnie rozdzielone obszary miasta, są ze sobą ściśle powiązane w zakresie m.in. administracji, infrastruktury technicznej czy transportowej (fot. 1 i 2). Dla prawidłowego rozwoju całego miasta, koniecznym wydaje się stworzenie odpowiednich warunków dla tych wspólnych funkcji.

Aktualnie miasto nie prowadzi polityki zapewniającej optymalne działania użytkowników przestrzeni służących obopólnej korzyści. Prawidłowość przedstawionej tu tezy na temat głównych problemów miasta, potwierdza zawarcie jej, jako jednej z kluczowych w Planie Rozwoju Lokalnego Gminy Kalwaria (Uchwała... 2004), opartego na specjalistycznych badaniach i analizach. Wskazany przez autorkę brak polityki potwierdza natomiast fakt, że do dziś ustalenia Planu nie są realizowane w postaci dalszych konkretnych decyzji.

fot. 1. Wieże Sanktuarium, górujące nad miastem Kalwaria Zebrzydowska. Widok z rynku w kierunku ul. 3 Maja prowadzącej do Sanktuarium. fot. A. Korzeniowska.

fot. 2. Widok spod Sanktuarium (ul. Bernardyńska) w kierunku północnym – centrum miasta Kalwaria Zebrzydowska. fot. A. Korzeniowska.

Charakterystyka miasta

Miasto Kalwaria Zebrzydowska jest siedzibą władz Gminy Kalwaria Zebrzydowska, położonej w województwie małopolskim, powiecie wadowickim, ok. 40 km na południowy zachód od Krakowa. Obszar o powierzchni 5,5 km zamieszkuje 4500 mieszkańców (Bank Danych Lokalnych 2014). Położenie miasta i gminy Kalwaria Zebrzydowska pokazuje rycina 1.

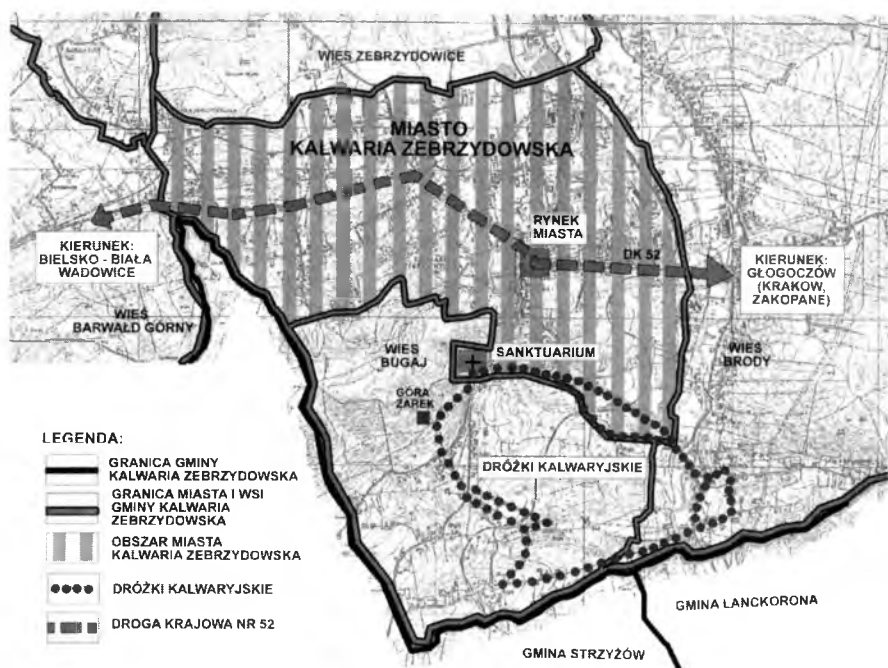

Ryc. 1. Kalwaria Zebrzydowska. Położenie Miasta i Gminy Kalwaria Zebrzydowska.

Źródło: opracowanie własne.

Głównym powiązaniem komunikacyjnym z regionem jest droga krajowa nr 52, przechodząca przez miasto ze wschodu na zachód, prowadząc z Głogoczowa (i Krakowa) do Wadowic oraz Bielska Białej. W mieście jej fragmenty to ulice Krakowska (od wschodu) oraz Jagiellońska (od zachodu). Główne drogi krzyżują się w rynku. Ponadto połączenie z Krakowem, Zakopanem i Bielsko-Białą zapewniają pociągi zatrzymujące się na stacjach Kalwaria i Kalwaria Lanckorona. Kalwaria Zebrzydowska położona jest pomiędzy masywami Pogórza Makowskiego i Pogórza Wielickiego na wysokości 335-400 m n.p.m. u stóp góry Żar oraz góry Lanckorońskiej, górujących nad miastem od południa. Na bogactwo krajobrazu składają się m.in. duże zalesienia od strony południowej, stanowiące tło dla miasta, wartościowa flora i fauna oraz zróżnicowane ukształtowanie terenu. Przez zabudowę przechodzą szlaki turystyczne oraz tematyczne (m.in. Szlak Papieski). Główną gałęzią gospodarki jest przemysł meblarski, rozwijany w różnej wielkości zakładach pro-

dukcyjno-usługowych. Główne elementy obszaru analizy wpływające na jego rozwój pokazuje rycina 2.

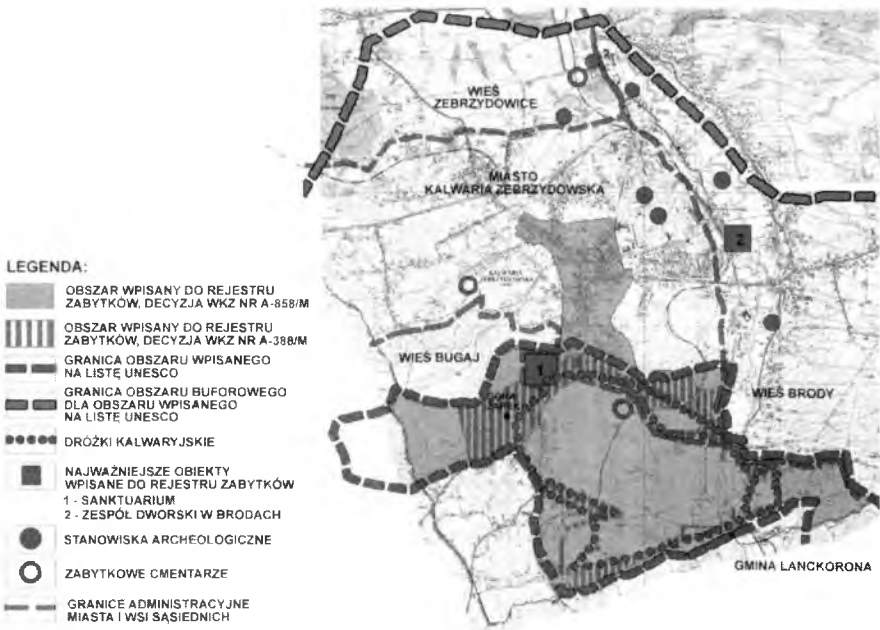
Ryc. 2. Kalwaria Zebrzydowska. Główne elementy obszaru analizy.

Źródło: opracowanie własne.

Kulturowe znaczenie miasta

Historia miasta sięga roku 1601 roku, kiedy Mikołaj Zebrzydowski sprowadził na te ziemie Zakon Bernardynów i rozpoczął budowę Kaplicy św. Krzyża na górze Żarek wraz z Kalwarią wzorowaną na Kalwarii Jerozolimskiej (Mitkowska 2003). W 1617 roku u podnóża Klasztoru założono miasteczko Zebrzydów, mające być zapleczem noclegowym dla pielgrzymów. W 1640 roku lokowano je na prawie magdeburskim i z czasem przemianowano na Kalwarię. Nowy Zebrzydów (nazywany tak od czasu II lokacji) rozwijał się przy Klasztorze aż do pojawienia się na jego terenie ważnych ponadlokalnych szlaków komunikacyjnych, tj. „traktu środkowo-galicyskiego” (ok. 1790 roku) oraz linii kolejowej, łączącej Kraków z Suchą Beskidzką i Zakopanem (ok. roku 1884). Zmiany te nie tylko ułatwiły dostęp pielgrzymom do Sanktuarium, ale także pozwoliły na intensywniejszy rozwój przemysłu meblarskiego, który od-

ąd zdominował miasto, oraz sąsiadujące z nim wsie (Chadam 1984; Dzie-
dzic 1995). W latach 1887–1899 powstało Stowarzyszenie Zjednoczonych
Rękodzielników, Krajowa Szkoła Stolarska oraz pierwsza Parowa Fabryka Me-
bli. W roku 1914 odbyły się Targi i Wystawa Mebli (Grodnicki 1985). Po za-
kończeniu I wojny ośrodek intensywnie rozbudowano wznosząc nowe, drewn-
niane domy oraz obiekty użyteczności publicznej. W tym też okresie, dzięki
staraniom Klasztoru, odnowiono wszystkie kaplice i obiekty Sanktuarium. Ko-
lejny etap intensywnego rozwoju, w tym rozkwitu rzemiosła oraz moderni-
zacji infrastruktury, przypadł na lata 1990–1998 (Chadam 1984). Świadec-
twem historii są zespoły i obiekty zabytkowe (ryc. 3).

Ryc. 3. Kalwaria Zebrzydowska. Elementy kulturowego krajobrazu.

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Za-
bytków w Krakowie (Decyzje... 1934–2009).

Miasto Kalwaria Zebrzydowska jest bogate w obiekty historyczne, z któ-
rych najważniejszym jest Zespół Sanktuarium o.o. Bernardynów wraz z Par-
kiem Pielgrzymkowym (Dróżkami Kalwaryjskimi). Ze względu na wartość hi-
storyczną i unikatowość na skalę światową, Zespół ten w całości objęty został
szczególną ochroną poprzez wpis na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturo-
wego i Naturalnego UNESCO (Decyzja... 1999). W strefie chronionej znajdu-
ją się: Bazylika Matki Boskiej Anielskiej (z cudownym obrazem Matki Boskiej

Kalwaryjskiej), Klasztor oo. Bernardynów i Dróżki wraz z 42 kaplicami. Ponadto strefa obejmuje zabudowania mieszkaniowe wsi Bugaj (ok. 70% wszystkich domów) oraz Brody (ok. 20% powierzchni wsi). Jest to część większego obszaru chronionego, wspólnego z sąsiadującą od południa Lanckoroną. Dla ochrony ustanowiono jego strefę buforową, która obejmuje znaczącą część miasta oraz sąsiednie wsie, tj. Brody i Barwałd Górny.

Początki ruchu pątniczego na tym obszarze sięgają XVII wieku, kiedy Mikołaj Zebrzydowski ufundował pierwszą kaplicę na górze Żarek. Od tego momentu rozbudowywany sukcesywnie Zespół stał się jednym z najważniejszych ośrodków pielgrzymkowych w Polsce (drugim po Jasnej Górze), związanych z ruchem maryjnym i pasyjnym.

Wartościowe miejsca zabytkowe znajdują się również na terenie miasta. W obszarze skupionego wokół rynku historycznego centrum, dominuje gęsta zabudowa, wielorodzinna i jednorodzinna, przemieszana z usługami. Na skutek zmian przestrzennych oraz wzrostu ruchu samochodowego, zarówno pierwotny układ głównego placu, jak i stara zabudowa uległa niekorzystnym, nieodwracalnym przemianom. Ochrona układu urbanistycznego oraz obiektów stanowiących dziedzictwo historyczne zostały zdecydowanie odsunięte na drugi plan.

Do lokalnych dóbr niematerialnych należy zaliczyć lokalną tradycję meblarską, sięgającą XIX wieku. Meble kalwaryjskie wykształciły charakterystyczny styl tego regionu, znany dobrze w Polsce, jak i poza jej granicami.

Funkcja ruchu pielgrzymkowego oraz turystyki krajoznawczej w kształtowaniu przestrzeni miasta

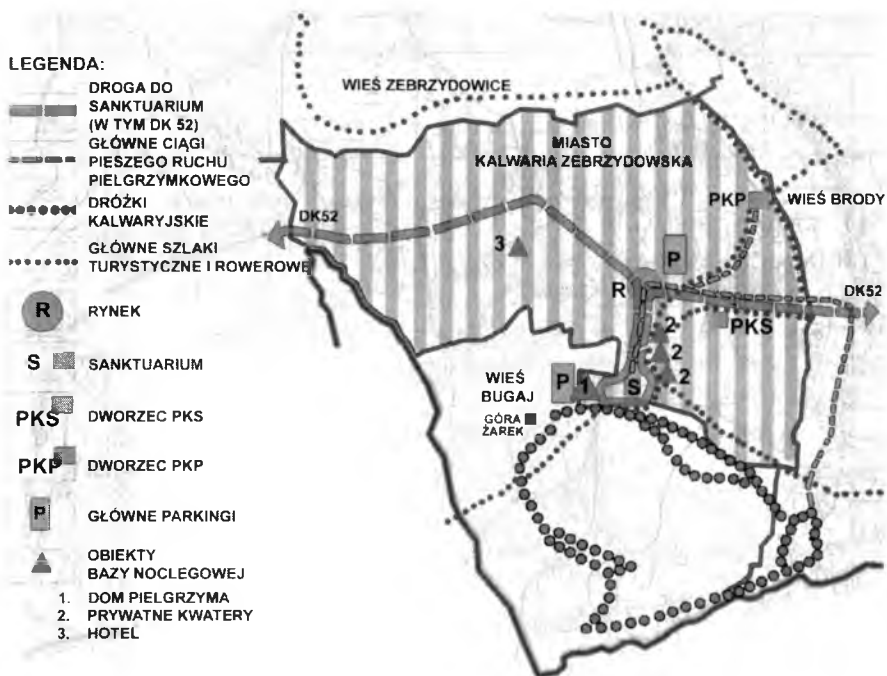
Na omawianym obszarze można wyróżnić dwa osobne nurty turystyki: pielgrzymkową i krajoznawczą. Pierwsza z nich, zdecydowanie liczniejsza, związana jest z Sanktuarium i skupia się głównie na terenach bezpośrednio do niego przylegających. Druga, nieco mniej liczna, powiązana jest ze szlakami turystycznymi, przechodzącymi przez miasto i korzysta z usług, położonych głównie przy rynku i bezpośrednim jego otoczeniu.

Kalwaria Zebrzydowska jako ośrodek ruchu turystycznego pojawia się na liście atrakcji Małopolski, zajmując 7 miejsce z liczbą 15% wskazań respondentów krajowych (Raport... 2012), które dotyczą wyłącznie Sanktuarium. Jest on, wraz z Dróżkami głównym obszarem zainteresowania pielgrzymów kalwaryjskich, których rocznie przybywa ok. 1,5 mln (Urząd Miasta i Gminy Kalwaria Zebrzydowska 2014). Liczba ta zmieniała się na przestrzeni lat na skutek zmiennych uwarunkowań historycznych (Jackowski 1995), jednak

wciąż jest jednym z najważniejszych celów pielgrzymów polskich oraz zagranicznych. Pierwsi pątnicy, głównie spośród ludności lokalnej, odwiedzali to miejsce już od roku 1608, czyli jeszcze przed zakończeniem budowy Kaplicy. Sprowadzenie do Kościoła Obrazu Matki Boskiej Anielskiej (w 1641 roku), zapoczątkowało kult Maryjny przyciągający wiernych szczególnie tłumnie w dzień Wniebowzięcia oraz w Wielkim Tygodniu, kiedy odbywały się nabożeństwa na Dróżkach (Sołjan 1995). Również dziś okres szczególnego nasilenia ruchu przypada na czas świąt maryjnych oraz Wielki Tydzień, kiedy na Dróżkach odprawiane jest Misterium Męki Pańskiej. Ponieważ obszar zainteresowania pielgrzymów skupia się w okolicach Sanktuarium, tam właśnie znajduje się głównie zaplecze noclegowe. Największą ilość łóżek, znacznie przewyższającą inne ośrodki, posiada Dom Pielgrzyma, wchodzący w skład Zespołu Klasztornego (Centrum Kultury... 2014). Nocują w nim głównie zorganizowane grupy autokarowe, stanowiące większość odwiedzających. Ponadto bezpośrednio przy drodze dojazdowej na górę Żarek (głównie ul. Kościuszki) – rozmieszczone są prywatne kwatery oraz pensjonaty.

Na obszarze samego miasta ruch turystyczny jest znacznie mniejszy. Ziemia kalwaryjska posiada znaczne walory krajobrazowe, stwarzające idealne warunki do wycieczek pieszych lub rowerowych, po wyznaczonych ścieżkach oraz szlakach turystycznych. Korzystający z nich turyści nocują w kilku działających pensjonatach, niewielkich hotelach i prywatnych kwaterach. Ta skromna baza noclegowa nie jest rozbudowywana, co znacznie osłabia potencjalny ruch turystyczny. Elementy ruchu pielgrzymkowego oraz turystyki krajoznawczej przedstawia rycina 4.

Z rozdziałem odwiedzających ma związek również istniejący układ komunikacyjny, w którym można wyróżnić kilka głównych nurtów. Pierwszy, docelowo kończący się na parkingu Sanktuarium, obsługuje odwiedzających go pielgrzymów. Drugi dotyczy ruchu, związanego z życiem miasta oraz tranzytu przechodzącego przez jego teren. Ich miejscami wspólnymi są ulice Krakowska i Jagiellońska (odcinki drogi krajowej) oraz rynek – główny węzeł komunikacyjny całej gminy. Niestety jego atrakcyjność znacznie obniża dominacja intensywnego ruchu kołowego. Pielgrzymi, często nie zatrzymując się, jadą na górę Żarek, ulicami 3 Maja i Kościuszki. Mając zagwarantowany na miejscu nocleg i wyżywienie, rzadko wracają do centrum Kalwarii, nie znajdując w nim ciekawych ofert spędzenia wolnego czasu. W świadomości pielgrzymów miasto (reprezentowane głównie przez ulicę Krakowską, Jagiellońską i rynek), stanowi więc jedynie przestrzeń przejazdu do zasadniczego celu. Dla pozostałych, przyjezdnych i mieszkańców, Sanktuarium jest oddalonym miejscem, które odwiedzają głównie w przy okazji ważnych uroczystości religijnych.

Ryc. 4. Kalwaria Zebrzydowska. Elementy ruchu pielgrzymkowego oraz turystyki krajoznawczej.

Źródło: opracowanie własne.

Kolejnym istotnym problemem jest dostępność założenia Klasztornego dla pieszych, przybywających komunikacją publiczną, tj. autobusem lub pociągiem. Brak jest czytelnych i atrakcyjnych ciągów pieszych prowadzących z placu dworcowego oraz stacji PKP. Brakuje również pomocniczej komunikacji lokalnej łączącej m.in. te ważne punkty. Przyjezdni muszą pokonywać pieszo długie odcinki do Klasztoru, błędząc pośród tras zdominowanych przez ruch samochodowy i zakłady produkcyjne oraz wspinając się krętą ulicą Kościuszki na górę Żarek.

Warto również wspomnieć o samych Dróżkach Kalwaryjskich – historycznych ciągach spacerowych mających w założeniu być obszarami wyciszenia i modlitwy. Dziś część z nich przechodzi przez zabudowę rozwijających się wsi Bugaj i Brody. W wielu miejscach zachodzi konflikt pomiędzy realizacją codziennych potrzeb mieszkańców a przebiegiem modlitewnych tras pielgrzymów.

Podsumowując, pomimo wyjątkowych walorów miejsca, obecne zagospodarowanie przestrzenne Kalwarii Zebrzydowskiej nie sprzyja właściwemu

rozwojowi turystyki i ruchu pielgrzymkowego. Brak jest zaplecza turystyczno-usługowego dla wszystkich przyjezdnych oraz reprezentacyjnej przestrzeni publicznej. Całości powinna dopełniać zróżnicowana oferta miejsc noclegowych, zapewniająca ich odpowiednią liczbę. Opisana sytuacja nie ulega poprawie od lat. W 1995 roku A. Jackowski opisując rozwijający się ruch pielgrzymkowy wskazał na znaczne braki w zakresie infrastruktury turystycznej, hamujące możliwy rozwój miasta jako ośrodka pielgrzymkowego na wzór miast zachodnich.

Poprzez właściwą organizację Kalwaria Zebrzydowska powinna stać się ciekawą przestrzenią dla wszystkich pielgrzymujących oraz odwiedzających, chcących spędzić czas w przyjemnym miejscu w otoczeniu pięknych krajobrazów i zabytków.

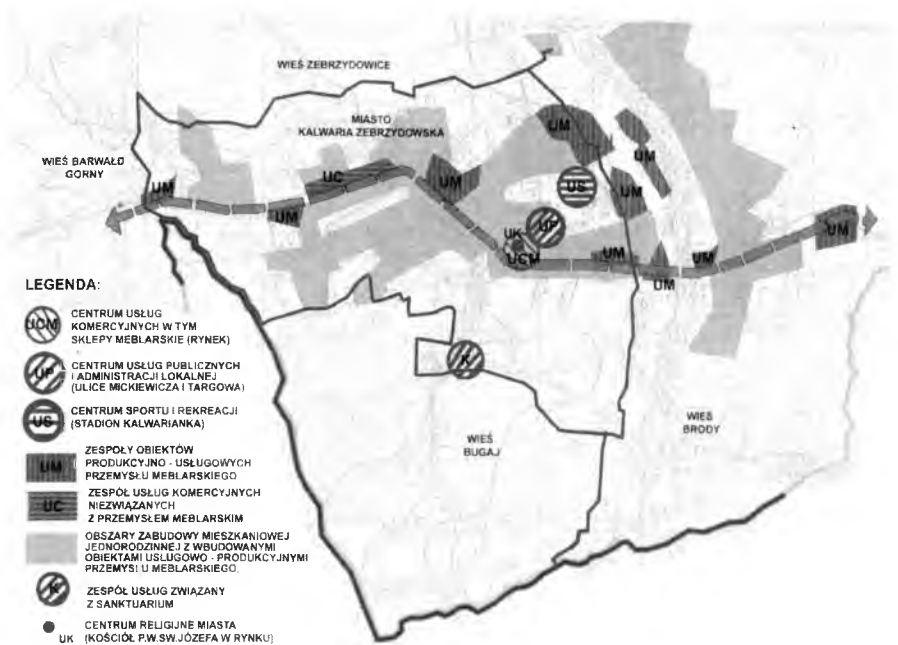
Działalność produkcyjna w rozwoju miasta

Usługi i produkcję na terenie Kalwarii Zebrzydowskiej można podzielić na trzy główne rodzaje:

- przemysł meblarski. Rozproszony na terenie całego miasta, a szczególnie w jego północnej i wschodniej części. Nie posiada on wyrażonego, centrum;
- obszar usług komercyjnych. Różnego rodzaju sklepy i drobne zakłady usługowe. Z uwagi na ich natężenie za centrum obszaru można uznać rynek oraz sąsiednią ulicę Targową;
- centrum administracyjne miasta. Znajdujące się poza rynkiem – przy ulicach Mickiewicza i Targowej, gdzie swoje siedziby mają najważniejsze instytucje lokalne, tj. Urząd Miasta i Gminy, Policja i szkoły publiczne.

Schemat rozmieszczenia obszarów usługowo-produkcyjnych przedstawia rycina 5.

Przemysłu meblarski na terenie Miasta Kalwaria Zebrzydowska stanowi silną gałąź lokalnego rozwoju. Obejmuje on 60% wszystkich podmiotów gospodarczych miasta, zajmujących obiekty o różnej skali, zależnej od wielkości przedsiębiorstwa oraz jego specjalizacji meblarskiej (Urząd Miasta i Gminy Kalwaria Zebrzydowska 2014). Znajdują się tu zarówno duże, wolnostojące hale produkcyjne i magazynowe, pawilony handlowe oraz mniejsze zakłady przydomowe.

Ryc. 5. Kalwaria Zebrzydowska. Schemat rozmieszczenia obszarów usługowych i produkcyjnych.

Źródło: opracowanie własne.

Najwięcej zakładów produkcyjnych zlokalizowanych jest przy ulicy Krakowskiej. Są to głównie hale produkcyjne i magazynowe oraz duże pawilony wystawowe, oferujące klientom gotowe wyroby. Ich właścicielami są często hurtowi producenci mebli, również eksportowych. Obszar ten jest fragmentem większej strefy produkcji meblarskiej, ciągnącej się wzdłuż drogi krajowej na terenie sąsiedniej gminy Lanckorona.

Mniejsze obiekty produkcyjno-usługowe to głównie zakłady przydomowe, rozsiane w zabudowie mieszkaniowej. Specjalizują się w indywidualnych zamówieniach z konkretnej gałęzi meblarstwa (np.: krzesła, stoły, blaty) lub oferują usługi meblarskie (np. toczenie nóg, tapicerowanie, itp.). Często jest to działalność prowadzona przez rodziny, w których fach przechodzi z pokolenia na pokolenie.

Jedynym terenem o znacznie mniejszym natężeniu zakładów produkcyjnych jest południowa część miasta, tj. okolice góry Żarek. Tam, wzdłuż ulic Kościuszki czy Klasztornej, prowadzących do Klasztoru, szły zakłady produkcyjnych ustępują miejsca obiektom noclegowym. Widać jasny podział na

strefę przy Klasztorze, nastawioną na potrzeby pielgrzymujących, oraz strefę związaną z klientami meblowego przemysłu oraz mieszkańcami Kalwarii.

Ważnym obszarem koncentracji usług jest rynek. Znajdują się tam drobne obiekty handlowe i usługowe oraz kilka sklepów meblarskich, oferujących głównie gotowe meble. Wśród nich wyróżnia się Dom Rzemiosła (fot. 3), ważny dla promocji lokalnych producentów mebli. Pomimo jego eksponowanej lokalizacji przy rynku nie wpływa na podniesienie jakości i rangi tej głównej przestrzeni publicznej. Jest to raczej obszar usług komercyjnych powiązany z sąsiednią ulicą Targową, gdzie mieszczą się większe sklepy oraz plac targowy. Wiąże się to ze złym stanem przestrzeni głównego placu, zdominowanego przez ruch samochodowy. Mieści się tam zabytkowy kościół parafialny, którego sylweta ginie za lasem świateł i znaków drogowych (fot. 4).

fot. 3. Dom Rzemiosła w Rynku – główny pawilon ekspozycyjny rzemieślników kalwaryjskich. fot. A. Korzeniowska.

Na omawianym terenie brak jest harmonijnego współdziałania pomiędzy poszczególnymi obszarami usługowymi. Chaotycznie rozwijający się przemysł zaspokaja głównie potrzeby mieszkańców oraz lokalnych inwestorów, bez szerszego planu rozwoju miasta. Niedostosowana do miejsca zabudowa, przemieszanie funkcji oraz przeciążone drogi, kolidujące z ruchem pieszym – wszystko to tworzy bałagan przestrzenny i komunikacyjny, obniżający wartość przestrzeni i zaburzający prawidłowe funkcjonowanie miasta. Jednocześnie, niebezpiecznie zagraża on cennym obszarom krajobrazowym i kulturowym położonym na jego terenie i w jego sąsiedztwie.

fot. 4. Przestrzeń Rynku zdominowana przez ruch samochodowy. Na jej środku kościół parafialny p.w. św. Józefa. fot. A. Korzeniowska.

Współtworzenie przestrzeni miejskiej – diagnoza głównych problemów

Na podstawie dokonanej analizy wyróżniono problemy związane z obecnym funkcjonowaniem miasta Kalwaria Zebrzydowska. Wskazane je na rycinie 6.

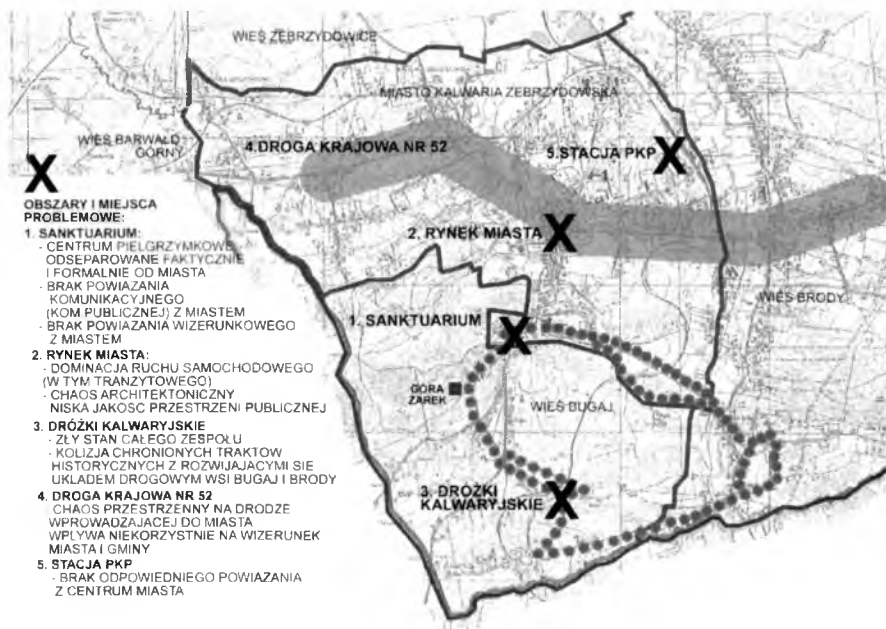
Główne problemy to:

1. Relacja Sanktuarium (ruchu pielgrzymkowego) i miasta (przemysłu meblowego)

Dwa historycznie powiązane ośrodki wywodzące się z lokalnej tradycji nie mają wspólnej polityki w zakresie tworzenia wizerunku miasta. Zdominowane jest ono przez rozmieszczone przypadkowo tereny przemysłu meblarskiego. Brak jest warunków do dobrej ekspozycji walorów krajobrazowych i kulturowych, przyciągających do centrum potencjalnych turystów i pielgrzymów.

Chociaż Kalwaria Zebrzydowska powstała „przy klasztorze” to od początku XIX wieku rola ta była coraz bardziej ograniczana na rzecz rozrastającego się przemysłu meblarskiego. Efektem tego jest funkcjonowanie dzisiaj Sanktuarium w odcięciu od Miasta. W obszarze zdominowanym przez chaotycznie rozwijający się przemysł meblarski, nie ma warunków dla ruchu pielgrzymkowego i turystycznego. Brakuje również dobrej przestrzeni publicznej, atrak-

cyjnej bazy noclegowej oraz odpowiedniego powiązania komunikacyjnego, w tym ciągów pieszych łączących Sanktuarium z istniejącymi węzłami komunikacyjnymi (dworce PKP i PKS).

Ryc. 6. Kalwaria Zebrzydowska. Schemat obszarów problemowych występujących na styku życia miasta z Sanktuarium.

Źródło: opracowanie własne.

2. Niewykorzystany potencjał turystyczny

Poza Sanktuarium, miasto ma zasób niewykorzystanych walorów mogących być podstawą turystyki krajoznawczej. Jego uprzemysłowiona przestrzeń nie sprzyja też rekreacji m.in. z uwagi na jej niską jakość oraz ograniczenia w poruszaniu się pieszych na ulicach o intensywnym ruchu samochodowym. Równoległe ze zmianami przestrzennymi i funkcjonalnymi konieczna jest silna promocja miejsca – lokalnie, jak i poza granicami.

3. Przemysł meblarski

Przemysł meblarski jest główną gałęzią lokalnej gospodarki i źródłem utrzymania większości mieszkańców. Przynosi on wymierne korzyści ekonomiczne, jednak rozwijając się w sposób niekontrolowany, utrudnia rozwój miasta w innych strefach, stojąc w sprzeczności z rozwojem np. terenów rekreacyjnych.

4. Rynek

Miejsce formalnie i historycznie będące centrum miasta jest pozbawione właściwych cech reprezentacyjnej przestrzeni publicznej. Aktualnie rynek przecina tranzytowa droga krajowa nr 52 oraz inne drogi lokalne czyniąc z niego duże skrzyżowanie z towarzyszącymi elementami infrastruktury drogowej i parkingami. Panuje tam bałagan przestrzenny, funkcjonalny i architektoniczny. Brakuje zabudowy o jakości właściwej dla tego miejsca. Najważniejsze usługi publiczne przesunięte są na sąsiednie ulice. Przy odpowiednich działaniach miejsce to powinno się stać główną wizytówką miasta, zgodnie łączącą wszystkie tradycje lokalne.

5. Dróżki Kalwaryjskie

Dróżki Kalwaryjskie, na terenie których znajduje się 35 zaniedbanych obiektów (kaplic i kapliczek różnej wielkości), wymagają odnowy zarówno w zakresie architektury i zieleni jej towarzyszącej oraz całości założenia. Ponadto ze względu na ich rozplanowanie, na terenie zagęszczającej się zabudowy mieszkaniowej dochodzi do miejscowych kolizji potrzeb mieszkańców i pielgrzymów, m.in. w zakresie rozrastającego się lokalnego układu drogowego, czy zabudowywania terenów atrakcyjnych widokowo. Fakt objęcia tego terenu ścisłą ochroną konserwatorską UNESCO (Decyzja... 1999) daje prestiż, ale również wyznacza konkretne zasady, które muszą być respektowane przez wszystkich użytkowników tego terenu (Pawłowska, Staniewska, Kono packi 2012).

6. Droga krajowa nr 52

Droga krajowa nr 52 prowadzi miasto ulicami Krakowską i Jagiellońską. Ulice te wprowadzają ruch do miasta i stanowią jego wizytówkę od strony Bielska-Białej (Wadowic) oraz Krakowa (Głogoczowa). Na ich niskiej jakości przestrzenie składają się nieuporządkowanie pod względem formy i funkcji zakłady produkcyjne, zabudowa jednorodzinna, z usługami, i mnogość towarzyszących im reklam. Niekorzystny odbiór potęguje duży ruch samochodowy (w tym tranzytowy). Szczególnie ważne jest uporządkowanie ulicy Krakowskiej, przy której znajduje się dworzec autobusowy.

7. Stacja PKP

Ważny punkt dla przyjezdnych nie ma aktualnie odpowiedniego powiązania z miastem, znajdując się na jego uboczu. Poprawy wymaga również stan samych zabudowań, będących obiektami zabytkowymi.

Polityka przestrzenna Miasta i Gminy Kalwaria Zebrzydowska

Zapisy obowiązujących dokumentów planistycznych wynikających m.in. z ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Ustawa z 27 marca... 2003) oraz ustawy o samorządzie gminnym (Ustawa... 1990) przeanalizowano pod kątem występowania w nich rozwiązań przestrzennych dla wskazanych powyżej problemów. Najważniejsze z tych dokumentów to:

- Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Kalwaria Zebrzydowska na lata 2004–2013 (Uchwała... 2004), wypełniający założenia Strategii Rozwoju. Podtrzymuje on, jako aktualną, misję rozwoju gminy Kalwaria Zebrzydowska, sformułowaną w strategii gminy w 1999 r.: „Gmina Kalwaria Zebrzydowska – Ponadregionalnym Ośrodkiem harmonijnego rozwoju turystyki pielgrzymkowej, rzemiosła i kultury.” Dokument dokonuje również analizy SWOT (mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń), która potwierdza występowanie problemów wskazanych w niniejszym opracowaniu.

Wśród mocnych stron wskazano położenie geograficzne, Sanktuarium Ojców Bernardynów wpisane na listę UNESCO, ruch pielgrzymkowo – turystyczny oraz tradycje istniejącego rzemiosła kalwaryjskiego.

Wśród słabych stron znalazły się: słaba infrastruktura drogowa i brak obwodnicy drogowej oraz niewystarczające zaplecze sportowo-rekreacyjne oraz słaba infrastruktura turystyczna.

Jako szanse określono wykorzystanie odłogów w celach turystyczno-rekreacyjnych (ujęte w planie zagospodarowania przestrzennego) oraz uchwalony plan zagospodarowania przestrzennego dla miasta i gminy Kalwaria Zebrzydowska. Jako jedno z zagrożeń wskazano słabą kondycję rzemiosła.

Na podstawie analizy SWOT w Planie określono Główne Cele Strategiczne, nawiązujące do poruszonej problematyki. Są nimi:

- poprawa jakości środowiska naturalnego poprzez inwestycje w infrastrukturę oraz rozbudowę sieci drogowej,
 - ochrona walorów krajobrazowych i kulturowych,
 - aktywizacja rozwoju gospodarczego i turystycznego poprzez wskazanie nowych terenów oraz rozwój zaplecza hotelarskiego.
- Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta i Gminy Kalwaria Zebrzydowska. Obecnie na terenie Gminy obowiązuje Studium uchwalone w 2015 r. (Uchwała... 2015). Wśród głównych celów Studium wskazuje:
 - „rozwój zaplecza turystycznego zapewniającego obsługę nie tylko ruchu pielgrzymkowego ale szeroko pojętej turystyki pobytowej w zróżni-

cowanych formach (agroturystyka, ośrodki turystyki zbiorowej oraz indywidualnej);

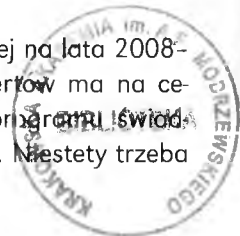
- rewaloryzację terenów objętych Planem Rewaloryzacji będących terenami związanymi zżywieniem terenu gminy pod kątem turystyki, m.in. rewaloryzacja i uatrakcyjnienie ulicy 3 Maja będącej powiązaniem Rynku z terenem Zespołu Klasztornego;
 - wprowadzenie obwodnicy, która odciążałaby miasto a szczególnie jego historyczne centrum od intensywnego ruchu tranzytowego i wpłynęłaby na przekształcenie Rynku w atrakcyjne centrum miasta powiązane ściśle z ruchem turystycznym;
 - powiększenie liczby istniejących szlaków pieszych i rowerowych oraz wykorzystanie walorów ekspozycji krajobrazu gminy poprzez sieć oznakowanych punktów widokowych na ich trasach;
 - poszerzenie zaplecza noclegowego i gastronomicznego oraz umiejętne wpisanie obiektów w tkankę osadniczą gminy”.
- Miejscowy Plan Zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy. Obecnie od 2012 roku trwają prace nad opracowaniem miejscowych planów dla terenu całej gminy oraz miasta. Proponowane w nich zapisy uściślają politykę studium w zakresie m.in.:
 - porządkowania przestrzeni i stwarzania warunków dla harmonijnego rozwoju turystyki i przemysłu, wskazując konkretne obszary zabudowy oraz określając parametry i wskaźniki urbanistyczne;
 - poprawy dróg – wskazując konkretne minimalne parametry;
 - wskazanie przebiegu projektowanej obwodnicy miasta;
 - wskazania terenów inwestycyjnych w sposób zapobiegający rozproszaniu na atrakcyjne krajobrazowo tereny oraz określenia obowiązujących wskaźników urbanistycznych, szczególnie ważnych na terenach chronionych.

Przy opracowaniu wspomnianych wyżej dokumentów i planów konieczne jest również uwzględnienie zapisów, m.in.:

- Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego (Uchwała... 2003). Jako główne zadania dla omawianego terenu ustalono w nim m.in.:

- realizację obwodnicy miasta wyprowadzającą ruch z jego centrum,
- aktywizację turystyczną,
- ochronę wartościowych zasobów kulturowych, w tym utworzenie parków kulturowych,
- wyznaczenie nowych tras turystycznych.

- Lokalnego Programu Rewitalizacji Kalwarii Zebrzydowskiej na lata 2008-2013 (Uchwała... 2008). Opracowany przez zespół ekspertów ma na celu określenie polityki rewitalizacji. Fakt powstania tego programu świadczy o randze problemu w świadomości miejscowych władz. Niestety trzeba

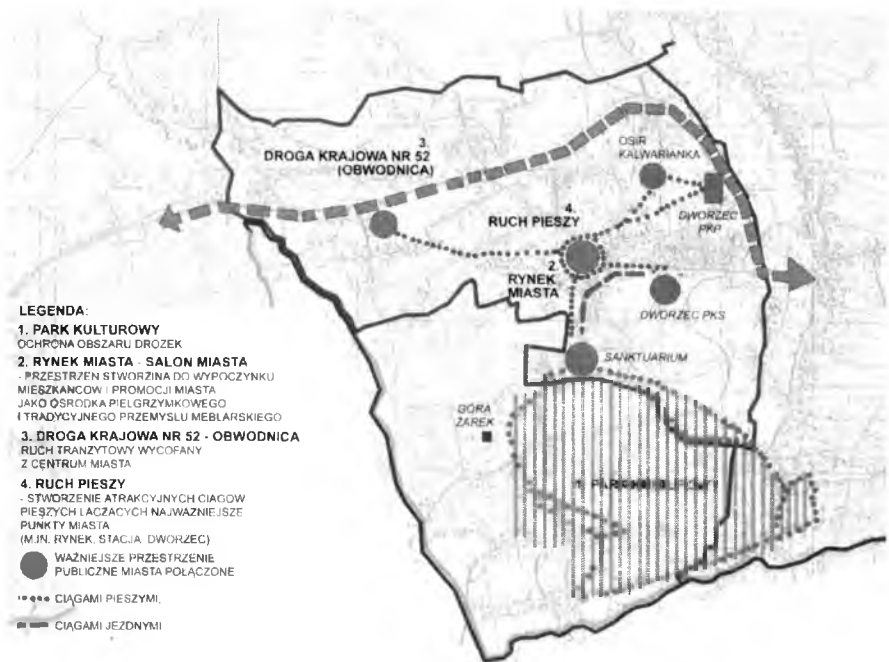

obiektywnie stwierdzić, że mimo dokonanych analiz i przyjętego Programu nie wprowadzono w życie jego założeń.

- Decyzji o wpisie na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO (Decyzja... 1999).
- Decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o wpisie do rejestru zabytków ustanawiające ochronę nad najcenniejszymi obszarami i obiektami na mocy ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami (Ustawa z 23 lipca... 2003).

Propozycje rozwiązań głównych problemów oraz ich wprowadzenia do lokalnych dokumentów planistycznych

Identyfikacja głównych problemów pozwoliła na określenie wniosków – możliwych metod ich rozwiązania, uwzględniając istniejące uwarunkowania oraz obowiązujące prawo. Proponowane działania obejmują teren całego miasta i mają na celu stworzenie spójnie działającego ośrodka, wykorzystującego wszystkie lokalne walory. Schemat proponowanych rozwiązań przedstawia rycina 7.

Ryc. 7. Kalwaria Zebrzydowska. Schemat obszarów problemowych występujących na styku życia miasta z Sanktuarium.

Źródło: opracowanie własne.

Proponowane rozwiązania to:

A. Stworzenie funkcjonalnego powiązania pomiędzy ośrodkiem pielgrzymkowym (Sanktuarium) i obszarem tradycyjnego przemysłu (miastem) oraz poprawa zaplecza turystycznego poprzez:

- **Identyfikację wizerunkową** – podkreślenie wizerunku obszaru miasta jako ośrodka o tradycjach rzemieślniczej i pielgrzymkowej. Szeroka popularyzacja lokalnego rzemiosła na całym obszarze gminy i poza jej granicami poprzez sieć punktów informacyjnych i promocyjnych oraz „żywe muzea” (Mędrzyk 2014).
- **Powiązanie pomiędzy najważniejszymi obszarami miasta:**
 - stworzenie sieci przestrzeni publicznych, łączących główne kierunki ruchu na terenie miasta (parkingi, dworce) oraz podniesienie atrakcyjności tych tras,
 - stworzenie sieci busów kursujących na obszarze gminy i do Sanktuarium.

B. Utworzenie Parku Kulturowego na obszarze Drózek, wprowadzającego zasady obowiązujące na tym terenie, m.in. w zakresie zagospodarowania przestrzennego, w tym architektury, komunikacji, zieleni i krajobrazu.

C. Przebudowę aktualnego rynku w kierunku „Salonu Miasta”, przyciągającego turystów, pielgrzymów oraz promujący miasto i region poprzez:

- stworzenie zaplecza usługowego ukierunkowanego na rozpowszechnianie lokalnych tradycji;
- przeniesienie ruchu tranzytowego na obwodnicę oraz ograniczenie do minimum ruchu samochodowego na rzecz swobodnego ruchu pieszych;
- polepszenie jakości przestrzeni w zakresie m.in. doboru usług, architektury i zagospodarowania przestrzennego;

D. Poprawa jakości przestrzeni wzdłuż drogi krajowej nr 52 (ulic Jagiellońskiej i Krakowskiej) poprzez:

- ustalenie ścisłych wytycznych dotyczących realizacji nowych inwestycji na tym terenie,
- zmniejszenie ruchu kołowego na rzecz wydzielonych stref dla pieszych.

E. Istotnymi elementami w zakładanym rozwoju powinny być działania w zakresie infrastruktury technicznej oraz komunikacyjnej, tj.:

- stworzenie sieci powiązań pieszych pomiędzy ważnymi punktami rozwijającego się miasta, w tym: Sanktuarium, odnowionym rynkiem, stacjami PKP i dworcem PKS,
- poprawa poziomu infrastruktury technicznej odpowiednio do rozwijających się obszarów,
- odnowienie obiektów zabytkowej stacji kolejowej.

Podsumowanie

Kalwaria Zebrzydowska jest ważnym miejscem na mapie Małopolski i Polski ze względu na swoje wartości krajobrazowe, dziedzictwo kulturowe, a przede wszystkim tradycję meblarską oraz ruch pielgrzymkowy. Na jednym obszarze, funkcjonują odrębnie ośrodki; chaotycznie rozwijające się miasto, zdominowane przez przemysł meblowy oraz odcięte od niego Sanktuarium pielgrzymkowe. Podzielony obszar, poprzez złe gospodarowanie przestrzenią, zatracą największe wartości, na których mógłby opierać swój rozwój. Istotą dobrego funkcjonowania całego miasta powinna być symbioza poszczególnych jego obszarów. Aby doprowadzić do tego konieczne jest wprowadzenie szeregu zmian w zakresie społeczno-przestrzennym. Ważna jest też zmiana w sposobie patrzenia na miasto przez mieszkańców i lokalne władze. Analizy istniejących dokumentów dowodzą, że część ze wskazanych problemów znalazło już w nich odzwierciedlenie. Jednak są one tylko częściowo wprowadzane w przestrzeń. Realizacja zapisów dokumentów planistycznych wymaga konsekwentnie prowadzonej polityki, długofalowych decyzji i konkretnych działań (Kowicki 2014).

Dzięki zmianom Kalwaria Zebrzydowska mogłaby stać się centrum turystyki (w tym pielgrzymkowej), promującej żywą tradycję meblarską oraz unikatowe w skali światowej Założenie Kalwaryjskie. Jednocześnie zmiany miałyby pozytywny wpływ na życie mieszkańców nie tylko ze względu na dochody z rozwijającej się turystyki oraz przemysłu meblarskiego. Na zmianach zyskałoby samo miasto jako lepsza, przyjemniejsza do życia przestrzeń, pozbawiona wielu aktualnych problemów.

Summary

The town of Kalwaria Zebrzydowska is an important place, considering the historical value of objects and areas located there. The Sanctuary of Our Lady of Angels is one of the most important pilgrimage destinations in Poland. The town is also a center of the furniture industry of a distinguished tradition. However, its development opportunities, stemming from its cultural and artisanal potential, are underestimated.

This study contains an analysis of the functioning of Kalwaria Zebrzydowska and the Sanctuary as two important centers based on pilgrimage tourism and industry. It includes historical connections as well as current relations – those based on land use, communication, and economy. It is also an attempt at developing solutions for current problems.

Key words: Kalwaria, Sanctuary, industry, UNESCO

Literatura

- Chadam A. (1984), *Zarys Dziejów Kalwarii Zebrzydowskiej*, Kalwaria Zebrzydowska: Wydawnictwo: Calvarianum.
- Gawroński K. (2010), *Instrumenty ochrony Środowiska w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz ich rola w kształtowaniu krajobrazu kulturowego*, [w:] K. Gawroński, J. Hernik, (red.) *Planowanie i zagospodarowanie przestrzenne jako instrument kształtowania krajobrazów kulturowych*, Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Branta, 19–38.
- Grodnicki A. (1985), *Stolarze z Kalwarii Zebrzydowskiej*, Bielsko-Biała: Beskidzka Oficyna Wydawnicza.
- Heffner K., Halama A. (red.) (2012), *Ewolucja Małych miast w Polsce*, Katowice: Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach.
- Heffner K., Marszał T. (red.) (2008), *Ośrodki lokalne w strefie oddziaływania wielkich miast*, Warszawa: Biuletyn KPZK PAN, 238.
- Kowicki M. (2014), *Rozproszenie zabudowy na obszarach wiejskich Małopolski, a kryzys kreatywności opracowań planistyczno-przestrzennych*, Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Mędrzyk S. (2014), *Badania postrzegania marki regionalnej i lokalnej*, [w:] E. Kaczmarek, P. Raźniak (red.), *Społeczno-ekonomiczne i przestrzenne przemiany struktur regionalnych*, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 161–180.
- Mitkowska A. (2003), *Polskie Kalwarie*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Wyd. Ossolineum.
- Pawłowska K., Staniewska A., Konopacki J. (2012), *Udział społeczeństwa w ochronie, zarządzaniu i planowaniu krajobrazu – podręcznik dobrych praktyk*, Kraków-Warszawa: Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska.
- Pulit F. (2011), *Opracowanie ekofizjograficzne dla gminy Kalwaria Zebrzydowska*, Kraków.
- Rydz E. (red.) (2006), *Studia obszarów wiejskich*, t. 11, Warszawa: Komisja Obszarów Wiejskich, Polskie Towarzystwo Geograficzne.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tekst jednolity Dz. U. 2015 poz. 199).
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity Dz. U. 2014 poz. 1446).
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jednolity Dz. U. z 2001r. Nr 142 poz. 1591 ze zm.).
- Uchwała Nr VI/44/2015 Rady Miejskiej w Kalwarii Zebrzydowskiej z dnia 23 kwietnia 2015 roku w sprawie w sprawie uchwalenia zmiany Studium Uwarunkowań

- Kalwaria Zebrzydowska - miasto i Sanktuarium. Problemy rozwoju przestrzennego miasta -

i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta i Gminy Kalwaria Zebrzydowska.

Uchwała Nr XV/174/03 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 22 grudnia 2003 r. w sprawie uchwalenia Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego.

Uchwała Nr XVIII/141/2004 Rady Miejskiej w Kalwarii Zebrzydowskiej z dnia 30 września 2004 roku w sprawie uchwalenia Planu Rozwoju Lokalnego Gminy Kalwaria Zebrzydowska 2004–2013.

Uchwała Nr XXI/229/2008 Rady Miejskiej w Kalwarii Zebrzydowskiej z dnia 18 listopada 2008 roku w sprawie uchwalenia Lokalnego Programu Rewitalizacji Kalwarii Zebrzydowskiej na lata 2008–2013.

Decyzja o wpisie na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO o Krajobrazowego Zespołu Manierystycznego Parku w Kalwarii Zebrzydowskiej z dnia 1 grudnia 1999 roku.

Decyzje o Wpisie do Wojewódzkiego Rejestru Zabytków Województwa Małopolskiego obiektów położonych w granicach gminy Kalwaria Zebrzydowska wydane w latach 1934–2009.

Netografia

Urząd Miasta i Gminy Kalwaria Zebrzydowska – www.kalwariazebrzydowska.pl.

Centrum Kultury, Rekreacji i Sportu w Kalwarii Zebrzydowskiej – www.ckstkalwaria.com.

Bank Danych Lokalnych GUS – www.stat.gov.pl/statystyka-regionalna.

Wójtowicz-Wróbel A. (2013), *Współczesne problemy przeobrażeń małych miast w rejonie oddziaływania Krakowa – na wybranych przykładach*, Kraków. http://suw.biblos.pk.edu.pl/resources/i1/i6/i2/i7/i5/r16275/WojtowiczWrobelA_WspolczesneProblemy.pdf.

Piotr Raźniak¹, Oriana Lizak²

1. Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

2. Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Kształtowanie atrakcyjności turystycznej Dystryktu Eixample w Barcelonie

Changes of tourist attractiveness of the District of Eixample in Barcelona

Streszczenie

W niniejszym opracowaniu przedstawiono wpływ reformy urbanistycznej, która została przeprowadzona w XIX wiekowej Barcelonie, na atrakcyjność turystyczną miasta. Po jej wprowadzeniu powstał nowoczesny, na ówczesne czasy, dystrykt Eixample, który obecnie przyciąga miliony turystów rocznie. Jest on również bardzo dobrze przygotowany do przyjęcia zwiedzających. Mimo że Eixample jest jednym z 10 dystryktów Barcelony, to na badanym terenie znajduje się aż 1/3 miejsc hotelowych zlokalizowanych w mieście. Istnieje wiele tras turystycznych pokazujących piękno Barcelony, jednak tylko część przebiega przez analizowany dystrykt. Aby zwiedzający mogli w pełni poznać ten interesujący teren zaproponowano pięć autorskich tras turystycznych, które ukazują atrakcje Eixample.

Słowa kluczowe: Barcelona, Eixample, turystyka, Ildefonso Cerdà, reforma urbanistyczna

Wprowadzenie

Barcelona jest miastem o długiej, bogatej, ale także i burzliwej historii. Już od zarania dziejów, miasto przechodziło wiele transformacji, które poprzez kolejne stulecia kształtowały obraz współczesnej metropolii, będącej jednym z wiodących (zarówno w skali Europejskiej, jak i światowej) ośrodków turystycznych. Stolica Katalonii posiada niezwykle długą tradycję urbanistyczną i architektoniczną. Na obecne ukształtowanie miasta wpływ miało wiele istotnych czynników, do których między innymi można zaliczyć warunki klimatyczne, ale także przemiany kulturowe. Barcelona, posiadająca ponad dwa tysiące lat historii, pełni reprezentacyjną funkcję stolicy Katalonii, przechodząc w ostatnich stuleciach ogromną ekspansję gospodarczą oraz modernizując poszczególne części, co czyni ją miastem różnicowanym, nowoczesnym, turystycznym. Obecnie miasto pełni bardzo ważną funkcję gospodarczą o zasięgu międzynarodowym, gdzie zlokalizowane

są największe firmy o znaczeniu międzynarodowym (Raźniak, Winiarczyk-Raźniak 2014; Raźniak, Winiarczyk-Raźniak 2015). Jednocześnie miasto systematycznie zwiększa swoje międzynarodowe powiązania gospodarcze (Raźniak, Dorocki, Winiarczyk-Raźniak 2017; Raźniak, Winiarczyk-Raźniak 2013)

Celem pracy jest przedstawienie wpływu reformy urbanistycznej, przeprowadzonej w XIX wiekowej Barcelonie, na atrakcyjność turystyczną miasta. Ponadto opracowano nowe trasy turystyczne, dzięki którym będzie istnieć możliwość odkrycia mniej znanych atrakcji miasta.

Teren badań

Terenem badań niniejszej pracy jest jeden z dziesięciu dystryktów Barcelony, czyli Eixample, na który składa się sześć mniejszych dzielnic, tj. el Fort Pienc, la Sagrada Família, la Dreta de l'Eixample, l'Antiga Esquerra de l'Eixample, la Nova Esquerra de l'Eixample oraz Sant Antoni (ryc. 1 i 2). Według danych z 2013 r., obszar całego dystryktu miał 747,6 ha powierzchni i zamieszkiwało go 263 565 osób, co stanowiło około 16,45% liczby wszystkich mieszkańców Barcelony (www.bcn.cat). Obecnie, Eixample zajmuje powierzchnię około 880 hektarów, 550 bloków ulicznych, 125 kilometrów ulic. Obszar zamieszkuje około 350 000 mieszkańców, zapewniając przy tym 300 000 miejsc pracy. To współcześnie rozwijająca się powierzchnia handlowa, przez którą każdego dnia przejeżdża około 600 000 samochodów (Busquets 2014).

Reforma urbanistyczna w XIX-wiecznej Barcelonie

Czasy industrializacji przyczyniły się do napływu sporej liczby imigrantów do Barcelony, która wciąż pozostawała miastem otoczonym murami. Brak odpowiedniej przestrzeni, zdolnej pomieścić wciąż rosnącą liczbę ludności, a co się z tym wiązało – pogarszające się warunki życiowe i sanitarne wymagały podjęcia istotnych decyzji oraz wprowadzenia radykalnych zmian (Serratosa 2004). Doprowadziło to do zburzenia murów miejskich i powiększenia powierzchni Barcelony. Plan z 1859 roku odnosił się do obszaru pomiędzy tzw. Ciutat Vella (Starym Miastem) oraz miastami okalającymi ówczesną Barcelonę (Neuman 2011). Plan pt. „Plano de los Alrededores de la Ciudad de Barcelona y Proyecto de su Reforma y Ensanche” stanowił arcydzieło w dziedzinie urbanistyki. Dzięki temu opracowaniu Cerdà ustanowił

nowoczesne pojęcie urbanistyki oraz przyczynił się do zrewolucjonizowania sposobu, wedle którego współcześnie analizuje się przestrzeń miejską. Praca Ildefonso Cerdy bez wątpienia stanowiła wielopoziomowe studium, począwszy od planów przestrzeni mieszkalnej, aż do zagadnień związanych z szeroko pojętym tematem miejskiej infrastruktury (Neuman 2011; Lòpez Guallar 2009). Innowacyjny i pionierski w swym zamyśle projekt dotyczący przebudowy Barcelony, stał się momentem przełomowym w kształtowaniu się współczesnego obrazu stolicy Katalonii. Założenie Cerdy skupiało się przede wszystkim na polepszeniu warunków sanitarnych w mieście oraz stworzeniu nowych, większych przestrzeni dla rosnącej liczby mieszkańców. Jednocześnie miasto miało być dla jego użytkowników miejscem funkcjonalnym i przyjaznym (Busquets 2014).

Ryc. 1. Lokalizacja dzielnicy Eixample na tle Barcelony.

Źródło: www.mapy.google.pl.

Ryc. 2. Podział dystryktu Eixample na dzielnice.

Źródło: www.bcn.cat.

Eixample stało się nowoczesną przestrzenią, położoną w centralnej części Barcelony. Od kiedy Eixample stało się miejscem atrakcyjnym, zarówno pod względem mieszkaniowym, jak też handlowym, spora część mieszkańców wyższych klas zdecydowała o przeprowadzce na ten nowy, formujący się obszar Barcelony. Wraz z mieszkańcami, do Eixample przybyli tzw. architekci modernista, którzy na polecenie bogatych elit prześcigali się w tworzeniu prawdziwych architektonicznych arcydzieł. Tworzyli m.in. Antoni Gaudí, Lluís Domènech i Montaner, Josep Puig i Cadafalch, a także wielu innych. Obecnie, nie wszystkie z tych interesujących budowli są dostępne dla turystów, ponieważ wiele z nich znajduje się w posiadaniu prywatnych właścicieli, jednak sam ich zewnętrzny wygląd może zrekompensować brak możliwości podziwiania ich od wewnątrz (Ellingham i in. 2001). Barcelona jest stolicą Katalonii, będącej jednym z siedemnastu hiszpańskich regionów/wspólnot autonomicznych. Miasto jest prawdziwą perłą na mapie Świata – znajduje się tutaj osiem obiektów wpisanych na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO).

Do głównych atrakcji miasta, wpisanych na listę UNESCO, należą. (<http://whc.unesco.org>):

1. Palau Güell,
2. Palau de la Música Catalana,
3. Casa Batlló,
4. Casa Milà,
5. Casa Vicens,

6. La Sagrada Família (fasada Narodzenia Pańskiego oraz krypta świątyni),
7. L'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau,
8. Parc Güell.

Baza noclegowa Eixample na tle Barcelony

Dystrykt Eixample posiada ponad 16 500 miejsc hotelowych, co plasuje go na drugim miejscu w Barcelonie po dystrykcie Ciutat Vella, którego liczbę miejsc szacuje się na około 17 200. Trzeba jednak zaznaczyć, że w Eixample znaczna część (65%) to hotele cztero- oraz pięciogwiazdkowe. Obiekty noclegowe rozmieszczone są na obszarze całego dystryktu, jednak ich największe skupienie (szczególnie tych najbardziej ekskluzywnych) zlokalizowane jest wzdłuż Passeig de Gràcia, Rambla de Catalunya, a także ulic znajdujących się w ich niedalekim sąsiedztwie (<http://ajuntament.barcelona.cat>).

W dystrykcie Eixample znajduje się 212 hoteli, które dysponują prawie 10 tys. pokoi. Może w nich jednocześnie przemocować prawie 18 tys. osób. Mimo, iż jest on jednym z 10 dystryktów Barcelony to zlokalizowanych jest tutaj aż 35,2% wszystkich hoteli w mieście, dysponujących 26,7% pokoi i 26,0% miejscami noclegowymi w Barcelonie (tab. 1).

Tab. 1. Baza noclegowa w dystrykcie Eixample w 2013 roku

Obiekt	Liczba miejsc		Eixample na tle Barcelony (Barcelona = 100%)
	Eixample	Barcelona	
Hotele	212	603	35,2
Pokoje	9 820	36 818	26,7
Miejsca noclegowe	17 982	69 128	26,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie ww.bcn.cat.

Zdecydowanie najliczniejszą grupę, zarówno w Barcelonie, jak i w Eixample, stanowią hotele 4*, a następnie 3*. Należy zauważyć, że aż 38,1% barcelońskich hoteli 4* ulokowanych jest właśnie w analizowanym dystrykcie. Również pozostałe kategorie są tutaj bardzo silnie reprezentowane. Jedynie niezbyt zamożni turyści mogą narzekać na niezbyt duże możliwości zakwaterowania w hotelach 1*, których udział w stosunku do bazy Barcelony wynosi tylko 20,6%. Generalnie można stwierdzić, że analizowany dystrykt jest głównym miejscem grupującym miejsca noclegowe w mieście (tab. 2).

Tab. 2. Liczba hoteli w dystrykcie Eixample na tle Barcelony w 2013 roku

Hotele	Eixample	(%)	Barcelona	(%)	Eixample na tle Barcelony (Barcelona = 100%)
Luksusowe	5	4,3	16	4,7	31,3
5*	3	2,6	10	2,9	30,0
4*	53	46,1	139	40,5	38,1
3*	35	30,4	107	31,2	32,7
2*	12	10,4	37	10,8	32,4
1*	7	6,1	34	9,9	20,6
Hotele razem	115	100	343	100	33,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.bcn.cat.

Duża liczba hoteli przekłada się na dużą liczbę pokoi hotelowych, zarówno w analizowanym dystrykcie, jak i całym mieście (tab. 3). Ogółem w 2013 roku w Barcelonie funkcjonowały 32 552 pokoje hotelowe, a w Eixample 8913, co stanowiło 27,4% dostępnych miejsc w mieście. Struktura standardu pokoi w Eixample jest zbliżona do całego miasta. Dominują miejsca dedykowane dla średnio zamożnych i zamożnych osób (3* i 4*), które stanowią łącznie 80,5% wszystkich pokoi w analizowanym dystrykcie i 76,1% w Barcelonie. Z kolei niezbyt duży wybór mają osoby szukające tanich miejsc o standardzie 1* i 2*. Ponadto istnieje dosyć bogata oferta dla najbogatszych zatrzymujących się w hotelach 5* i luksusowych.

Tab. 3. Liczba pokoi hotelowych w dystrykcie Eixample na tle Barcelony w 2013 roku

Pokoje hotelowe	Eixample	(%)	Barcelona	(%)	Eixample na tle Barcelony (Barcelona = 100%)
Luksusowe	722	8,1	2882	8,9	25,1
5*	367	4,1	1706	5,2	21,5
4*	4775	53,6	16 994	52,2	28,1
3*	2398	26,9	7 777	23,9	30,8
2*	464	5,2	1940	6	23,9
1*	187	2,1	1254	3,9	14,9
Pokoje hotelowe razem	8913	100	32553	100	27,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.bcn.cat.

Baza gastronomiczna dystryktu Eixample

Departament d'Estadística nie gromadzi danych dotyczących obiektów gastronomicznych w mieście. Posłużono się informacjami ze strony internetowej zawierającej bazę punktów gastronomicznych tego obszaru (www.bcnrestaurants.com). Najwięcej restauracji (267) zlokalizowanych jest w Eixample Esquerre, z czego większość mieści się w okolicach przystanków metra: Universitat, Sant Antoni, Diagonal i Poble Sec. Z kolei w Eixample Dret liczba restauracji jest nieco mniejsza (196). Ich rozmieszczenie skupia się przede wszystkim w okolicach najczęściej uczęszczanych przez turystów: Plaça de Catalunya, Passeig de Gràcia, Gran via de les Corts Catalanes, Carrer d'Aragó, czy też w okolicy słynnej Sagrady Familii.

Ruch turystyczny w dystrykcie Eixample

Rycina 3 ukazuje lokalizację najważniejszych obiektów architektonicznych dystryktu (zaznaczone tutaj jako tzw. „ikony”). Zlokalizowane są one przede wszystkim wzdłuż Passeig de Gràcia, co wpływa na wzmożony ruch i aktywność turystyczną w tym obszarze. Jak można zaobserwować, iż nagromadzenie wartych uwagi obiektów, znajdujących się w dystrykcie Eixample, nie odbiega od liczby atrakcji zlokalizowanych w Ciutat Vella. Choć w wspomnianym Ciutat Vella obiekty te rozproszone są mniej więcej równomiernie w obrębie całego dystryktu, w Eixample ich znaczne zagęszczenie skupia się przy Passeig de Gràcia.

Ryc. 3. Mapa turystyczna dystryktu Eixample.

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://ajuntament.barcelona.cat>.

Najczęściej odwiedzanym obiektem w dystrykcie Eixample jest Sagrada Família, którą co roku zwiedza ponad 3 mln turystów. Kolejnymi chętnie przez turystów odwiedzanymi obiektami są domy projektu tego samego architekta – Casa Milà oraz Casa Batlló, które przyciągają co roku kilkaset tysięcy zwiedzających. Porównując dane z 2011 i 2013 roku można zauważyć niewielki spadek odwiedzających Sagradę Familię i Casa Milà jednakże są to różnice zaledwie 1–2%. Z kolei nieznacznie zwiększył się ruch turystyczny w Casa Batlló i Fundació Antoni Tàpies (tab. 4).

Tab. 4. Liczba odwiedzających wybrane atrakcje turystyczne w dystrykcie Eixample w latach 2011–2013

Obiekt/rok	2011	2012	2013
La Sagrada Família	3 202 000	3 233 526	3 176 970
La Pedrera / Casa Mila	962 293	861 583	944 509
Casa Batlló	723 078	780 466	796 301
Fundació Antoni Tàpies	70 321	92 305	76 344

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.bcn.cat.

Dostępność komunikacyjna dystryktu Eixample

Barcelona oraz dystrykt Eixample posiadają bardzo rozbudowaną i zróżnicowaną sieć komunikacji zbiorowej. Sieć metra posiada 15 stacji tylko pod samym dystryktem Eixample. Kursują tutaj także autobusy. Przystanki położone są blisko siebie, a dzięki specjalnie wydzielonym bus-pasom, podróż tym środkiem transportu nie jest uciążliwa. Przez dystrykt przejeżdżają również tzw. Barcelona Bus Turistic, które są oficjalnymi, dwupoziomowymi autobusami przeznaczonymi dla turystów, chcących sprawnie zwiedzić Barcelonę (mając przy tym możliwość korzystać na pokładzie z dostępnych w kilku językach zagranicznych nagrań przewodnika); (www.barcelonabusturistic.cat). Ponadto, przez Eixample przejeżdża tzw. Aerobus A1 oraz A2, którego trasa wiedzie w kierunku lotniska El Prat. Oba autobusy wyruszają oraz kończą swoją trasę przy Placu de Catalunya (przystanek naprzeciw domu towarowego El Corte Inglés). Aerobus linii A1 dojeżdża do terminala nr 1, natomiast Aerobus A2 zatrzymuje się przy terminalu nr 2. Koszt jednorazowego biletu w lutym 2017 roku wynosił 5,90 euro (www.barcelonayellow.com). Na uwagę zasługuje także obecność dużej stacji autobusowej Estació d'Autobusos Barcelona Nord. Stacja ta znajduje się w niedalekiej odległości od Arc de Triomf (Łuku Triumfalnego). Jest to ważne miejsce zarówno przyjazdów, jak też odjazdów autobusów i autokarów znajdujące się

w Barcelonie. Z tego miejsca można dojechać do wielu miast znajdujących się w Katalonii, Hiszpanii, ale także pozostałych miast i stolic Europejskich (www.barcelonanord.cat).

Ciekawym sposobem na zwiedzanie Eixample (a także całej Barcelony) może być wypożyczenie roweru. W Barcelonie funkcjonuje miejski system wypożyczalni rowerów, jednak jest on niemalże niedostępny dla turystów ze względu na konieczność posiadania specjalnej karty (www.bicing.cat). Z tego też względu na własną rękę można poszukać punktu wypożyczającego rowery (lub skutery) stricte dla turystów.

Propozycje nowych tras zwiedzania dystryktu Eixample

Istnieje już wiele turystycznych tras wyznaczonych w Barcelonie, z których część obejmuje również zwiedzanie atrakcyjnych punktów znajdujących się w Eixample. Nie ma natomiast tras, które w sposób dokładny i kompleksowy ukazywały turystom piękno i charakter tego dystryktu. Poniżej autorzy proponują 5 nowych tras pieszych obejmujących swym zasięgiem dystrykt Eixample.

- **Trasa 1. Casa Calvet – La Concepció**

Trasa Casa Calvet – La Concepció (ryc. 4) ma niecałe trzy kilometry długości, a pokonanie jej zajmuje około czterdziestu minut (dodatkowo należy wliczyć około 3,5 godziny na dokładne zwiedzanie poszczególnych obiektów znajdujących się wzdłuż wytyczonej trasy). Zaczyna się ona przy Casa Calvet, przechodząc przez el Passatge de Permanyer, by następnie doprowadzić do słynnego Passeig de Gràcia. Zwiedzanie Passeig de Gràcia rozpoczyna się od obiektów należących do tzw. „Manzana de la Discordia”, czyli „Jabłka niezgody” (Casa Lleó Morera, Casa Amatller, Casa Batlló). Następnie trasa skręca w kierunku Fundació Antoni Tàpies, znajdującej się przy Carrer d’Aragó. Dalsza część trasy zakłada powrót na Passeig de Gràcia, zwiedzanie znajdującej się po jego prawej stronie Casa Milà (La Pedrera), po czym kieruje się w stronę Palau Baró de Quadras (Casa Àsia) przy Avinguda Diagonal. Następnie, pokonując krótki odcinek Avinguda Diagonal, trasa prowadzi w stronę Casa Thomas, gdzie zwiedzanie kończy się przy zespole La Concepció (kościół + hala targowa).

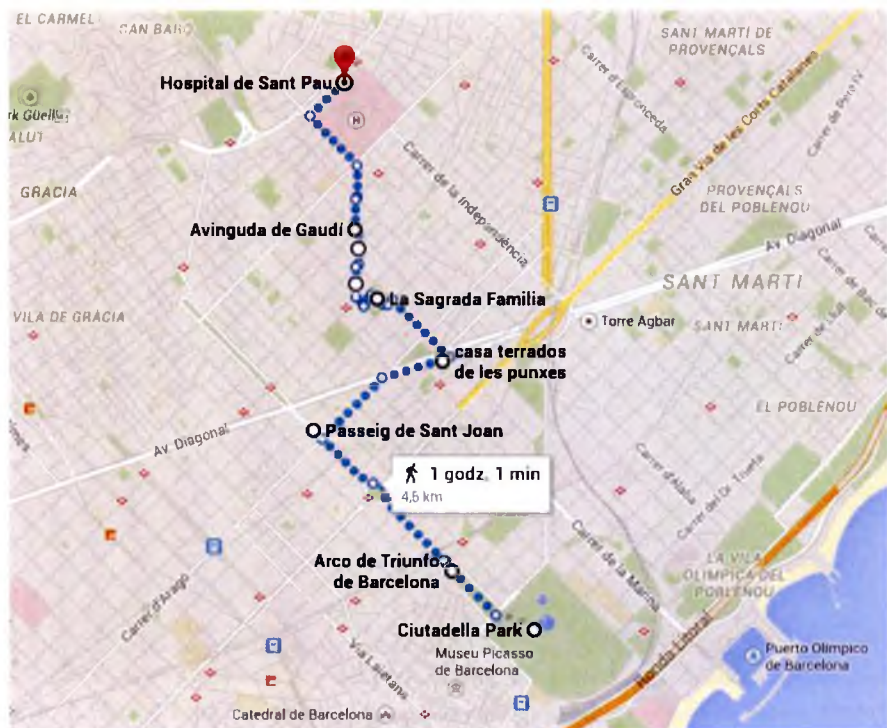

Ryc. 4. Casa Calvet – La Concepció.

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.google.es/maps.

- Trasa 2. Parc de la Ciutadella – L’Hospital de la Santa Creu i Sant Pau

Druga propozycja trasy z Parc de la Ciutadella do L’Hospital de la Santa Creu i Sant Pau (ryc. 5) ma cztery i pół kilometra długości, a pokonanie jej zajmie nieco ponad jedną godzinę (do tego należy dodać około 3,5 godziny potrzebne na dłuższe zwiedzanie poszczególnych obiektów). Zwiedzanie rozpoczyna się tuż obok Parc de la Ciutadella, który jest jednym z najpiękniejszych parków w Barcelonie. Następnie, prowadząc promenadą pod Arc de Triomf, propozycja zakłada krótki spacer wzdłuż Passeig de Sant Joan. Po skręceniu w Carrer d’Aragó oraz dojściu do Avinguda Diagonal przed zwiedzającymi ukaże się Casa Terrados de les Punxes (obiekt jest niedostępny dla zwiedzających, jednak największe wrażenie wywiera sama zewnętrzna część budowli). Z tego miejsca, skręcając w Carrer de Lepant, trasa prowadzi prosto do górującego nad Barceloną kościoła La Sagrada Família (istnieje wiele opcji zwiedzania tego obiektu, jednak bilety warto wcześniej zakupić przez stronę internetową, aby uniknąć długich kolejek czekających na możliwość wejścia do świątyni). Po zakończonym zwiedzaniu tego imponującego symbolu Barcelony trasa prowadzi wzdłuż Avinguda de Gaudí wprost do znajdującego się na obrzeżach Eixample L’ Hospital de la Santa Creu i Sant Pau.

Ryc. 5. Parc de la Ciutadella – Hospital de la Santa Creu i Sant Pau.

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.google.es/maps.

- Trasa 3. Plaça de Catalunya – Mercat de Sant Antoni

Kolejna propozycja zaczyna się na Plaça de Catalunya i kończy na Mercat de Sant Antoni (ryc. 6). Liczy ona około pięć kilometrów, a na jej przejście należy przeznaczyć około 1 godziny. Dodatkowo, należy doliczyć około 6 godzin na zwiedzanie poszczególnych muzeów, spacer po parkach oraz odpoczynek (np. na tarasie widokowym, znajdującym się na dachu Centro Comercial de Las Arenas). Zwiedzanie rozpoczyna się na Plaça de Catalunya, następnie ulicą Ronda de la Universitat prowadzi na Plaça de la Universitat, przy którym można podziwiać główny gmach Universitat de Barcelona. Kolejnym przystankiem na trasie jest Museu del Modernisme Català, z którego następnie można udać się w kierunku Plaça de Letamendi. Po krótkim odpoczynku, wzdłuż Carrer d'Aragó trasa prowadzi aż do Parc de Joan Miró, następnie po drodze odwiedzić można Centro Comercial de Las Arenas (Les Arenas), by dojść do Plaça d'Espanya. W tym miejscu warto poświęcić kilka godzin na zwiedzanie bogatej kolekcji Museu Nacional d'Art de Catalunya, by następnie udać się w kierunku Mercat de Sant Antoni, który stanowi ostatnią część prezentowanej trasy.

Ryc. 6. Plaça de Catalunya – Mercat de Sant Antoni.

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.google.es/maps.

- Tasa 4. Plaça d'Espanya – Plaça de les Glòries Catalanes

Następna, pięciokilometrowa trasa z Plaça d'Espanya do Plaça de les Glòries Catalanes przewiduje krótki spacer jedną z najdłuższych ulic Barcelony – Gran Via de les Corts Catalanes, w skrócie nazywaną Gran Via (ryc. 7). Na jej pokonanie potrzeba jednej godziny, łącznie z poznaniem okolicznych atrakcji. Trasa wycieczki przebiega przez centrum dystryktu Eixample, po drodze przecinając Passeig de Gràcia, Via Laietana, a także Passeig de Sant Joan. Miejscem rozpoczęcia spaceru jest Plaça d'Espanya, natomiast punktem końcowym – Plaça de les Glòries Catalanes. Drogi można pokonać zarówno pieszo, jak również metrem, jednak ze względu na wyjątkowość mijanych po drodze miejsc lepszym rozwiązaniem będzie tradycyjny spacer.

Ryc. 7. Plaça d'Espanya – Plaça de les Glòries Catalanes.

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.google.es/maps.

- Trasa 5. Plaça d'Espanya – Plaça de les Glòries Catalanes

Poniższa propozycja spaceru z Mercat de Sant Antoni do L'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau (ryc. 8) stanowi syntetyczny zbiór najważniejszych miejsc godnych odwiedzenia w Eixample. Trasa ma pięć kilometrów długości, a przejście jej zajmie około dwóch godzin (czas potrzebny na dłuższe zwiedzanie poszczególnych atrakcji turystycznych to około 7 godzin). Podczas zwiedzania można zobaczyć: Mercat de Sant Antoni, Plaça d'Espanya, Plaça de la Universitat, Universitat de Barcelona, Plaça de Catalunya, Casa Batlló, Casa Milà, Casa de les Punxes, La Sagrada Família, Avinguda Gaudí oraz L'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau.

Ryc. 8. Mercat de Sant Antoni – Hospital de la Santa Creu i Sant Pau.

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.google.es/maps.

Powyższe propozycje tras pokazują ogrom miejsc godnych odwiedzenia w Eixample, spośród których wiele jest pomijanych przez turystów. Spowodowane jest to zapewne ogromem atrakcji, jakie oferuje Barcelona i krótkim czasem wizyt w mieście. Jednak podczas dłuższego pobytu istnieje możliwość dokładniejszego zapoznania się z zabytkami dystryktu Eixample, w czym mogą okazać się pomocne powyższe propozycje tras zwiedzania.

Podsumowanie

Barcelona jest miastem o długiej, bogatej, ale także i burzliwej historii. Obecnie jest miejscem nowoczesnym i atrakcyjnym turystycznie, do czego niewątpliwie przyczyniła się reforma urbanistyczna Ildefonso Cerdy. Można stwierdzić, iż większość atrakcji turystycznych znajduje się w dystrykcie Eixample, który jest projektem tegoż planisty. Ta atrakcyjność ma wpływ na lokalizację obiektów noclegowych, co powoduje iż 1/3 miejsc noclegowych dostępnych w Barcelonie znajduje się właśnie w Eixample. Wśród miejsc noclegowych są tutaj głównie hotele 3* i 4*, jednak mniej zamożni turyści również mogą znaleźć obiekty o niższej kategorii. Nowatorska wizja Cerdy, znalazła uznanie nie tylko wśród mieszkańców XIX wiecznej Barcelony, ale również wśród XXI wicznych turystów. Do najczęściej odwiedzanych obiektów w analizowanym dystrykcie należy Sagrada Família, Casa Milà i Casa Batlló, wybudowane po wspomnianej reformie urbanistycznej. Ponadto większość obiektów noclegowych i restauracji znajduje się w pobliżu tych obiektów.

Zaproponowano również 5 autorskich tras turystycznych przebiegających przez dzielnicę Eixample, które mogą przyczynić się do uatrakcyjnienia i dalszego rozwoju funkcji turystycznej nie tylko dystryktu, ale również całej Barcelony. Może się to przyczynić do zwiększenia ruchu turystycznego i wzrostu dochodów tej branży.

Summary

In this study, the impact of urban reform, which was carried out in the nineteenth century Barcelona for tourist attractiveness of the city has been shown. After that the modern Eixample district, which now attracts millions of tourists every year was created. It is also very well prepared place for tourists. Although the Eixample is one of the 10 districts of Barcelona, but contains to 1/3 of the hotel located in whole city. There are many walking trails that show the beauty of Barcelona, but only part runs through the analyzed district. Authors propose new trails to show the beauty of Eixample district.

Key words: Barcelona, Eixample, tourism, Ildefonso Cerdà, urban reform

Literatura

Busquets J. (2014), *Barcelona the urban evolution of a compact city*, Applied Research + Design Publishing, Cambridge (USA): Harvard College Graduate School of Design.

- Ellingham M., Fisher J., Kenyon G., Brown J. (2001), *Hiszpania część wschodnia*, Bielsko-Biała: Pascal.
- López-Guallar M. (2009), *Cerdà and the First Barcelona Metropolis, 1853-1897*, Barcelona: MUHBA.
- Neuman M. (2011), *Ildefons Cerdà and the future of spatial planning. The network urbanism of a city planning pioneer*, „Town Planning Review”, 82(2), 117-144.
- Raniak P., Dorocki S., Winiarczyk-Raźniak A. (2017), *Permanence of the economic potential of cities based on sector development*, „Chinese Geographical Science” 27(1), 123-136.
- Raźniak P., Winiarczyk-Raźniak A. (2015), *Did the 2008 global economic crisis affect large firms in Europe?*, „Acta Geographica Slovenica”, 55(1), 127-139.
- Raźniak P., Winiarczyk-Raźniak A. (2014), *Sytuacja finansowa korporacji europejskich w dobie kryzysu*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, 27, 99-117.
- Raźniak P., Winiarczyk-Raźniak A. (2013), *Spatial distribution and differences in migration patterns and revenues of gminas in the Kraków Metropolitan Area*. „Bulletin of Geography. Socio-economic Series”, 19, 73-86.
- Serratosa A. (2004), *Cerdà*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, Turisme de Catalunya, Departament de Comerç, Turisme i Consum.

Netografia

- www.bcn.cat (dostęp: 15.04.2015).
- <http://whc.unesco.org> (dostęp: 15.04.2015).
- www.google.com/maps (dostęp: 15.04.2015).
- <http://ajuntament.barcelona.cat> (dostęp: 18.04.2015).
- www.bcnrestaurantes.com (dostęp: 18.04.2015).
- www.barcelonabusturistic.cat (dostęp: 18.04.2015).
- www.barcelonayellow.com (dostęp: 21.04.2015).
- www.barcelonanord.cat (dostęp: 21.04.2015).
- www.bicing.cat (dostęp: 21.04.2015).

Agnieszka Brzosko-Sermak, Piotr Raźniak

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Przyszły rozwój obszarów przygranicznych w świetle wybranych strategii

The future development of borderlands in the light of the chosen strategies

Streszczenie

Opracowanie miało na celu prześledzenie rekomendacji dotyczących przyszłego rozwoju obszarów wschodniego pogranicza Polski, zawartych w dokumentach strategicznych różnych szczebli (od europejskiego po lokalny). Skuteczne, przemyślane i długodystansowe planowanie rozwoju na terenach borykających się z licznymi trudnościami społeczno-gospodarczymi i zapóźnieniami, w stosunku do reszty kraju, jest niezwykle istotne. Na podstawie przeprowadzonej analizy można spodziewać się, że przyszły rozwój będzie w dużej mierze uzależniony od umiejętności wykorzystania endogenicznych potencjałów rozwojowych i znalezienia przewag konkurencyjnych. Równie ważne będzie prowadzenie współpracy transgranicznej oraz pozyskiwanie zewnętrznych funduszy dla działalności gospodarczych, a także działań związanych z otwieraniem kolejnych przejść granicznych – stymulujących rozwój terenów nadgranicznych. Ważne będzie również tempo i zakres zmian systemowych u sąsiadów, jak też warunki współpracy w zakresie handlu, turystyki i transportu. Należy również pamiętać o nieocenionej roli lokalnych władz i liderów tworzących oraz wprowadzających w życie strategię rozwoju na najniższym poziomie podziału administracyjnego.

Słowa kluczowe: obszary przygraniczne, granica państwa, strategia rozwoju

Wprowadzenie

Granica wyodrębnia terytoria państw i wyznacza zasięg przestrzenny ich suwerenności. Z jednej strony jest to czynnik rozdzielający, ale również przy spełnieniu pewnych warunków, może pełnić rolę „filtra”, a nawet strefy kontaktów i zbliżenia gospodarczego państw – w sytuacji rozwiniętej współpracy transgranicznej, na co uwagę zwrócił R. Ratti (1996). Obecnie zauważa się malejącą rolę czynnika fizycznogeograficznego, a zwiększającą się rolę różnego typu czynników formalno-prawnych i organizacyjnych, w tym i strategii rozwoju, które wielokrotnie w ostatnich latach ulegały zmianie, wpływając na przenikalność granic (Brzosko-Sermak 2007).

Zainteresowanie obszarami przygranicznymi wschodniego pogranicza Polski jest przede wszystkim wynikiem chęci zastanowienia się nad proponowanymi w dokumentach strategicznych możliwościami ich przyszłego rozwoju. Zwłaszcza, że są to obszary o trudnej sytuacji społeczno-gospodarczej i specyficznych uwarunkowaniach rozwoju (m.in. depopulacji i licznych zapóźnieniach), wynikających głównie z peryferyjnego położenia, historii, czy trendów społeczno-gospodarczych. Z drugiej strony są to obszary o ciekawym położeniu geopolitycznym, pełniące ważną rolę w międzynarodowych układach komunikacyjnych Wschód-Zachód.

Strategia rozwoju jest ważnym instrumentem rozwoju, który pozwala uporządkować preferencje społeczności i pomaga formułować wspólnie akceptowalne, długoterminowe cele oraz uniknąć przypadkowości w podejmowanych decyzjach. Dokument taki uświadamia także, jakie plany są do zrealizowania, jakie zasoby są niezbędne, oraz jak osiągnąć zamierzone cele. Dzięki takiej konstrukcji zwiększona zostaje możliwość pozyskiwania środków zewnętrznych, co jest niezbędne chociażby podczas starań o fundusze unijne, ponadto pozwala na lepsze zarządzanie budżetem. Należy pamiętać, że strategię przede wszystkim są podstawą działania w dłuższym horyzoncie, co jest ważne w racjonalnym rozwoju każdej jednostki przestrzennej. Dokumenty takie, gdy są właściwie przygotowane, gwarantują realizację wizji rozwoju obszaru w sposób elastyczny, stosownie do zachodzących zmian. Samorząd pełni wtedy rolę *menedżera aktywizującego rozwój społeczno-gospodarczy obszaru, wykorzystując do tego celu między innymi podejście marketingowe* (Osborne, Gaebler 1992: 43).

Dokumenty strategiczne pełnią rolę swego rodzaju „przewodników” przyszłych działań obszarów w różnych skalach, dając jednocześnie rekomendację dla niższych szczebli. W polskim ustawodawstwie tworzenie strategii rozwoju nie jest obligatoryjne, nie ma też wytycznych co takie dokumenty powinny zawierać. Dobrą praktyką jest jednak wykorzystanie wytycznych zawartych w strategiach nadrzędnych. Ma to duże znaczenie w racjonalnym planowaniu przyszłego rozwoju podczas tworzenia strategii na poziomie lokalnym.

Zdecydowana większość ośrodków nadgranicznych Polski Wschodniej ma opracowane strategie rozwoju, lub plany rozwoju lokalnego, lecz nie zawsze odnoszą się do rekomendacji zawartych w dokumentach nadrzędnych oraz nie opisują one w rzetelny sposób sytuacji społeczno-ekonomicznej. Jednym z pomysłów na zdynamizowanie rozwoju obszarów przygranicznych, zawartych w tego typu dokumentach, mógłby być rozwój działalności endogenicznej. Niestety nie jest on aktywnie rozwijany ani przez mieszkańców, ani przez władze lokalne. Jak wykazały badania, granica państwa ma

silny, negatywny wpływ na rozwój znajdujących się w jej pobliżu ośrodków. Niestety nie wszystkie z nich w strategiach rozwoju podkreślają swoje położenie, jako czynnik oddziałujący na ich rozwój. Duża część postrzega pobliską granicę w charakterze szans rozwoju, co bez postawienia pewnych zastrzeżeń i zwrócenia uwagi na lokalne uwarunkowania jest, według autorki, nieadekwatne do panującej tam sytuacji społeczno-gospodarczej i świadczy to o bagatelizowaniu przez lokalne władze problemów gospodarczych oraz demograficznych.

Obszar badań i materiały

Obszar badań obejmuje gminy przygraniczne położone w pobliżu wschodniej granicy Polski w obrębie województw: warmińsko-mazurskiego, podlaskiego, lubelskiego i podkarpackiego. Strefa przygraniczna rozumiana jest zgodnie z definicją zawartą w załączniku do Rozporządzenia (WE) nr 1342/2011 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 13 grudnia 2011 r.¹ oraz przy uwzględnieniu umów o zasadach małego ruchu granicznego zawartych między Rządem Rzeczypospolitej polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy (wejście w życie 1 lipca 2009 r.), Rządem Republiki Białorusi (podpisanej 12 lutego 2010 r.), Rządem Federacji Rosyjskiej (wejście w życie 27 lipca 2012 r.). W związku z powyższym za strefę przygraniczną przyjęto tereny, które nie są położone dalej niż 30 km od granicy (GUS 2015).

Wschodnie pogranicze Polski cechują mniejsze impulsy rozwojowe, gorsza dostępność komunikacyjna w stosunku do pozostałych regionów Polski oraz niewielkie nasilenie lokalnego oddziaływania współpracy transgranicznej (Brzosko-Sermak 2006). Jest to także słabo rozwinięta część Polski, zarówno pod względem społeczno-ekonomicznym (Raźniak 2012; Raźniak 2015), poziomu życia (Winiarczyk-Raźniak, Raźniak 2011), jak i poziomu bezpieczeństwa społecznego (Raźniak, Winiarczyk-Raźniak 2014). Barię rozwoju stale rosnącego ruchu granicznego w obrębie wschodniego pogranicza Polski jest niedostateczna liczba przejść granicznych i co za tym idzie, niska dostępność komunikacyjna opisywanych obszarów przygranicznych. Ruch na wschodnim odcinku granicy Polski, w porównaniu z takimi odcinkami granic, jak granica polsko-niemiecka, czy polsko-czeska, jest mało intensywny i kieruje się w głąb kraju, nie tworząc istotnych korzyści w rejonie

¹ Rozporządzenie (WE) nr 1342/2011 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zmiany rozporządzenia (WE) nr 1931/2006 r. w odniesieniu do włączenia obwodu kaliningradzkiego i niektórych powiatów polskich do obszaru uznawanego za strefę przygraniczną (Dz.Urz. UE nr L 347 z dnia 30 grudnia 2011 r.).

przejścia. Turystyka handlowa na wschodnim pograniczu charakteryzuje się sprzedawaniem produktów zarówno w obrębia samej strefy przygranicznej, jak i w miastach, często oddalonych od przejść granicznych. Kontakty transgraniczne wschodniego pogranicza rozwijały się na przestrzeni lat bardziej w sposób deklaracyjny, nie mając istotnego wpływu na polepszenie poziomu życia mieszkańców pogranicza. Po wejściu Polski do Strefy Schengen (2007) wschodnie pogranicze, jako zewnętrzna granica UE i Strefy Schengen, stało się coraz bardziej peryferyjne i zapóźnione w rozwoju.

Analizując współpracę transgraniczną na wschodnim pograniczu wykształciła się współpraca o oddziaływaniu regionalnym, lecz niestety miała przede wszystkim charakter deklaracyjny, pomimo nadania jej wielu form charakteru instytucjonalnego. Zaobserwowano słabe oddziaływanie współpracy transgranicznej na rozwój lokalny (Szul 1999), pomimo że na przestrzeni lat dochodziło do zmiany jej intensywności i charakteru.

W latach 90. analizowaną granicę charakteryzował negatywny bilans handlowy. W latach 1993–1998 opłacalne stały się dla osób zza wschodniej granicy zakupy w Polsce. Najczęściej jednak to handlarze ze Wschodu sprzedawali w Polsce swoje produkty. Czynili to głównie w miastach, ale niekoniecznie tych przy granicy, czego dowodem może być obecność tych handlarzy na dużych bazarach nawet w centralnej Polsce. Handel taki rozwijał się też na trasach do wschodnich przejść granicznych z tychże miast. Trasy te przyciągały nie tylko handlowców, lecz i polskich przedsiębiorców z głębi kraju (Szul 1999). Po roku 2000 najsilniejsze oddziaływanie handlu przygranicznego zaobserwowano do 30 km od wschodniej granicy Polski (GUS 2013). W 2012 r. ponad 80% cudzoziemców przekraczających wschodnią granicę Polski robiło to w celach handlowych, zaopatrując się m.in. w materiały budowlane, części i akcesoria do środków transportu, sprzęt RTV i AGD, odzież i obuwie oraz pozostałe produkty żywnościowe oraz mięso i wyroby mięsne (GUS 2012, 2013).

Koniec lat 90. zaznaczył się przemianami, które wpłynęły na gospodarkę obszarów nadgranicznych Polski. Przesunięto np. część produkcji przemysłowej (głównie meblarstwo) za granicę wschodnią (Ukraina), co osłabiło rolę miast wschodniego pogranicza (Szul 1999). Na przestrzeni lat wprowadzono różnego typu utrudnienia w przekraczaniu granicy Polski przez obywateli zza wschodniej granicy. Także zmiany kursów walut istotnie wpływały na liczbę osób przekraczających granicę. Niekorzystną sytuację dla rozwoju obszarów w pobliżu granicy pogłębiał również brak transgranicznych rynków pracy i silnych powiązań gospodarczych.

Rozporządzenie (WE) nr 1931/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 grudnia 2006 r. ustanawiające przepisy dotyczące małego ruchu granicznego na zewnętrznych granicach lądowych państw członkowskich i zmieniające postanowienia Konwencji z Schengen (Dz.Urz. UE nr L 405 z dnia 30 grudnia 2006 r., z późn. zm.).

Obszary przygraniczne generalnie cechuje większy udział zatrudnionych w usługach, co z jednej strony wynika z przytoczonej w literaturze opinii, że lokalizowanie zakładów przemysłowych w pobliżu granicy państwowej jest nieopłacalne, biorąc pod uwagę uszczuplony rynek zbytu, jak również, iż w sytuacji niestabilności kontaktów z sąsiadującym krajem zakłady takie mogą być celem ataków. W obrębie wschodniego pogranicza Polski w przeszłości powodem był też brak surowców i tradycji produkcyjnych. Duży odsetek zatrudnionych w usługach może być odbierany jako czynnik sprzyjający rozwojowi ośrodków nadgranicznych, jednak badania prowadzone przez autorkę pokazały, że tylko pojedyncze miasta charakteryzowała dominacja usług o charakterze rynkowym, które świadczą o aktywności mieszkańców i są w stanie generować nowe miejsca pracy.

Materiały użyte w niniejszym opracowaniu to przede wszystkim dokumenty strategiczne różnych szczebli, w których poszukiwano odniesień do przyszłego rozwoju wschodniego pogranicza Polski. Stworzenie strategii na poziomie lokalnym nie jest obligatoryjne, ale bardzo ułatwia różnego rodzaju działania o charakterze długodystansowym, zwłaszcza mające na celu przełamanie negatywnych trendów gospodarczo-demograficznych. Gdy samorząd lokalny podejmie się opracowania tego typu dokumentu, ważne aby kierował się wytycznymi ze strategii posiadających charakter nadrzędny. Dlatego właśnie w niniejszym opracowaniu strategię zostały przedstawione w ściśle hierarchicznej kolejności. Pierwszym analizowanym dokumentem była Strategia *Europa 2020* reprezentująca poziom europejski. Kolejno przyjrzano się: *Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2010-2020* (poziom krajowy), *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020* (poziom regionalny) oraz *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy Gołdap do roku 2025* (poziom lokalny). W wymienionych dokumentach poszukiwano odniesień, wytycznych i rekomendacji, dzięki którym w najpełniejszy sposób będzie można prowadzić przemyślaną i konsekwentną strategiczną politykę rozwojową wschodniego pogranicza Polski.

Przykłady strategii różnych szczebli odnoszące się do obszarów przygranicznych

A. Strategia Europa 2020 – poziom europejski

Strategią, która odnosi się do długofalowego rozwoju i funkcjonowania całej wspólnoty UE jest *Europa 2020*. Jest to zbiór wytycznych, gdyż dokument ten nie ma umocowania prawnego, które stawiłoby go ponad krajo-

we dokumenty tego typu poszczególnych krajów członkowskich. Rekomendacje o dużym stopniu ogólności kierowane są do całego obszaru UE, nie wyróżniono tu poszczególnych regionów czy obszarów funkcjonalnych. Dlatego ciężko odnieść cele dokumentu *Europa 2020* do obszarów przygranicznych.

Podstawą omawianej strategii są trzy priorytety odnoszące się do rozwoju: inteligentnego, zrównoważonego i sprzyjającego włączeniu społecznemu (Europa 2020). Pierwszy kładzie nacisk na rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacji, drugi, za priorytet stawia sobie wspieranie gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i bardziej konkurencyjnej. Natomiast ostatni cel ma wspierać gospodarkę charakteryzującą się wysokim poziomem zatrudnienia i zapewniać spójność gospodarczą, społeczną oraz terytorialną.

Szczegółowo cele, które stawia sobie Europa 2020, odnoszą się do: zatrudnienia, inwestycji, kwestii ochrony środowiska, edukacji oraz walki z ubóstwem, co równie dobrze można zastosować w badanych obszarach przygranicznych borykających się z licznymi zapóźnieniami. Rekomendacje odnośnie pierwszego z wymienionych celów dotyczą podniesienia stopy zatrudnienia osób w wieku 20–64 lat do co najmniej 75%, między innymi wskutek zwiększenia liczby pracujących kobiet i osób starszych oraz lepszej integracji migrantów na rynku pracy. Jeśli chodzi o inwestycje w działalność badawczo-rozwojową (B+R), to trzeba poprawić jej warunki, zwłaszcza tej prowadzonej przez prywatnych inwestorów. Należy również ograniczyć emisję dwutlenku węgla o co najmniej 20–30% w porównaniu z poziomem z 1990 r. oraz zwiększyć udział odnawialnych źródeł energii w naszym całkowitym zużyciu energii oraz zwiększyć efektywność wykorzystania energii. Cel dotyczący edukacji kładzie przede wszystkim nacisk na przeciwdziałanie przedwczesnemu kończeniu i przerywaniu nauki szkolnej oraz na zwiększenie odsetka osób w wieku 30–34 lat posiadających wyższe wykształcenie. Europa 2020 rekomenduje także ograniczenie liczby osób żyjących poniżej krajowej granicy ubóstwa (Europa 2020). W obszarach przygranicznych może mieć to istotne znaczenie w dłuższej perspektywie czasu.

Jeden z głównych celów – inteligentny rozwój, przewiduje przeprowadzenie trzech projektów. Pierwszy, pod nazwą „Unia innowacji”, za swój cel stawia sobie rozwiązywanie problemów: zmian klimatu, efektywności energetycznej, zasobów, zdrowia i zmian demograficznych. Aby osiągnąć satysfakcjonujące efekty w wymienionych obszarach należy zreformować krajowe (i regionalne) systemy prowadzenia działalności badawczo-rozwojowej i innowacyjnej, zacieśnić współpracę oraz dostosować krajowe procedury finansowania. Ważne jest również zapewnienie odpowiedniej liczby absolwentów nauk ścisłych, wydziałów matematycznych i inżynierskich oraz

wprowadzenie do programów szkolnych elementy kreatywności, innowacji, a także przedsiębiorczości. Rekomendacje dotyczą również promowania wydatków na wiedzę, między innymi stosując ulgi podatkowe i inne instrumenty finansowe umożliwiające wzrost prywatnych inwestycji w badania i rozwój (Europa 2020).

Kolejny projekt – „Młódzież w drodze” za cel stawia sobie poprawę wyników systemów kształcenia i podniesienie atrakcyjności europejskiego szkolnictwa wyższego na arenie międzynarodowej. Aby zrealizować powyższe postulaty państwa członkowskie UE będą musiały zapewnić odpowiedni poziom inwestycji w systemy kształcenia i szkolenia, poprawić rezultaty procesu kształcenia, zwiększyć otwartość i znaczenie systemów kształcenia oraz lepiej łączyć rezultaty procesu kształcenia z potrzebami rynku pracy, a także ułatwić młodzieży wchodzenie na rynek pracy (Europa 2020).

Ostatni projekt, pod nazwą „Europejska agenda cyfrowa”, dąży do upowszechnienia szybkiego i bardzo szybkiego Internetu i aplikacji interoperacyjnych. Państwa członkowskie powinny sporządzić strategię operacyjną dotyczącą szybkiego Internetu, jak również stworzyć ramy prawne obniżające koszty procesu jego upowszechniania (Europa 2020).

W ramach drugiego głównego celu – „Zrównoważony rozwój”, skupiającego się na wspieraniu gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i bardziej konkurencyjnej, przewiduje się przeprowadzenie dwóch projektów. Pierwszy, pod nazwą „Europa efektywnie korzystająca z zasobów”, ma na celu wsparcie zmiany w kierunku niskoemisyjnego i efektywniej korzystającego z zasobów społeczeństwa, które racjonalnie korzysta ze wszystkich swoich zasobów. Aby zrealizować powyższy cel kraje członkowskie UE muszą stosować instrumenty rynkowe w celu zmiany metod produkcji i konsumpcji, stworzyć nowoczesną infrastrukturę transportową i energetyczną oraz korzystać z pełni potencjału technologii ICT. Ważne jest również skierowanie uwagi na transport w miastach, czy wykorzystywanie przepisów, norm w zakresie efektywności energetycznej budynków i instrumentów rynkowych w celu ograniczenia zużycia energii i zasobów (Europa 2020).

Drugi projekt, pod nazwą „Polityka przemysłowa w erze globalizacji”, ma na celu poprzez współpracę z zainteresowanymi podmiotami z różnych sektorów i opracowaniu ram prawnych nowoczesnej polityki przemysłowej wsparcie przedsiębiorczości i konkurencyjności europejskiego przemysłu podstawowego, sektora wytwórczego i sektora usług oraz pomoc w wykorzystaniu możliwości, jakie niesie ze sobą globalizacja i gospodarka przyjazna środowisku. Kraje członkowskie UE będą musiały poprawić otoczenie biznesu, warunki wykonywania praw własności intelektualnej, zmniejszyć obciążenie administracyjne przedsiębiorstw i poprawić jakość przepisów

w zakresie działalności gospodarczej oraz ściśle współpracować z zainteresowanymi podmiotami z różnych sektorów (Europa 2020).

Ostatni cel Europa 2020 – Rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu, przewiduje przeprowadzenie dwóch projektów: „program na rzecz nowych umiejętności i zatrudnienia” oraz „europejski program walki z ubóstwem”. Celem pierwszego jest stworzenie warunków do unowocześnienia rynków pracy w związku z rosnącym poziomem bezrobocia oraz zapewnienie trwałości modeli społecznych. Poszczególne państwa chcąc realizować program będą musiały zmniejszyć segmentację rynku pracy oraz ułatwić zmianę i pogodzenie życia zawodowego i rodzinnego. Równie ważne będzie analizowanie i regularne monitorowanie skuteczności działania systemów podatkowych i systemów świadczeń. Ważne aby zapewnić opłacalność pracy i nie zniechęcać do samozatrudnienia, wspierać aktywność osób starszych oraz zwiększyć równouprawnienie płci (Europa 2020).

Drugi projekt – „Europejski program walki z ubóstwem”, dąży do zapewnienia spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej, stanowi kontynuację idei Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym i ma na celu zwiększenie świadomości i uznanie praw podstawowych osób ubogich i wykluczonych społecznie. Aby zrealizować powyższe rekomendacje państwa członkowskie UE będą musiały propagować wspólne i indywidualne poczucie odpowiedzialności za walkę z ubóstwem i wyłączeniem społecznym, opracować i przeprowadzić działania mające na celu rozwiązanie konkretnych problemów grup szczególnie zagrożonych, w pełni wykorzystywać swoje systemy ochrony socjalnej i emerytalne, aby zapewnić odpowiednie wsparcie dochodu i dostęp do opieki zdrowotnej (Europa 2020).

Bardzo ważnym elementem strategii *Europa 2020*, który może być z powodzeniem zastosowany w badanych obszarach przygranicznych, będzie kwestia spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej, tak aby wykorzystać lokalną energię i potencjał. Polityka spójności i jej fundusze strukturalne to istotne mechanizmy umożliwiające osiągnięcie inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu również na poziomie regionalnym (Europa 2020). Władze na wszystkich szczeblach powinny realizować partnerstwo, ściśle włączając do tego procesu partnerów socjalnych oraz przedstawicieli społeczeństwa obywatelskiego (Europa 2020).

Powyższe rekomendacje pomimo swojego bardzo ogólnego charakteru w większości mogą przyczynić się do rozwoju analizowanych obszarów przygranicznych, jednakże wprowadzenie ich w życie może spotkać się z licznymi lokalnymi ograniczeniami.

B. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010–2020 poziom krajowy

Na szczeblu krajowym nie mamy specjalnego dokumentu, który odnosiłby się do przyszłego rozwoju obszarów przygranicznych. Przykładem strategii, której elementy możemy jednak zastosować na terenach przygranicznych, jakie są tam wymienione, jest *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: regiony, miasta, obszary wiejskie* (KSRR). Badane obszary zostały tam bowiem zaklasyfikowane jako problemowe, głównie ze względu na sytuację ekonomiczną i kryzys demograficzny, w związku z czym potrzebujące specjalnej interwencji.

Wspomniana strategia, w obrębie badanych obszarów, kładzie nacisk na wprowadzanie spójności terytorialnej i przeciwdziałanie marginalizacji poprzez:

- skierowanie dodatkowego wsparcia w celu przeciwdziałania marginalizacji najmniej rozwijających się obszarów, które same nie są w stanie pokonać zapóźnienia;
- zmniejszenie dysproporcji w dostępie do dóbr i usług publicznych oraz procesów restrukturyzacji, a także wsparcie istniejących procesów rozwojowych;
- zwiększenie konkurencyjności regionów;
- budowanie spójności terytorialnej i przeciwdziałanie marginalizacji obszarów problemowych oraz tworzenie warunków dla skutecznych, efektywnych w oparciu o wdrożenie partnerstwa, działań rozwojowych ukierunkowanych terytorialnie (KSRR).

Szczegółowo *KSRR* odnosi się do wprowadzania polityki ukierunkowanej na wykorzystanie potencjałów endogenicznych wszystkich terytoriów dla osiągnięcia celów rozwoju kraju – kreowania wzrostu, zatrudnienia i spójności. Pomimo tak zarysowanego celu interwencje będą koncentrowane na wybranych obszarach tematycznych i przestrzennych (obszarach strategicznej interwencji), do których można zaliczyć tereny przygraniczne. Prezentowana strategia będzie określać cele dla wszystkich podmiotów publicznych, stymulować konkurencyjność, jak również wspomagać rozprzestrzenianie procesów rozwoju z ośrodków najszybciej rozwijających się na pozostałe obszary kraju. Ważne będzie również zwiększanie spójności regionalnej przez budowanie powiązań funkcjonalnych oraz aktywne przeciwdziałanie marginalizacji najslabiej rozwijających się obszarów oraz ograniczanie dysproporcji rozwojowych między poszczególnymi województwami. Jednym z priorytetów *KSRR* będzie integrowanie i koordynowanie polityk publicznych mających istotny wpływ terytorialny, z celami polityki regionalnej określonymi dla poszczególnych terytoriów oraz wzmocnianie

wielopoziomowego (wieloszczeblowego) systemu zarządzania. Dodatkowo przemodelowaniu ulegnie system finansowania polityki regionalnej przez oparcie go o Wieloletni Plan Finansowy Państwa i kontrakty terytorialne.

Istotnym założeniem opisywanej strategii jest zapewnienie odpowiedniego poziomu równowagi między wspieraniem obszarów generujących wzrost, a zapobieganiem procesom marginalizacji wynikającym z zapóźnień infrastrukturalnych, niedostosowanej do potrzeb rozwojowych struktury społecznej i gospodarczej, niskiej produktywności oraz innowacyjności. Procesy marginalizacji są silnie skoncentrowane terytorialnie na peryferyjnych obszarach, w tym przygranicznych, czy obszarach o niskiej dostępności transportowej, w szczególności na terenie Polski wschodniej. Zapobieganie marginalizacji musi być ograniczone tylko do wybranych obszarów i koncentrować się na przekształcaniach struktur gospodarczych w kierunku gospodarki opartej na wiedzy, na podniesieniu poziomu rozwoju kapitału ludzkiego i społecznego, na poprawie dostępu do dóbr oraz usług publicznych, a także na wzroście konkurencyjności. Szansą dla terytoriów opóźnionych jest wykorzystywanie i wzmacnianie endogenicznych potencjałów dla rozwoju, przy jednoczesnym dostarczaniu egzogenicznych czynników wzrostu gospodarczego przez rozwój ośrodków pełniących funkcje wojewódzkie (KSRR).

KSRR zauważa, że niektóre obszary przygraniczne charakteryzują zanikające ograniczenia w przepływie dóbr, osób, kapitałów i usług, dzięki czemu uzyskują nowe pozytywne bodźce stymulujące wzrost gospodarczy, rozwój przedsiębiorczości, współpracę międzynarodową, wymianę doświadczeń i dobrych praktyk. Zauważono również że tereny te są narażone na zjawiska negatywne, związane z niską krajową dostępnością terytorialną, różnicami kulturowymi, społecznymi oraz zjawiskiem drenażu endogenicznych potencjałów regionalnych w zakresie usług publicznych, czy też płac. KSRR zauważa, że wschodnie pogranicze Polski, ze względu na silną funkcję pobliskiej granicy jako bariery rozwojowej, ma znacznie większe od innych odcinków granic zapóźnienia ekonomiczne i problemy demograficzne. Mniejsze są tu także możliwości wykorzystania swojego potencjału gospodarczego w oparciu o powiązania społeczno-gospodarcze z regionalnymi ośrodkami wzrostu. Strategia przewiduje łagodzenie ich peryferyjności i wspieranie rozwoju funkcji pozagospodarczych, co w dłuższym okresie ma przyczynić się do intensyfikacji współpracy gospodarczej (KSRR).

Jednym z głównych celów KSRR jest spójność. Dla obszarów przygranicznych oznacza to dostępność, rozwój wspólnej infrastruktury, integrację gospodarczą i społeczną. Szczególna uwaga kierowana jest na problem niskiej dostępności komunikacyjnej obszarów peryferyjnych, w tym i przygranicznych, która to jest jedną z ich najważniejszych barier rozwojowych.

Zmniejszona jest bowiem możliwość rozprzestrzeniania procesów rozwojowych z obszarów będących motorami wzrostu do obszarów słabiej rozwijających się i utrudnia niwelowanie procesów marginalizacji. Infrastrukturze transportowej przypisuje się rolę jednego z ważniejszych czynników stymulujących wzrost gospodarczy i umożliwiających rozprzestrzenianie procesów rozwojowych, a niestety wieloletnie zaniedbania w tej dziedzinie doprowadziły do niskiej dostępności zwłaszcza wschodniego pogranicza Polski oraz obszaru środkowego Pomorza, obszarów górzystych Polski południowej.

Ważne jest, aby myśląc o przyszłości poszczególnych regionów Polski, zastosować podejście terytorialne do zagadnień rozwojowych oraz dbałość o spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną. Działania w tym zakresie będą się opierać o procesy restrukturyzacyjne i wyrównawcze, prowadzące do zapewnienia podobnej w skali całego kraju jakości podstawowych usług publicznych i dostępu do nich. Celem będzie osiągnięcie spójności społeczno-gospodarczej i terytorialnej głównie dzięki rozbudowie sieci komunikacyjnej w województwach oraz zapewnieniu powiązań funkcjonalnych między najważniejszymi ośrodkami miejskimi. *KSRR* przedstawia wizję rozwoju w 2020 r., wedle której m.in. obszary przygraniczne charakteryzować będą następujące cechy:

- konkurencyjność i innowacyjność,
- spójność gospodarcza, społeczna i terytorialna,
- skuteczność, efektywność i partnerstwo w realizacji celów rozwojowych,
- bezpieczeństwo ekologiczne, wysoki poziom i skuteczność ochrony środowiska oraz zasobów przyrodniczych (*KSRR*).

Najważniejsze jednak, że docelowo zmniejszy się stopień peryferyjności obszarów przygranicznych w wyniku zwiększenia ich dostępności w relacjach krajowych i międzynarodowych (*KSRR*). Zwiększeniu ulegnie integracja obszarów położonych po obu stronach granicy z innymi państwami należącymi do UE, dzięki współpracy transgranicznej i funkcjonalnym powiązaniom obszarów sąsiadujących. W wyniku przeprowadzonych działań obszary przygraniczne powinny sprawniej niż dotychczas wykorzystywać potencjał ludzki, środowiskowy, turystyczny, edukacyjny oraz kulturalny dla celów rozwojowych (*KSRR*). Obszary przygraniczne będą starały się wykorzystywać swoje położenie i tradycję współpracy, aby wykorzystać szansę rozwoju gospodarczego, naukowego i kulturowego na poziomie międzyregionalnym i międzynarodowym (między innymi w związku z dążeniem UE do zwiększania integracji z jej wschodnimi sąsiadami) (*KSRR*). Niestety, jak pokazują wskaźniki gospodarcze oraz prowadzone badania, wschodnie po-

graniacze Polski słabo radzi sobie z realizacją tak zakreślonych planów rozwojowych, a współpraca transgraniczna jest tam mocno ograniczona.

Opisywana KSRR w ramach jednego z celów będzie wspierać w obszarach przygranicznych działania rozwijające współpracę międzynarodową jednostek samorządu terytorialnego, podmiotów gospodarczych, ośrodków naukowych i badawczych, uczelni i szkół oraz organizacji społecznych (KSRR). Działania te wspierane będą programami współpracy terytorialnej, realizowane w ramach polityki spójności UE i polityk zewnętrznych. Wsparcie uzyskają również działania stymulujące współpracę międzynarodową pomiędzy różnymi instytucjami publicznymi, także w sferze społecznej i gospodarczej, jako istotny element wpływający na konkurencyjność regionalną. Polityka na poziomie regionalnym będzie promować tworzenie wspólnych strategii rozwojowych dla obszarów przygranicznych, jak również wspólne inicjatywy przedsiębiorcze czy naukowe. Działania takie muszą uwzględniać oddziaływanie na obszary po obu stronach granicy. Najważniejsze będzie przewyższanie niedogodności związanych z położeniem obszarów przygranicznych, szczególnie wzdłuż zewnętrznych granic UE, głównie poprzez zwiększanie wzajemnych dostępności w relacjach krajowych i międzynarodowych oraz na pobudzaniu endogenicznego rozwoju z wykorzystaniem możliwości, jakie oferuje współpraca transgraniczna (KSRR). Podejmowane działania powinny doprowadzić do wzrostu integracji obszarów przygranicznych z najważniejszymi ośrodkami w regionach oraz z obszarami położonymi po drugiej stronie granicy. Zwiększenie dostępności jest niezwykle ważne dla obszarów przygranicznych charakteryzujących się zazwyczaj niską dostępnością do ośrodków wzrostu i miejsc pracy. Wzdłuż zewnętrznej granicy UE dodatkowo działania skupią się na rozbudowie infrastruktury granicznej i rozbudowie sieci połączeń transgranicznych. Dla obszarów wewnątrz UE istotnym kierunkiem działań jest wzmacnianie subregionalnych ośrodków miejskich, a które wykorzystując swoje położenie geograficzne mogłyby stać się centrami życia gospodarczego i kulturowego dla terenów po obu stronach granicy (KSRR).

Przed wszystkim działania zawarte w omawianej strategii koncentrują się na *rozwoju i promowaniu wspólnego wykorzystania infrastruktury lokalnej, ochrony wspólnego dziedzictwa naturalnego i kulturalnego, turystyki, zapobiegania zagrożeniom naturalnym i technicznym, wsparciu powiązań między obszarami miejskimi i wiejskimi, zmniejszeniu izolacji przez poprawę dostępu do usług i sieci transportowych i telekomunikacyjnych oraz wspieraniu przedsiębiorczości lokalnej* (KSRR). Nie należy również zapominać o transgranicznej integracji społecznej i rozwoju inicjatyw lokalnych. Istotnym kierunkiem polityki regionalnej są specjalne przedsięwzięcia dotyczące rozwoju zasobów ludzkich i kapitału społecznego obejmujące pod-

noszenie wiedzy na temat położonych po obu stronach granicy terytoriach i rozwój edukacji, jak również wspólnych projektów o różnorodnej tematyce (np. kulturalne, sportowe, gospodarcze) (KSRR).

C. Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020 – poziom regionalny

Jako główne problemy wschodniego pogranicza Polski *Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020* przedstawia stały trend depopulacyjny w dużej mierze spowodowany emigracją w celach zarobkowych. Powoduje to zmniejszenie się liczby miejscowych wysoko wykwalifikowanych kadr. Ponadto zaobserwowano, poważniejszy niż w innych rejonach, kraju spadek udziału ludności w wieku produkcyjnym oraz tendencję do starzenia się ludności. Dodatkowo podkreślono, że wschodnie pogranicze kraju charakteryzuje niższy od średniej krajowej poziom innowacyjności w regionie o najniższym poziomie dochodów i wydatków na jednego mieszkańca w Polsce, a to sprawia, że popyt na innowacyjne produkty jest znikomy. Analizowany obszar cechuje ponadto niższy od średniej dla Polski poziom przedsiębiorczości oraz poziom urbanizacji, co więcej funkcjonują tu słabe połączenia biznesu i sektora publicznego.

Wschodnie pogranicze Polski również i w tej strategii zostało przedstawione jako obszar koncentracji procesów marginalizacji *wymagający podjęcia ukierunkowanych działań mających na celu wzmocnienie mechanizmów dyfuzji oraz pogłębienie przestrzennej integracji* (Strategia rozwoju... Polski Wschodniej). Jest to teren najmniej konkurencyjny, najslabiej rozwinięty gospodarczo, z niekorzystnymi prognozami demograficznymi, w stosunku do którego muszą być podjęte skuteczne działania dynamizujące procesy rozwojowe. Szacuje się, że nawet jeśli makroregion Polski Wschodniej zmniejszy dystans rozwojowy w stosunku do średniej unijnej, to i tak wartość PKB per capita będzie w dalszym ciągu o połowę niższa od średniej UE (Strategia rozwoju... Polski Wschodniej).

Pomysły na przyszły rozwój wschodniego pogranicza Polski odnoszą się do trzech zasadniczych strategicznych obszarów takich, jak innowacyjność, zasoby pracy i infrastruktura. Pierwszy wymieniony dotyczy podnoszenia poziomu innowacyjności makroregionalnej gospodarki, bazując na ugruntowanych wiodących specjalizacjach gospodarczych, jednocześnie wzmacniając potencjał sektora nauki i badań oraz przedsiębiorstw. Budowane będą trwałe przewagi konkurencyjne dzięki podnoszeniu poziomu technologicznego i innowacyjności w obszarze wiodących endogenicznych ponadregionalnych specjalizacji gospodarczych. Ponadto, ważne będzie także stałe wzmacnianie sektora nauki i badań przy zacieśnianiu powiązań oraz inten-

syfikacji współpracy między kluczowymi uczestnikami systemu innowacji. Kolejny pomysł na rozwój dotyczy aktywizacji zasobów pracy i poprawy jakości kapitału ludzkiego. Ma to sprzyjać włączeniu społecznemu oraz systematycznemu podnoszeniu i wzmacnianiu umiejętności oraz kompetencji kadr. Kluczowe będzie tu przeciwdziałanie wykluczeniu na rynku pracy, jak również wzmacnianie potencjału, jaki niesie za sobą gospodarka oparta na wiedzy. Trzeci strategiczny kierunek działań przedstawiony w strategii odnosi się do zbudowania intensywnych powiązań społeczno-gospodarczych z lepiej rozwiniętym otoczeniem. Kluczowa będzie tu zintegrowana i efektywna infrastruktura komunikacyjna wzmacniająca wewnętrzną spójność makroregionu, oraz ta z krajowymi biegunami wzrostu. Jednocześnie należy pamiętać o infrastrukturze elektroenergetycznej jako niezbędnym środku przyczyniającym się do intensyfikacji procesów innowacyjnych. Ważne w tym obszarze będzie przełamywanie barier związanych z peryferyjnym położeniem oraz wzmacnianie spójności wewnętrznej. Należy również pamiętać o wzmocnieniu bezpieczeństwa elektroenergetycznego.

Przedstawione powyżej strategiczne kierunki działań mają na celu stworzenie w przyszłości dynamicznie rozwijającego się makroregionu z poszanowaniem zasady zrównoważonego rozwoju, który systematycznie poprawia swoją pozycję rozwojową i konkurencyjną w kraju oraz w Unii Europejskiej. Realizacja tak postawionego celu będzie uzależniona od umiejętności stworzenia bądź wykorzystania już istniejących ponadregionalnych endogenicznych specjalizacji gospodarczych, dzięki którym będzie można konkurować w kraju i za granicą. Ponadto będzie trzeba zadbać o nowoczesne kadry dla gospodarki opartej na wiedzy i skutecznie przeciwdziałać wykluczeniu społecznemu. Ostatni warunek osiągnięcia celu postawionego w strategii odnosi się do doprowadzenia, żeby makroregion stał się obszarem komunikacyjnie dostępnym i spójnym wewnątrz w ujęciu terytorialnym (Strategia rozwoju... Polski Wschodniej).

Podsumowując strategia mająca na celu poprawę sytuacji wschodniego pogranicza Polski będzie stawiała na innowacyjność poprzez budowanie przewagi konkurencyjnej. Zwiększany będzie poziom endogennych specjalizacji oraz wzmacniany sektor wiedzy i badań naukowych. Dodatkowo strategia przewiduje zwiększenie zasobów pracy i jakości kapitału społecznego regionu. W tym wypadku nacisk położony zostanie na zapobieganie wykluczeniu z rynku pracy i wzmocnienie potencjału zasobów pracy w oparciu o gospodarkę wspartą na wiedzy. Ważny będzie również rozwój transportu i infrastruktury elektro-energetycznej regionu. W tym aspekcie najważniejsze będzie przełamywanie barier związanych z peryferyjnym położeniem oraz wzmocnienie spójności wewnętrznej regionu, a także wzmoc-

nienie bezpieczeństwa elektro-energetycznego (Strategia rozwoju... Polski Wschodniej).

D. Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy Gołdap do roku 2025 – poziom lokalny

Jednym z narzędzi, dzięki któremu w przemyślany, świadomy, zaplanowany i długoterminowy, a w rezultacie także i skuteczny sposób można zarządzać na poziomie lokalnym, jest strategia rozwoju. Twórcy takiego dokumentu muszą przede wszystkim zastanowić się jak zaplanować przyszły rozwój i funkcjonowanie gminy, zdając sobie sprawę z wszelkich szans i zagrożeń wynikających z podjętych działań. Ważne jest również, aby zwiększyć zdolności dostosowawcze ośrodka w zmieniającym się świecie. Większość miast wschodniego pogranicza Polski ma uchwaloną strategię rozwoju. Każda gmina powinna w niej uwzględnić (w mniejszym lub większym stopniu) swoje specyficzne, peryferyjne położenie. Większość miast nadgranicznych podchodzi do pobliskiej granicy państwowej jako do czynnika prorozwojowego, a niestety w wielu przypadkach jest to bardziej bariera. Czynnikiem ten używany jest zwykle w kontekście turystyki lub kontaktów gospodarczych i społecznych. Granica państwa, nawet w optymistycznej wersji strategii, nie jest uważana za główny czynnik, który określa i napędza całą strategię rozwoju. Należy również zauważyć, że niektóre miasta graniczne w ogóle nie posiadają lokalnej strategii rozwoju lub jest ona nieaktualna.

Przykładem dobrze przygotowanej strategii i przemyślanego kierunku rozwojowego miasta nadgranicznego jest dokument uchwalony przez samorząd gminy Gołdap. Głównym hasłem, które zaprezentowano jako wizja, jest *„Uzdrowisko Gołdap – wielokulturowa zorganizowana wspólnota, z dynamiczną gospodarką opartą na turystyce i dobrze płatnych miejscach pracy, z rozwiniętą bazą dla rozwoju kapitału ludzkiego”* (Strategia rozwoju... Gminy Gołdap, 2013). Opiswane miasto jest jak dotąd jedyną gminą o przyznanym statusie uzdrowiska w województwie warmińsko-mazurskim. Celem dalszego rozwoju tej funkcji jest zbudowanie silnej i rozpoznawalnej marki, będącej przewagą konkurencyjną w regionie, dającą podstawy rozwoju gospodarczego i podniesienia poziomu oraz jakości życia mieszkańców w dłuższej perspektywie czasu. Strategia odnosi się do funkcji uzdrowiskowej, jako współgrającej z warunkami przyrodniczymi, rozwiniętymi rodzajami działalności gospodarczej, a w szczególności z turystyką (Strategia rozwoju... Gminy Gołdap, 2013).

Pozostałe cele rozwojowe przedstawione w omawianym dokumencie odnoszą się m.in. do wielokulturowej zorganizowanej wspólnoty, zarów-

no w kontekście uwarunkowań wynikających z przygranicznego położenia, napływu turystów i kuracjuszy, jak również z konieczności tworzenia więzi społecznych. Organizacja tej wspólnoty powinna opierać się na współpracy różnych grup, takich jak mieszkańcy, władze samorządowe, organizacje pozarządowe i przedsiębiorcy, co będzie dawać poczucie współwłasności i współodpowiedzialności w realizacji Strategii. Kolejnym celem zapisanym w omawianym dokumencie jest pomysł, aby gospodarka gminy była oparta na turystyce. Założenie jest takie, że lokalna gospodarka powinna rozwijać się w swobodny sposób, co w sytuacji miasta przygranicznego jest trudne do osiągnięcia. Dotychczasowe doświadczenia potwierdzają, że turystyka jest tym sektorem gospodarki, który w Gołdapi ma zarówno doświadczenie, potencjał rozwojowy, jak i nagromadzenie różnych podmiotów i instytucji (Strategia rozwoju... Gminy Gołdap, 2013). Następnym celem strategicznym to dobrze płatne miejsca pracy, czyli w konkurencyjnych firmach, bazujące na wysokich kwalifikacjach i wpływające na pozytywne zmiany na rynku edukacji i rynku pracy. Ostatnim celem zapisanym w strategii Gołdapi jest rozwinięta baza dla kapitału ludzkiego, rozumiana jako wzrost kwalifikacji mieszkańców, czyli większa ich konkurencyjność na rynkach pracy. Wymagać to jednak będzie działań inwestycyjnych i organizacyjnych (Strategia rozwoju... Gminy Gołdap, 2013).

Dokonując analizy sił konkurencyjności miasta Gołdap zwrócono uwagę na następujące zasoby wewnętrzne: infrastruktura komunalna i oczyszczalnie ścieków; udział w projekcie dot. szerokopasmowego Internetu; zasoby wody; dochody własne gminy; publiczne wydatki inwestycyjne; obecność organizacji otoczenia biznesu. Jako siły popytu zewnętrznego przedstawiono: narciarstwo biegowe – warunki i obecny poziom rozwoju; największy ośrodek narciarstwa zjazdowego w regionie; bliskość rosyjskiego rynku zbytu dla oferty turystycznej; środowisko naturalne dla rozwoju uzdrowiska; rozbudowa przejścia granicznego; pozytywny trend wzrostu konkurencyjności (Strategia rozwoju... Gminy Gołdap, 2013).

Gołdap jest również świadomy swoich licznych braków stojących na przeszkodzie do przyszłego rozwoju miasta i jego mieszkańców. Zaliczyć tu można: infrastrukturę drogową; niski poziom rozwoju społeczeństwa informacyjnego; brak wizerunku w marketingu wewnętrznym; brak interaktywnej komunikacji z mieszkańcami; niską aktywność ekonomiczną w zakresie turystyki i handlu; niski poziom dostępności usług medycznych; słabe wyniki egzaminów wśród młodzieży; niewiele szlaków turystycznych; mało wyrazistą politykę marketingu zewnętrznego; niską dostępność komunikacyjną; niski poziom inwestycji zagranicznych; niskie prywatne nakłady inwestycyjne (Strategia rozwoju... Gminy Gołdap, 2013).

Cele strategiczne przedstawiono następująco:

- Wzrost poziomu inwestycji w całoroczną ofertę turystyczną i jej spularyzowanie.
- Przygotowanie systemu usług publicznych zapewniającego otwartość społeczną.
- Wzrost liczby miejsc pracy w sektorze prywatnym.
- Przygotowanie systemu usług publicznych zapewniającego wysoką jakość kapitału ludzkiego i przestrzenną mobilność mieszkańców (Strategia rozwoju... Gminy Gołdap, 2013).

Wnioski napływające po zapoznaniu się ze strategią gminy są takie, że Gołdap przede wszystkim stawia na rozwój przewag konkurencyjnych w dłuższej perspektywie czasu, przy jednoczesnej świadomości braków i ograniczeń posiadanych zasobów oraz trudnościach przy wzmacnianiu silnych stron. Należy podkreślić, że władze lokalne, dbając o kontakty i współpracę międzynarodową oraz rzetelnie przygotowując dokumenty strategiczne, są na najlepszej drodze do stworzenia rozpoznawalnej i silnej marki w regionie oddalając widmo kryzysu gospodarczego. Dodatkowo samorząd Gołdapi wyróżnia aktywne zaangażowanie w pobudzanie lokalnej przedsiębiorczości i dbałość o mieszkańców oraz poziom ich życia, jak również wykorzystanie funduszy unijnych, które uplasowało ośrodek ten na 9. miejscu w Polsce wśród miast powiatowych².

Podsumowanie

Reasumując, granica państwa może być czynnikiem rozwoju obszarów przygranicznych wschodniego pogranicza Polski ale pod pewnymi warunkami. Przeprowadzone badania wskazują, że istotne jest dogodne położenie w stosunku do przejść granicznych ułatwiające szybkie i sprawne przekroczenie granicy. Ożywiona współpraca transgraniczna również wpływa na rozwój obszarów przygranicznych. W pozostałych przypadkach granica oddziałuje jako silna bariera rozwoju. Zaobserwowane tendencje przemian wskazują na coraz słabszą pozycję badanych obszarów w stosunku do reszty kraju. Zauważana jest również rosnąca geopolityczna rola wschodniego pogranicza Polski. Specyfika badanych obszarów przygranicznych odnosi się przede wszystkim do słabszego ich rozwoju. Są to obszary o silnej emigracji, która powoduje ubytek rzeczywisty ludności (Brzosko-Sermak

² 02.10.2014 r. odbyło się VII Samorządowe Forum Kapitału i Finansów, podczas którego gmina Gołdap została nagrodzona za zajęcie IX miejsca w Polsce w rankingu pisma samorządu terytorialnego "Wspólnota", podsumowującym wydatki samorządów ze środków unijnych w latach 2011-2013 w kategorii miasta powiatowe (www.goldap.info).

2013). Aktywność ekonomiczna mieszkańców jest tam także niższa i wyraża się mniejszym udziałem liczby firm, także w sektorze prywatnym. Niższa atrakcyjność inwestycyjna ośrodków nadgranicznych jest tam wyrażona mniejszą liczbą spółek handlowych oraz niewielkim udziałem kapitału zagranicznego, zwłaszcza w obrębie wschodniego pogranicza Polski. Charakterystyczny jest za to zwiększony niż w innych obszarach udział handlu, w tym i targowiskowego, oraz usług noclegowych i gastronomicznych. Świadczy to o specjalnych funkcjach, jakie obszary nadgraniczne pełnią w obsłudze ruchu granicznego.

Przeprowadzona analiza dokumentów strategicznych wpływających na przyszły rozwój obszarów przygranicznych dotyczyła dokumentów na różnych szczeblach – od europejskiego, po lokalny. Nie wszystkie miały bezpośrednie odniesienia do obszarów przygranicznych, jednakże rekomendacje w nich zawarte można potraktować jako drogowskaz przyszłego rozwoju, mając na uwadze lokalne uwarunkowania.

Na poziomie UE dokument *Europa 2020* rekomenduje skupienie działań poszczególnych państw oraz regionów (bez specjalnego wyróżniania terenów przygranicznych) na doprowadzeniu do rozwoju inteligentnego, zrównoważonego i sprzyjającego włączeniu społecznemu. Będzie to możliwe jeżeli niższe szczeble strategii będą miały wprowadzone zapisy dotyczące rozwoju gospodarki opartej na wiedzy i innowacji, wsparciu gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku, i bardziej konkurencyjnej oraz gospodarki charakteryzującej się wysokim poziomem zatrudnienia oraz zapewniającej spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną.

Na poziomie krajowym *KSRR* postuluje aby obszary przygraniczne, zaklasyfikowane jako problemowe i potrzebujące specjalnej interwencji, miały przede wszystkim wprowadzaną spójność terytorialną i przeciwdziałanie marginalizacji. Szczegółowo będzie to realizowane poprzez wprowadzanie polityki ukierunkowanej na wykorzystanie potencjałów endogenicznych oraz zapewnienie odpowiedniego poziomu równowagi między wspieraniem obszarów generujących wzrost, a zapobieganiem procesom marginalizacji wynikającym z zapóźnień infrastrukturalnych, niedostosowanej do potrzeb rozwojowych struktury społecznej i gospodarczej, niskiej produktywności oraz innowacyjności. Kolejnym istotnym celem będzie zapewnienie terenom przygranicznym spójności, oznaczającej dostępność, rozwój wspólnej infrastruktury, integrację gospodarczą i społeczną. Obszary przygraniczne powinny starać się wykorzystywać swoje położenie i tradycję współpracy, aby wykorzystać szansę rozwoju gospodarczego, naukowego oraz kulturowego na poziomie międzyregionalnym, a także międzynarodowym.

Poziom regionalny strategii został zaprezentowany na przykładzie *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020*. Rekomendacje dotyczące przyszłego rozwoju wschodniego pogranicza odnoszą się do trzech obszarów strategicznych, takich jak: innowacyjność, zasoby pracy i infrastruktura. Dążeniem jest stworzenie w przyszłości makroregionu dynamicznie rozwijającego się z poszanowaniem zasady zrównoważonego rozwoju, który systematycznie poprawia swoją pozycję rozwojową i konkurencyjną w kraju oraz w Unii Europejskiej.

Pomysły na rozwój jednostki administracyjnej w obrębie wschodniego pogranicza Polski na poziomie lokalnym zostały przedstawione na przykładzie *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy Gołdap do roku 2025*. Dokument ten główny nacisk kładzie na wzrost poziomu inwestycji w całoroczną ofertę turystyczną i jej spopularyzowanie, przygotowanie systemu usług publicznych zapewniającego otwartość społeczną, wzrost liczby miejsc pracy w sektorze prywatnym oraz przygotowanie systemu usług publicznych zapewniającego wysoką jakość kapitału ludzkiego i przestrzenną mobilność mieszkańców.

W związku z powyższym zmiany jakich w przyszłości można spodziewać się w obszarach przygranicznych wschodniego pogranicza Polski w najbliższych latach, będą w dużej mierze uzależnione od umiejętności wykorzystania endogenicznych potencjałów rozwojowych i znalezieniu przewag konkurencyjnych. Równie ważne będzie prowadzenie współpracy transgranicznej oraz pozyskiwanie zewnętrznych funduszy dla działalności gospodarczych, a także działań związanych z otwieraniem kolejnych przejść granicznych, stymulujących rozwój miast nadgranicznych. Istotne będzie również śledzenie tempa i zakresu zmian systemowych u sąsiadów, jak również warunków współpracy transgranicznej, głównie w handlu, turystyce i transporcie. Należy również pamiętać o nieocenionej roli lokalnych władz i liderów tworzących i wprowadzających w życie strategię rozwoju na najniższym poziomie podziału administracyjnego.

Summary

This study was to trace the recommendations regarding the future development of the Polish eastern border areas contained in the strategic documents at various levels of administration (from European to local). It is extremely important to conduct an efficient, thoughtful and long-distance development planning strategies in areas facing numerous socio-economic difficulties in relation to the rest of the country. The analysis show that future development of borderlands will largely depend on the ability to use endogenous development potentials and find competitive advantages. Equally important will be to conduct cross-border cooperation and attract external funding for economic activities and for new border crossings - that stimulate the development of border regions. It will be also impor-

tant the pace and extent of systemic changes at the neighbors, as well as the conditions of cooperation in trade, tourism and transport. One should also remember the unprecedented role of local authorities and leaders in creating and implementing development strategies at the lowest level of administrative division.

Key words: border region, frontier, development strategy

Literatura

- Brzosko-Sermak A. (2006), *Zróżnicowanie poziomu życia w miastach nadgranicznych województwa podlaskiego*, „Dokumentacja Geograficzna”, 33, 21–31.
- Brzosko-Sermak A. (2007), *Theoretical Deliberations on Frontier Location of Cities*, „Bulletin of Geography (socio-economic series)”, 7, 73–86.
- Brzosko-Sermak A. (2013), *Hierarchia i problemy demograficzne miast wschodniego pogranicza Polski*, [w:] P. Raźniak (red.), *Spółeczno-ekonomiczne przemiany regionów*, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 66–82.
- Osborn D., Gaebler T. (1992), *Reinventing Government. How the entrepreneurial spirit is transforming the public sector*, Boston: Addison-Wesley.
- Ratti R. (1996), *Problématique de la Frontière et du Développement des Régions-Frontières*, „Sciences de la Société”, 37, 37–48.
- Raźniak P. (2015), *Impact of selected Socio-economic Factors on Migration Patterns in Poland*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica”, 9, 118–132.
- Raźniak P., Winiarczyk-Raźniak A. (2014), *Influence of the societal security level on population migrations in Poland*, „Procedia – Social and Behavioral Sciences”, 120, 2–12.
- Raźniak P. (2012), *Wpływ poziomu bezpieczeństwa społecznego na migracje ludności w Polsce*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka”, 6(4), 41–52.
- Szul R. (1999), *Rola granicy w gospodarce – próba ujęcia teoretycznego*, [w:] A. Mync, R. Szul (red.), *Rola granicy i współpracy transgranicznej w rozwoju regionalnym i lokalnym*, Warszawa: Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Uniwersytet Warszawski, 227–232.
- Winiarczyk-Raźniak A., Raźniak P. (2011), *Regional differences In the standard of living in Poland (based on selected indices)*, „Procedia – Social and Behavioral Sciences”, 19, 31–36.

Netografia

Europa 2020, Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu (2010), Bruksela, http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf (dostęp: 16.02.2015).

<http://www.goldap.info/goldap/wiadomosci/14911-gmina-goldap-na-9-miejscu-w-polsce> (dostęp: 18.02.2015).

Główny Urząd Statystyczny (2015), *Charakterystyka obszarów przygranicznych zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski – Podmioty gospodarki narodowej w 2014 r.*, Informacja Sygnalna, Warszawa-Rzeszów: Urząd Statystyczny w Rzeszowie, 1–6, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/oz_podmioty_gospodarki_narodowej_2011.pdf (dostęp: 17.02.2015).

Główny Urząd Statystyczny (2013), *Charakterystyka obszarów przygranicznych zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski – Turystyka w 2012 r.*, Informacja Sygnalna, Warszawa-Rzeszów: Urząd Statystyczny w Rzeszowie, 1–8, <http://rzeszow.stat.gov.pl/opracowania-biezace/opracowania-sygnalne/obszary-przygraniczne/charakterystyka-obszarow-przygranicznych-przy-zewnetrznej-granicy-unii-europejskiej-na-terenie-polski-turystyka-w-2012-r,4,2.html#> (dostęp: 17.02.2015).

Główny Urząd Statystyczny (2012), *Charakterystyka obszarów przygranicznych zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski – Turystyka w 2011 r.*, Informacja Sygnalna, Warszawa-Rzeszów: Urząd Statystyczny w Rzeszowie, 1–8, <http://rzeszow.stat.gov.pl/opracowania-biezace/opracowania-sygnalne/obszary-przygraniczne/charakterystyka-obszarow-przygranicznych-przy-zewnetrznej-granicy-unii-europejskiej-na-terenie-polski-turystyka-w-2011-r,4,2.html#> (dostęp: 17.02.2015).

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020, https://www.mir.gov.pl/rozwoj_regionalny/polityka_regionalna/ksrr_2010_2020/strony/default.aspx (dostęp: 16.02.2015).

Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy Gołdap do roku 2025 (2013), Warszawa-Gołdap, http://bip.goldap.pl/files/fck/278/Strategia_zalacznik_nr_1.pdf (dostęp: 16.02.2015).

Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020 (2013), Warszawa, https://www.mir.gov.pl/rozwoj_regionalny/polityka_regionalna/strategia_rozwoju_polski_wschodniej_do_2020/strony/podstawowe_informacje.aspx (dostęp: 16.02.2015).

Zbigniew Długosz, Anna Winiarczyk-Rażniak

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Ameryka Łacińska w świetle procesu starzenia się demograficznego

Latin America in light of demographic aging

Streszczenie

Wraz z dokonującymi się przeobrażeniami w sferze ekonomicznej, poziomie i jakości życia oraz świadomości społecznej, a także osiągnięciami w zakresie medycyny oraz polityką prenatalną, zachodzą istotne zmiany w strukturze wieku ludności. Postęp medycyny oraz inne osiągnięcia współczesnej nauki przyczyniły się do wydłużania się przeciętnej długości życia, co zdynamizowało wzrost liczby ludzi starszych. Jeżeli do tego dołożyć regionalne zróżnicowanie migracji – głównie ludzi młodych, to otrzymamy w miarę przybliżony obraz czynników, które w sposób wymierny i bezpośredni wpływają na proces starzenia się społeczeństw. Dlatego celem niniejszego opracowania było przybliżenie, jak na tle świata i Ameryki Łacińskiej kształtuje się zjawisko starzenia się ludności w krajach tego regionu, opierając się na danych zaczerpniętych z *World Population Prospects* (2010 r.), i jak rysują się prognozy w tym zakresie do 2020 r. Uzyskane wyniki potwierdziły, że proces starzenia się ludności objął w znaczącym wymiarze także niektóre kraje Ameryki Łacińskiej, co w perspektywie pociągnęło za sobą trudne do przewidzenia skutki społeczne i ekonomiczne.

Słowa kluczowe: starzenie demograficzne, Ameryka Łacińska

Wprowadzenie

Wraz z dokonującymi się przeobrażeniami w sferze ekonomicznej, poziomie i jakości życia oraz świadomości społecznej, a także osiągnięciami w zakresie medycyny uwidaczniają się w poszczególnych fazach przejścia demograficznego, w tym także w strukturze wieku ludności. Przejawia się to w zmianach relacji między poszczególnymi grupami wieku ludności. O tym, na ile i w jakim stopniu są notowane zmiany udziału poszczególnych grup wieku, decyduje kilka czynników, niemniej prowadzi to w konsekwencji do przemian wieku społeczeństwa. Sytuacja ta bezpośrednio, w sposób wymierny, stymulowana jest głównie wydłużającą się przeciętną długością trwania życia oraz składowymi ruchy rzeczywistego ludności. Biorąc pod

uwagę globalne trendy i sytuację demograficzną obserwuje się stopniowe starzenie się ludności świata (tab. 1).

Tab. 1. Indeks starości demograficznej (I_{SD}) wg regionów świata i w wybranych przekrojach czasu

Region	1950		1980		2010	
	A	B	A	B	A	B
Afryka	12,6	7,8	11,2	6,9	12,8	8,2
Am. Łacińska/Karaiby	13,9	8,7	16,9	11,4	34,9	24,2
Kanada/USA	41,9	28,2	63,8	45,8	105,5	75,3
Azja	18,3	11,2	18,3	12,0	39,7	26,8
Australia/Nowa Zelandia	41,8	27,8	39,1	29,6	78,7	56,1
Europa	44,8	30,4	72,1	55,9	142,2	105,8
ŚWIAT	23,2	14,8	24,4	17,0	41,7	28,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych *World Population Prospects*, UN, Department of Economic and Social Affairs. A: $I_{SD}=0-14/+60$; B: $I_{SD}=0-14/+65$.

Zjawisko to najpierw silnie uwidoczniło się w wysoko rozwiniętych gospodarczo krajach (van de Kaa 2003), w których zaczęto notować spadek urodzeń podyktowany zmianami świadomości społecznej, stylem życia, modelem rodziny i przewartościowaniem priorytetów życiowych. Z kolei postęp medycyny oraz inne osiągnięcia współczesnej nauki przyczyniły się do wydłużania się przeciętnej długości życia, co zdynamizowało wzrost udziału ludzi starszych. Biorąc po uwagę te dwa elementy, wraz z regionalnym różnicowaniem migracji – głównie ludzi młodych (Withers 2002), to otrzymamy w miarę przybliżony obraz czynników, które w sposób wymierny i bezpośredni wpływają na proces starzenia (lub ewentualnie na odmładzania) się społeczeństw.

Oczywiście, że powyższe trendy mogą być stymulowane całym spletem pośrednich uwarunkowań tak w czasie, jak i przestrzeni. Także tendencje w odniesieniu do ruchu ludności tak naturalnego, jak i migracji, mogą wykazywać pewne wahania. Również przeciętna średnia długość życia, jak się dziś wydaje, ma swoje określone granice (w niektórych krajach świata tempo w tym względzie już uległo spowolnieniu), niemniej nadal będzie ulegać wydłużeniu (tab. 2).

Tab. 2. Przeciętna długość trwania życia ludności w krajach Ameryki Łacińskiej i w wybranych przekrojach czasu

Kraj	Lata			Kraj	Lata		
	1995/00	2005/10	2015/20		1995/00	2005/10	2015/20
Argentyna	73.3	75.3	77.1	Honduras	69.8	72.1	75.1
Belize	69.9	72.7	74.8	Meksyk	73.7	76.3	78.5
Boliwia	62.1	65.6	68.4	Nikaragua	68.4	72.9	76.2
Brazylia	69.4	72.4	75.1	Panama	74.6	76.4	78.5
Chile	75.8	78.6	81.0	Paragwaj	69.4	71.8	72.7
Kolumbia	70.3	72.9	74.9	Peru	69.3	73.1	76.1
Kostaryka	77.3	78.8	80.9	Surinam	67.8	69.6	71.9
Ekwador	72.3	75.0	77.6	Urugwaj	74.2	76.4	77.9
El Salvador	69.2	71.3	73.6	Wenezuela	72.1	73.7	75.3
Gujana Fr.	74.2	75.9	78.1				
Gwatemala	66.3	70.3	73.4	Ameryka Łacińska	71.4	74.1	76.6
Gujana	63.0	65.2	67.0	Świat	65.6	68.7	71.0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych *World Population Prospects*, UN, Department of Economic and Social Affairs.

Jak na tym tle kształtuje się sytuacja w krajach Ameryki Łacińskiej, zróżnicowanej nie tylko ekonomicznie, ale także demograficznie, etnicznie i kulturowo? Biorąc pod uwagę dane (*World Population Prospects*, UN, Department of Economic and Social Affairs) z 2010 r. liczba ludności świata osiągnęła stan 6,9 mld, oznacza to, że jeśli przyjąć oficjalne szacunki dla naszego globu za wiarygodne, na region Ameryki Łacińskiej przypadało 8,5%, podczas gdy na Azję – 60,3%, Afrykę – 14,8%, Europę – 10,7%, Amerykę Pn. – 5%, Australię i Oceanię – 0,5%. A jeszcze w 1960 r. udział ludności krajów Ameryki Łacińskiej w globalnym zaludnieniu świata kształtował się na poziomie 7,3%, natomiast w Azji – 55,8%, Europie – 20%, Afryce – 9,4%, Ameryce Pn. – 7%, Australii i Oceanii – 0,5%. Te zmiany udziału zaludnienia wynikają w dużej mierze z dynamiki tempa ruchu naturalnego i wydłużającej się przeciętnej długości życia. Wprawdzie dynamika zaludnienia w Ameryce Łacińskiej spadła ze 130 w latach 60. XX w. do 113 w pierwszej dekadzie XXI w., podobnie, jak w analogicznych okresach na pozostałych kontynentach (w Azji ze 125 do 112, Europie ze 108 do 101, Afryce ze 129 do 110, Ameryce Pn. ze 113 do 110, a w Australii i Oceanii z 125 do 119), to jednak w skali poszczególnych państw mamy do czynienia ze wzrostem zaludnienia, co jest podyktowane złożoną sytuacją w tych krajach będących w różnych fazach rozwoju i na różnych etapach tzw. „przejścia demograficznego” (Alders, Broer 2005).

Dlatego celem niniejszego opracowania było przybliżenie stanu oraz prognoz w zakresie procesu starzenia się ludności w krajach Ameryki Ła-

cińskiej pod kątem wybranych parametrów tego procesu. W odniesieniu do Europy tą problematyką badawczą zajmowało się wiele osób, m.in. Avramow i Maskova (2003), Długosz (1996, 2002, 2003, 2006,) Długosz i Kurek (2006), Dooghe (1992), Grundy (1997), Heigl i Mai (1998). Opracowania i analizy dotyczyły różnych przekrojów czasu oraz różnych aspektów tego zagadnienia. W niniejszym przypadku analiza dotyczy regionu, a ściślej grupy 21 państw, które jeszcze stosunkowo nie tak dawno należały do kategorii obszarów dynamicznie się rozwijających pod względem demograficznym. Analizę oparto na danych pochodzących z World Population Prospects, zaktualizowanych w 2010 r. w wariancie średnim. Odniesienie się w badaniu do danych pochodzących z tego samego źródła gwarantuje jednolite podejście metodologiczne, w przeciwieństwie do wyników opracowanych na podstawie różnych źródeł. W celu przybliżenia stanu i prognoz posłużono się wybranymi współczynnikami (miarami) uśrednionymi dla poszczególnych pięcioleci bądź wartościami współczynników dla 3 równoległych przekrojów, tj. lat 2000–2010–2020.

Analiza danych związanych z procesem starzenia

Jak już wspomniano, jednym z czynników starzenia się ludności jest wzrost udziału najstarszej kategorii społeczeństwa, który wynika z wydłużającej się powszechnie przeciętnej długości trwania życia. Zjawisko to dotyczy wszystkich regionów świata, w tym także państw Ameryki Łacińskiej (tab. 1–2). W niektórych krajach postępuje on szybko, w niektórych tempo to spowalnia, co też nie pozostaje bez wpływu na dynamikę omawianego procesu. Drugim wymiernym czynnikiem kształtującym wiek społeczeństwa jest poziom i tendencje w wielkości urodzeń (tab. 3), wpływające nie tylko na zmiany w odsetku populacji ludności najmłodszej, ale na stymulowanie relacji tej kategorii względem grupy najstarszych mieszkańców poszczególnych regionów świata.

Tab. 3. Średni poziom urodzeń (w ‰) w krajach Ameryki Łacińskiej i przekrojach czasu

Kraj	Lata			Kraj	Lata		
	1995/00	2005/10	2015/20		1995/00	2005/10	2015/20
Argentyna	19.7	17.5	16.0	Honduras	33.4	27.7	24.1
Belize	30.6	25.4	21.8	Meksyk	25.4	20.6	17.0
Boliwia	32.7	27.3	24.5	Nikaragua	30.1	24.8	20.9
Brazylia	21.6	16.4	14.0	Panama	24.6	21.3	18.3
Chile	18.0	14.7	13.3	Paragwaj	29.3	24.8	22.6
Kolumbia	24.0	20.6	17.4	Peru	25.4	21.3	18.5
Kostaryka	21.4	16.3	14.1	Surinam	23.6	19.1	16.7
Ekwador	26.2	22.7	19.4	Urugwaj	16.9	15.1	14.1
El Salvador	27.5	20.7	19.2	Wenezuela	24.5	21.4	18.4
Gujana Fr.	29.6	25.0	22.7				
Gwatemala	37.3	33.3	29.2	Ameryka Łacińska	24.7	20.2	17.5
Gujana	22.3	22.6	19.1	Świat	21.8	20.1	18.5

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych World Population Prospects, UN, Department of *Economic and Social Affairs*.

Jak widać, przeciętna średnia długość życia w krajach Ameryki Łacińskiej wyższa od średniej światowej, była silnie zróżnicowana (tab. 2) i będzie się ona nadal wydłużać. O ile średnia ta w latach 1995–2000 wahała się od 62 lat w Boliwii, do ponad 75 lat w Chile i Kostaryce, o tyle w latach 2005–2010 tylko w trzech krajach (Gujana, Boliwia i Surinam) nie wzrosła powyżej 70 lat, natomiast granicę wieku powyżej 75 lat przekroczyło 8 innych państw (Argentyna, Ekwador, Gujana Fr., Meksyk, Panama, Urugwaj, Chile, Kostaryka). Prognozy wskazują, że w latach 2015–2020, w dwóch ostatnich z wymienionych krajów, długość życia przekroczy 80 lat, przy średniej dla regionu Ameryki Łacińskiej 76,6 lat – wyższej od średniej światowej o 5 lat.

Z kolei poziom urodzeń (tab. 3) w Ameryce Łacińskiej, wyższy od średniej światowego w dwóch pierwszych przekrojach (1995–2000 i 2005–2010), był jednak zróżnicowany przestrzennie i wahał się w pierwszym okresie od 16,9‰ (Urugwaj) do ponad 32‰ (Boliwia, Honduras, Gwatemala), w drugim – w latach 2005/10 uległ osłabieniu i wg prognoz za lata 2015/20 będzie oscylował na poziomie 13–14‰ (Chile, Brazylia, Kostaryka) do 29‰ (Gwatemala) przy średniej dla analizowanego regionu niższej od średniej światowej. Jak łatwo przewidzieć, będzie to prowadziło do spadku udziału najmłodszej populacji i zmian w relacjach między tą a najstarszą kategorią ludności, co w konsekwencji zmierzać będzie do starzenia się społeczeństw w tym regionie świata. Jak wskazują dane prognostyczne, spadek urodzeń

odnotują wszystkie analizowane kraje, z tym, że najwyższy – ponad 9 pkt. (‰) – Nikaragua i Honduras.

Jak zatem kształtował się poziom starości i w jakim tempie będzie postępował bez uwzględnienia trzeciego aspektu – migracji ludności. Na ogół w statystykach za miarę starości demograficznej przyjmuje się odsetek najstarszej kategorii wieku (+60, +65, lat) względem ogółu ludności. Bardziej jednak obiektywna parametrem w tym względzie jest *Indeks starości demograficznej* (I_{SD}) wyrażający stosunek ludności grupy najstarszej do najmłodszej (tab. 4). Z kolei trendy w tym zakresie obrazuje *Współczynnik starzenia się demograficznego* (W_{SD}) (Długosz 1998) wyrażający zmiany w dwóch przyjętych przekrojach czasu (tab. 5):

$$I_{SD} = \frac{L_{+60}}{L_{0-14}} \cdot 100 \quad W_{SD} = [(U_{(0-14)t} - U_{(0-14)t+n})] - [U_{(+60)t+n} - U_{(+60)t}]$$

L (U) – ludność (udział ludności) w wieku +60 lub 0-14 lat

t – przekrój czasu wcześniejszy

t+n – przekrój czasu późniejszy

Tab. 4. Indeks starości demograficznej (I_{SD}) w krajach Ameryki Łacińskiej i w wybranych przekrojach czasu

Kraj	Lata			Kraj	Lata		
	2000	2010	2020		2000	2010	2020
Argentyna	48	58	70	Honduras	13	16	23
Belize	14	15	21	Meksyk	20	28	46
Boliwia	15	19	25	Nikaragua	13	18	28
Brazylia	27	39	66	Panama	24	32	47
Chile	36	59	90	Paragwaj	17	22	31
Kolumbia	20	29	47	Peru	21	29	42
Kostaryka	24	38	66	Surinam	27	33	47
Ekwador	21	28	41	Urugwaj	70	81	96
El Salvador	20	29	38	Wenezuela	19	29	43
Gujana Fr.	16	19	34				
Gwatemala	13	15	18	Ameryka Łacińska	23	32	51
Gujana	18	13	24	Świat	33	42	53

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych *World Population Prospects*, UN, Department of Economic and Social Affairs.

Tab. 5. Starzenie się ludności (wg W_{SD}) w krajach Ameryki Łacińskiej i w wybranych okresach czasu

Kraj	Lata		Kraj	Lata	
	2000– –2010	2010– –2020		2000– –2010	2010– –2020
Argentyna	10,2	11,7	Honduras	3,5	6,7
Belize	1,0	5,5	Meksyk	8,0	17,9
Boliwia	3,7	5,6	Nikaragua	4,8	10,8
Brazylia	12,4	26,9	Panama	7,8	14,8
Chile	22,3	31,6	Paragwaj	5,8	8,3
Kolumbia	8,9	17,6	Peru	7,9	13,0
Kostaryka	13,4	27,9	Surinam	5,3	14,4
Ekwador	6,9	13,2	Urugwaj	11,0	15,1
El Salvador	8,5	9,5	Wenezuela	9,3	14,2
Gujana Fr.	2,5	14,6			
Gwatemala	2,0	2,6	Ameryka Łacińska	8,7	13,9
Gujana	-5,4	11,2	Świat	8,5	11,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych *World Population Prospects*, UN, Department of Economic and Social Affairs.

Jak wynika z powyższych danych (tab. 4) w 2000 r. indeks starości demograficznej wahał się od 13 (Gwatemala, Honduras, Nikaragua) do ponad 30 (Chile, Argentyna, Urugwaj), co w odniesieniu do poziomu światowego stawiało kraje Ameryki Łacińskiej jako relatywnie młodsze. Do 2010 r. w tym względzie zaszły niewielkie zmiany. Wprawdzie indeks starości wzrósł we wszystkich krajach, podobnie, jak na całym świecie, ale nadal wyższymi parametrami w tym względzie w Ameryce Łacińskiej charakteryzowały się te same kraje, natomiast najniższy poziom starości odnotowano w Gujanie. Według danych prognostycznych do 2020 r. indeks starości jeszcze bardziej wzrośnie, chociaż w odniesieniu do światowego poziomu, nadal będzie kształtowało się na poziomie niższym. Tylko Brazylia, Kostaryka, Argentyna, Chile i Urugwaj charakteryzować się będą wyższymi od średniej światowej wartościami indeksu starości demograficznej, którego najniższy poziom odnotuje Gwatemala.

Jednak proces starzenia się ludności nie będzie przebiegał w jednokowym tempie we wszystkich analizowanych krajach. Biorąc pod uwagę współczynnik starzenia się demograficznego (W_{SD}) należy stwierdzić, że dynamika tego procesu w badanych dekadach w krajach Ameryki Łacińskiej będzie się nieco różniła (tab. 5). O ile w obu dziesięcioleciach dynamika starzenia się ludności w regionie będzie wyższa od poziomu światowego, o tyle w poszczególnych krajach będzie znacząco zróżnicowana. I tak w latach 2000–2010 tylko w Gujanie (-5,4) odnotowano odmładzanie się struktury ludności, a w nieznacznym stopniu proces starzenia dotknął Belize (1,0),

Gwatemalę (2,0) i Gujanę Fr. (2,5), natomiast najsilniej zjawisko to zaryso-
 wało się (powyżej średniej dla regionu) w Kolumbii (8,9), Wenezueli (9,3),
 Argentynie (10,2), Urugwaju (11,0), Brazylii (12,4), Kostaryce (13,4) i Chi-
 le (22,3). Według danych prognostycznych za lata 2010–2020 różnica mię-
 dzy poziomem współczynników dla Ameryki Łacińskiej a świata bardziej
 się pogłębi i już we wszystkich analizowanych krajach starzenie będzie po-
 stępować, a do grupy państw o wartości współczynnika przekraczających
 średnią dla Ameryki Łacińskiej, poza wcześniej wymienionymi, dołączą Suri-
 nam, Gujana Fr., Panama i Meksyk. Tylko w Argentynie prognozuje się spa-
 dek tempa starzenia się ludności.

W tej sytuacji zmieniać się będzie nie tylko sytuacja ekonomiczna ludzi
 starszych, ale także może wzrosnąć zaangażowanie młodszych w zakresie
 sprawowania bezpośredniej opieki nad rodzicami. Na ten problem mogą
 rzucić nieco światła dwa parametry: współczynnik wsparcia międzypokole-
 niowego (W_{WM}), mówiący ile ludzi w zaawansowanym wieku będzie przypa-
 dało na 100 teoretycznych ich dzieci i współczynnik potencjalnego wspar-
 cia (W_{PW}) przybliżający ilu w przybliżeniu umownie aktywnych zawodowo
 będzie „utrzymywało emerytów”.

$$W_{WM} = \frac{L_{>80}}{L_{45-59}} \cdot 100$$

$$W_{PW} = \frac{L_{15-59}}{L_{>60}}$$

L – ludność w określonym przedziale wieku

Tab. 6. Współczynnik wsparcia międzypokoleniowego (W_{WM}) w krajach Ameryki Ła-
 cińskiej i w wybranych przekrojach czasu

Kraj	Lata			Kraj	Lata		
	2000	2010	2020		2000	2010	2020
Argentyna	13	16	18	Honduras	8	9	9
Belize	10	10	5	Meksyk	8	9	9
Boliwia	5	6	6	Nikaragua	7	8	10
Brazylia	7	9	11	Panama	9	10	12
Chile	10	11	14	Paragwaj	7	8	9
Kolumbia	7	7	8	Peru	7	8	10
Kostaryka	10	9	10	Surinam	5	7	7
Ekwador	9	10	12	Urugwaj	18	21	23
El Salvador	11	14	16	Venezuela	6	7	8
Gujana Fr.	4	2	4				
Gwatemala	6	9	11	Ameryka Łacińska	9	10	11
Gujana	7	4	3	Świat	9	10	17

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych *World Population Prospects*, UN, Depart-
 ment of Economic and Social Affairs.

Tab. 7. Współczynnik potencjalnego wsparcia (WPW) w krajach amerykańki łacińskiej w wybranych przekrojach czasu

Kraj	Lata			Kraj	Lata		
	2000	2010	2020		2000	2010	2020
Argentyna	4	4	3	Honduras	9	9	7
Belize	9	10	9	Meksyk	8	7	5
Boliwia	8	8	7	Nikaragua	9	9	7
Brazylia	7	6	4	Panama	7	6	5
Chile	6	4	3	Paragwaj	8	7	6
Kolumbia	8	7	5	Peru	8	7	5
Kostaryka	7	6	4	Surinam	7	6	5
Ekwador	7	6	5	Urugwaj	3	3	2
El Salvador	6	6	5	Wenezuela	8	7	5
Gujana Fr.	9	9	5				
Gwatemala	8	8	8	Ameryka Łacińska	7	6	5
Gujana	8	11	8	Świat	6	5	4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych *World Population Prospects, UN, Department of Economic and Social Affairs*.

Biorąc pod uwagę współczynnik wsparcia międzypokoleniowego (tab. 6) w 2010 r. oscylował on w krajach Ameryki Łacińskiej od wartości 4 w Gujanie Fr. do poziomu 18 w Urugwaju, przy średnim współczynniku dla regionu równym 9, pokrywającym się ze średnią światową. Postępujący proces starzenia się ludności sprawił, że ten stan do 2010 r. pogłębił się nie tylko na świecie, ale także w skali regionu, gdyż współczynnik ten wzrósł w obu przypadkach o 1 pkt. wartości, przy czym w skali poszczególnych państw zjawisko to miało różny przebieg. W Gujanie Fr. i Gujanie proces ten miał tendencję spadkową, a w Kolumbii i Belize utrzymał się na tym samym poziomie. Według prognoz zawartych w *World Population Prospect*, w latach 2010–2020 współczynnik ten wzrośnie w mniejszym stopniu w regionie Ameryki Łacińskiej (do 11) niż na świecie (do 17), jednak nie oznacza to takiego samego trendu w poszczególnych analizowanych krajach. Tempo zmian współczynnika wsparcia międzypokoleniowego będzie wykazywało tendencję spadkową tylko Gujanie i Belize, utrzyma się na tym samym poziomie w Boliwii, Surinamie, Hondurasie i Meksyku, natomiast w stopniu najwyższym wzrośnie w Chile.

Na całość sytuacji społeczno-ekonomicznej będzie rzutował m.in. poziom relacji między ludnością w wieku aktywności zawodowej a grupą teoretycznie poprodukcyjną, co w przybliżeniu prezentuje współczynnik potencjalnego wsparcia (tab. 7). Mając na uwadze sytuację w latach 2000–2020 należy stwierdzić, że w poszczególnych 3 przekrojach był dla regionu Ame-

ryki łaacińskiej nieco korzystniejszy niż globalnie dla świata. Nie oznacza to, że we wszystkich krajach sytuacja kształtowała się lub będzie przebiegała pomyślnie. W 2000 r. korzystniejszymi parametrami w tym względzie charakteryzowały się Belize, Gujana Fr., Honduras i Nikaragua, natomiast najgorszymi – Urugwaj i Argentyna. Podobnie w układzie przestrzennym krajów Ameryki łaacińskiej rzecz się miała w 2010 r., chociaż w Belize i Gujanie odnotowano poprawę sytuacji. Tylko w Gwatemali w 2020 r. poziom współczynnika potencjalnego wsparcia utrzyma się na niezmiennym poziomie względem poprzedniego przekroju, natomiast najbardziej niekorzystne zmiany zaznaczą się w Gujanie Fr.

Obraz starości, starzenia się demograficznego i pozostałych dwóch użytych w analizie parametrów okazał się bardzo złożony, stąd podjęto próbę wydzielenia syntetycznych typów, które ukażą podobne, względem przyjętych miar, kraje. Biorąc po uwagę poziom indeksu starości (I_{SD}) w 2010 r. względem średniej dla Ameryki łaacińskiej (X), poziom współczynnika starzenia się demograficznego (W_{SD}) i wielkość dynamiki zmian współczynnika wsparcia międzypokoleniowego (W_{WM}) w stosunku do średniej dla regionu (X), oraz kierunek zmian współczynnika potencjalnego wsparcia (W_{PW}) – wszystkie za ten sam okres (2000–2020), dokonano klasyfikacji państw (tab. 8).

Tab. 8. Typologia państw Ameryki łaacińskiej w świetle wybranych parametrów starości demograficznej

I_{SD} wg $X_{(2010)}$	Tendencja wg średniej dla $W_{SD} X_{(2000/10-2010/20)}$	Tendencja wg średniej dla $W_{PW} X_{(2000-20)}$	Tendencja wg średniej dla $W_{WM} X_{(2000-20)}$	Kraje	Typ
kraje o starszej strukturze demograficznej	wyższa	wyższa	wyższa		A
			niższa		B
		niższa	wyższa	Argentyna, Urugwaj	C
			niższa		D
	niższa	wyższa	wyższa	Brazylia, Chile, Kostaryka, Panama, Surinam	E
			niższa		F
		niższa	wyższa		G
			niższa		H

kraje o młodszej strukturze demograficznej	wyższa	wyższa	wyższa	Ekwador, Honduras, Nikaragua, Paragwaj, Peru, Wenezuela	I
			niższa		J
		niższa	wyższa	Belize, Bolivia, El Salvador, Gwatemala,	K
			niższa		L
	niższa	wyższa	wyższa	Kolumbia, Gujana Fr., Meksyk	M
			niższa		N
		niższa	wyższa	Gujana	O
			niższa		P

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych *World Population Prospects, UN, Department of Economic and Social Affairs*.

Jak wynika z dokonanej typologii, do obszarów o szczególnie złej sytuacji demograficznej w 2020 r. będą należeć kraje typu C (Argentyna, Urugwaj), o starszej strukturze społecznej, w których szybszemu procesowi starzenia się ludności będzie towarzyszył wprawdzie wolniejszy spadek aktywnych zawodowo ludzi starszych, jednakże postępować będzie szybszy wzrost ludzi starych względem ilości potencjalnych ich dzieci, co może powodować trudności nad ich opieką. W drugiej kolejności, niekorzystne trendy w świetle przyjętych do analizy mierników mogą objąć kraje typu E (Brazylia, Chile, Kostaryka, Panama, Surinam), równie relatywnie starsze spośród badanych 21 państw Ameryki Łacińskiej, wprawdzie o nieco wolniejszym tempie starzenia, jednak wysokich trendach wzrostu zarówno w przypadku współczynnika potencjalnego wsparcia, jak i współczynnika wsparcia międzypokoleniowego. W mniejszym stopniu do 2020 r. skutkami starości zagrożone będą kraje o relatywnie niskim poziomie starości pozostałych typów, chociaż wskaźniki w Ekwadorze, Hondurasie, Nikaragui, Paragwaju, Peru i Wenezueli wskazują, że ze względu na relatywnie wyższe tempo procesu starzenia się i one w niedługim czasie po 2020 r. mogą odczuć społeczne i ekonomiczne skutki tego procesu.

Podsumowanie

Mówiąc o prognozach demograficznych w aspekcie starzenia się ludności należy pamiętać o tym, że to w jakim kierunku pójdą kształtujące się dziś trendy, w dużej mierze zależy będzie od szeroko rozumianych uwarunkowań społecznych na płaszczyźnie m.in. polityki prenatalnej, ochrony zdrowia i – co nie jest bez znaczenia – od ugruntowanego światopoglądu. To głównie one kształtować będą obraz demograficzny państw i wespół z uwarunkowaniami ekonomicznymi stymulującymi także migracje ludzi młodych wpływać będą na strukturę wieku, a w konsekwencji na dynamikę starzenia się ludności. Zatem należy pamiętać, że tak jak już dziś w wielu krajach Europy proces starzenia się ludności pociąga za sobą trudne do przewyższenia skutki społeczne i ekonomiczne, tak los ludzi starszych w krajach Ameryki Łacińskiej będzie z jednej strony uzależniony od zaplecza infrastruktury służącej najstarszej grupie społecznej, a z drugiej od wypracowanego w poszczególnych krajach modelu opieki socjalno-emerytalnej, a to z kolei uwarunkowane będzie zamożnością poszczególnych państw.

Summary

Population aging and demographic prognoses both depend on population trends driven by social determinants, family planning policy, healthcare, and general social worldview. Social issues as well as economic factors driving the migration rates of young people will shape the demographics of nations resulting in changing age structures and rates of population aging. Thus, it is important to note that many European countries are already struggling with the social and economic consequences of population aging. The same fate awaits Latin America, where the living conditions of senior citizens will depend on pertinent infrastructure and the various models of retirement care available in each given country. The latter are largely the product of different rates of economic growth across Latin America.

Key words: Latin America, demographic aging

Literatura

- Alders P., Broer D.P. (2005). *Ageing, fertility and growth*, „Journal of Public Economics”, 89(5-6), 1075-1095.
- Avramov D., Mascova M. (2003), *Active ageing in Europe*, „Population Studies”, 41(1) Council of Europe.
- Długosz Z. (1996), *Zróżnicowanie struktury wieku ludności na świecie a metody jej klasyfikacji*, „Przegląd Geograficzny”, 60(1-2), 28-39.

- Długosz Z. (1998), *Próba określenia zmian starości demograficznej Polski w ujęciu przestrzennym*, „Wiadomości Statystyczne”, 3, 15–25.
- Długosz Z. (2002), *An Attempt to Identify the Status and Trends in the Population Ageing Proces in Europe with the use of Selected Measur*, „Folia Geographica”, 6, 95–100.
- Długosz Z. (2003), *Population Ageing in Europe in the Light of Selected Demographic and Social-Economic Parameters in the Years 1975-2000 and Its Perspectives to 2025*, [w:] *Book of Abstracts European Popolarion Conference 26-30 August 2003*. Warsaw: *European Association for Population Studies (EAPS)*, Warszawa: Institute of Economics (SGH), Committee of Demographic Sciences Polish Academy Sciences, Polish Demographic Society, Central Office of Poland, Governmental Population Council, Statistical Publishing Establishment.
- Długosz Z., Kurek S. (2006), *Demographic ageing in European Union countries*, [w:] T. Komornicki, K. Czapewski (red.), *Regional periphery in central and Eastern Europe*, Warsaw: Institute of Geography and Spatial Organization Polish Academy of Scienses.
- Dooghe G. (1992), *The ageing of the population in Europe: socio-economic characteristics of the elderly population*, Belgium: Garant Publishers.
- Grundy E. (1997), *Population ageing in Europe*, [w:] D. Coleman (red.), *Europe's population in the 1990s*. New York: Oxford University Press.
- Heigl A., Mai R. (1998), *Demographic aging within the regions of the European Union*, „Zeitschrift Fur Bevölkerungswissenschafts”, 23, 293–317.
- Kaa van de D.J. (2003), *The idea of a seconds demographic transition in industrialized countries*, „The Japanese Journal of population”, 1(1) 1–34.
- Withers G. (2002), *Population ageing and the role of immigration*, „The Autralian Economic Review”, 35(1), 104–112.

Piotr Wilczyński

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Metodyka oceny wpływu elektrowni wiatrowych na krajobraz

Wind power plants landscape impact measurement method

Streszczenie

Rozwój alternatywnych źródeł energii sprawił, że wiele innowacyjnych dziedzin zaczęło funkcjonować i osiągać zyski z dotychczas niewykorzystywanych nisz ekonomicznych. Rozpoczęło to sporą konkurencję między przedsiębiorcami i korporacjami o dotacje na rozwój ze środków publicznych. Środki te uzyskać można było jedynie wtedy, gdy projekty przedsięwzięć podlegały ścisłym wymogom prawnym i planistycznym. Jednym z tych wymogów było wykonanie oceny wpływu przewidywanego projektu na krajobraz wraz z jego waloryzacją. Niniejszy artykuł przedstawia rozwiązanie nadające się do zastosowania w tym zagadnieniu wobec projektów elektrowni wiatrowych. Jest to projekt autorski, wielokrotnie zastosowany i przyjmowany w staraniach o zgodę na budowę. Metodę waloryzacji pokazano na przykładzie jednego z projektów w Polsce, obecnie w trakcie realizacji.

Słowa kluczowe: krajobraz, elektrownia wiatrowa, waloryzacja, środowisko, estetyka

Wprowadzenie

Niniejsze opracowanie stanowi autorską metodę opracowywania waloryzacji krajobrazu, co wymagane jest przy sporządzaniu dokumentacji pod planowane obiekty przemysłowe, jakimi są elektrownie wiatrowe. Podstawą sporządzenia i opracowania tej metody jest wieloletnie doświadczenie zbierane przy projektowaniu rozmieszczenia elektrowni wiatrowych w Polsce. Opracowania te były przedmiotem usług autora dla największych koncernów energetycznych w kraju, jak i za granicą. Metoda ta jest skutecznie stosowana w firmach z branży od 2011 roku. Niniejsze opracowanie będzie oparte o jedną z pierwszych waloryzacji tą metodą, wykonaną dla EDP Renewables sp. z o.o. (Wilczyński 2011).

Profesjonalnie wykonana waloryzacja składać się musi z minimum sześciu części. Pierwsza to szczegółowa charakterystyka krajobrazu w rejonie planowanego przedsięwzięcia. Po niej następuje część poświęcona oddziaływaniu planowanej inwestycji na krajobraz i ewentualnych skutków nie-

podjęcia jej realizacji dla krajobrazu, co jest bardzo ważną częścią dla zleceniodawców. Trzecia część waloryzacji wyjaśnia metodę waloryzacji i oceny wpływu planowanej inwestycji na krajobraz. Niniejsza metoda składa się bowiem z wielu doświadczeń poprzednich zleceniobiorców oraz opracowań naukowych poświęconych tej tematyce. Czwarta część to rozdział wskazujący działania zapobiegające, kompensujące i ograniczające negatywne oddziaływania planowanej inwestycji na krajobraz, a następnie – czynniki waloryzacji. Na zakończenie oczywiście muszą być przedstawione wyniki, wnioski i zalecenia, przewidywane oddziaływania skumulowane. Jako załączniki konieczne jest dodanie aktualnych fotografii badanego rejonu z umieszczonymi na nich wkomponowanymi w nie planowanymi turbinami.

Opracowanie przedstawione poniżej stanowi fragmenty wyżej cytowanego opracowania szczegółowego, z uzupełnieniem mającym wyjaśnić czytelnikowi, jak poprawnie wykonać takie zadanie. Obszarem przykładowym jest zatem ten sam, który użyty został w opracowaniu źródłowym, czyli obszar położony w powiecie płockim, na północny wschód od wsi Bodzanów.

Wykonanie charakterystyki krajobrazu

W badaniach nad krajobrazami podstawowym zagadnieniem jest dobór właściwego systemu klas pokrycia terenu, co ma decydujące znaczenie dla oceny jakości krajobrazu oraz jego użyteczności z punktu widzenia projektowanych inwestycji. Istotność badań pokrycia terenu potwierdziła European Environmental Agency, tworząc w 1990 roku dla krajów członkowskich i kandydujących do Unii Europejskiej tzw. Corine Land Cover, oraz kolejne jego aktualizacje w latach 2000 i 2006 (Bossard, Feranec, Otahel 2000; Mucher, Steinnocher 2000; Verburg, van der Steeg, Veldkamp, Willemen 2009).

W tej części niniejszego opracowania należy posłużyć się wizją lokalną by określić jaki jest badany obszar. W tym przykładowym przypadku jest nim obszar inwestycji „Bodzanów”. Badany obszar przedstawia mozaikę sześciu typów krajobrazu należących do dwóch klas, czyli do krajobrazów naturalnych i antropogenicznych. Krajobrazy naturalne to takie, w obrębie których brak jest widocznych śladów bezpośredniej ingerencji gospodarczej w ciągu ostatniego roku, co pozwoliło na zainicjowanie naturalnej sukcesji roślinności. Na badanym obszarze do tej klasy zaliczono trzy typy krajobrazów o zróżnicowanym stopniu przekształcenia. Są to:

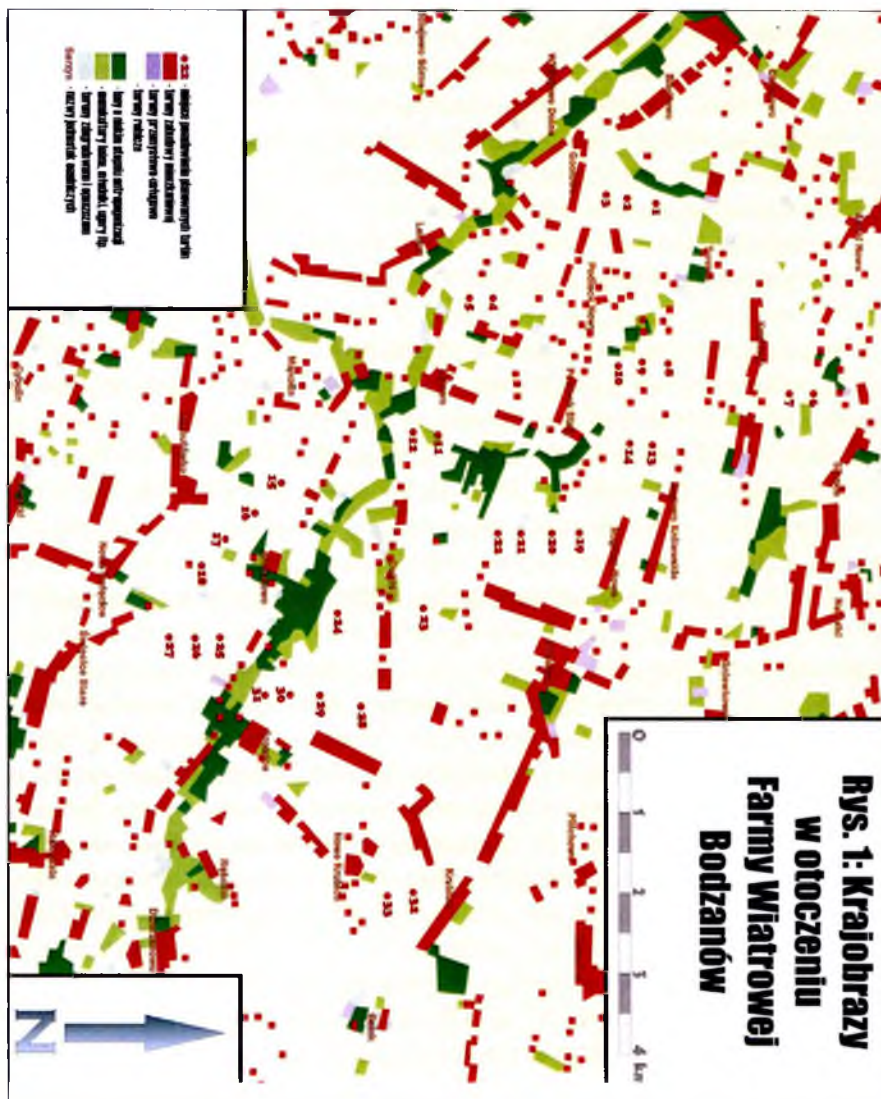
- lasy o strukturze zbliżonej do borów i grądów, a także fragmenty dąbrowy, lasów łęgowych i łożowiska (typ o najmniejszym stopniu antropogenizacji),
- monokultury leśne, młodniki i ugory, oraz
- tereny zdegradowane, z których eksploatacji wycofano się, pozwalając na naturalną sukcesję roślinności.

Krajobrazy antropogeniczne z kolei to takie, w których pokrycie terenu zostało całkowicie urzędzone w wyniku działalności gospodarczej. Do klasy tej również zaliczono trzy typy:

- rolniczy,
- przemysłowo-usługowy, oraz
- zabudowy mieszkaniowej (wraz z zielenią i obiektami położonymi w bezpośrednim sąsiedztwie domów).

Oczywiście to jest tylko przykład, natomiast w innych miejscach może występować kilka innych krajobrazów w tych dwóch klasach. Ich wyznaczenie jest każdorazowo inne, odpowiadające uwarunkowaniom lokalnym i podlegające ocenie wykonawcy tak, by jak najbardziej odpowiadało to wymogom dobrej charakterystyki. Proponowany powyżej podział jest jednym z wielu możliwych stosowanych we współczesnej geografii. Wybrany on został jako najlepiej odpowiadający celom, jakim służyć ma opracowanie dla obszaru „Bodzanów”. Elementy krajobrazu mają trojaki charakter: obszarowy (np. pola, lasy, zabudowa), liniowy (np. rzeka, droga, linia wysokiego napięcia), lub punktowy (np. wieża kościoła, komin, maszt telekomunikacyjny), przy czym pierwsza określa ogólny charakter danego terenu (Böhm 2008). Założeniem wyjściowym każdego tego typu opracowania jest różny wpływ na kompozycję krajobrazów naturalnych (taki, w którym nie było śladu bytności człowieka przez co najmniej rok, z przejawami naturalnej sukcesji roślin) i antropogenicznych przez planowaną inwestycję. Możliwy wpływ może mieć charakter pozytywny, jak i negatywny (Myga-Piątek 2001; Ostaszewska 2002). Ważnym jest przedstawienie rozmieszczenia takiej mozaiki krajobrazów na rysunku badanego obszaru, na przykład w sposób ukazany poniżej (ryc. 1). Wykonanie takiego rysunku wymaga znajomości elementarnych zasad kartografii, wykorzystania podkładu w postaci jak najdokładniejszej i najaktualniejszej mapy topograficznej terenu, zdjęć satelitarnych oraz wykonania wizji lokalnej terenu. Mapy do wykonania takiego rysunku można uzyskać w sklepach przy urzędach marszałkowskich, zaś zdjęcia satelitarne można zakupić w firmach prywatnych. Zarówno mapy, jak i zdjęcia satelitarne powinny być wysokiej jakości i aktualności wykonane i zamówione w wersji cyfrowej. Jak można zauważyć, na każdym rysunku przedstawiającym obszar badań należy umieszczać potencjalne rozmiesz-

czenie elektrowni, co jest zwykle znane na podstawie pomiarów wcześniejszych i dostarczane przez zleceniodawców.

Ryc. 1. Przykład przedstawiania form krajobrazu.

Źródło: P. Wilczyński, *Waloryzacja krajobrazu wraz z oceną wpływu na krajobraz projektowanej farmy wiatrowej „Bodzanów” znajdującej się na terenie gmin Bodzanów oraz Bulkowo w powiecie płockim, woj. mazowieckie*, Eko-Efekt, Warszawa 2011, s. 3.

Na podstawie powyższych prac, potrzebnych do wykonania rysunku rozmieszczenia typów krajobrazu na badanym obszarze, badacz powinien zamieścić w dalszej części bardzo szczegółowy opis, poparty analizą fachowej literatury na temat badanego obszaru. Opis ten powinien zawierać poszczególne elementy krajobrazu.

Na początek opisuje się rzeźbę terenu. W badanym przypadku obszar „Bodzanów” zajmuje fragment silnie zdenudowanej równiny morenowej na południowym przedpolu form marginalnych fazy Zakroczymia. Z racji długotrwałych procesów peryglacjalnych jest ona bardzo monotonna i słabo urozmaicona. Opis rzeźby ma charakteryzować nie tylko całość, ale także poszczególne fragmenty badanego terenu oraz opisywać jak poszczególne typy rzeźby wyglądają w rzeczywistości.

Potem kolejno określa się pokrycie terenu. Przykładowy obszar, o mało zróżnicowanej rzeźbie jest również nieurozmaicony pod względem pokrycia terenu, jest prawie całkowicie wylesiony. Najbardziej zaznaczające się w krajobrazie elementy to zabudowania oraz towarzyszące im zadrzewienia, a także drogi w dużej części obsadzone drzewami. Położenie badanego obszaru na uboczu ważniejszych szlaków komunikacyjnych oraz z dala od większych skupisk ludności nie sprzyjało dotychczas rozwojowi form działalności gospodarczej innych niż rolnictwo. Monotonii krajobrazu badanego obszaru odpowiada monokulturowy charakter gospodarki, zdominowanej przez sektor rolniczy. Należy wspomnieć w takim opracowaniu o nieobszarowych, liniowych rodzajach terenu, jak drogi i sieć hydrograficzna.

W kolejnej części charakterystyki podejmuje się temat wyróżnionych rodzajów krajobrazu (rys. 1). Spośród występujących na badanym obszarze krajobrazów naturalnych, najmniejszą wartość estetyczną i znaczenie ekologiczne mają krajobrazy zdegradowane oraz opuszczone. Było ich jednak zbyt mało i zajmowały zbyt mały obszar, by na rysunku je pokazać. Jeśli chodzi o krajobrazy antropogeniczne, nie odgrywają istotnej roli ekologicznej na obszarze „Bodzanów”, natomiast silnie zróżnicowane są ich walory estetyczne. Te walory należy w każdej charakterystyce podkreślać. Na przykładowym obszarze tereny zabudowy mieszkaniowej cechuje charakterystyczny układ. Największe ciągi zabudowy tworzą wsie o charakterze ulicówek lub rzędówek, mających kierunek równoleżnikowy (lub NW-SE), czyli przebiegających zgodnie z kierunkiem głównych form krajobrazowych tej części Mazowsza, do jakich należą ciągi wzniesień morenowych, a także dolina Wisły.

Wykonanie symulacji oddziaływania na krajobraz planowanej inwestycji

Ze względu na dominujący wygląd, wynikający z rozmiaru i kształtu, maszty elektrowni wiatrowych, wraz z poruszającymi się łopatomy wirników, zwracają uwagę ludzi. Zespół elektrowni wiatrowych oraz towarzysząca mu infrastruktura, zlokalizowane na terenie obejmującym kilka wsi, będzie elementem dominującym na danym obszarze. Dyskusyjne jest to, czy wpływ elektrowni wiatrowych na krajobraz jest negatywny, czy pozytywny, bowiem zależy on od indywidualnych gustów poszczególnych osób i ich wrażliwości estetycznej (van de Wardt, Staats 1988). Subiektywizm ten jednak nie neguje olbrzymiego wpływu na jakość odbieranego krajobrazu oraz jego percepcję emocjonalną. Ze względu na współzależność między charakterem otoczenia a samopoczuciem i emocjami odczuwanymi przez człowieka, inwestycje powodujące duże zmiany w krajobrazie, wymagają szczegółowego przeanalizowania przewidywanych zmian, jak i zasięgnięcia opinii samych mieszkańców badanych terenów. Intensywność oddziaływania elektrowni wiatrowych na krajobraz maleje wraz z oddalaniem się od nich, co wynika z coraz słabszej ich widzialności.

Ponieważ mamy podaną przed rozpoczęciem prac dokładną lokalizację poszczególnych turbin, należy wykonać graficzne przedstawienie zasięgów poszczególnych stref widzialności. Wyróżnia się następujące, mierzone odległością od turbin, gdzie odległości te mierzy się do najbliższej z nich, strefy tzw. „wizualnego oddziaływania” elektrowni wiatrowych (British Wind Energy Association 2006):

- Strefa I (do 2 km) – dominacja w krajobrazie. Obroty łopat są wyraźne i łatwo dostrzegalne przez ludzi. Wpływ na krajobraz w tej strefie jest największy. Powyżej 1 km tylko w przypadku braku barier topograficznych.
- Strefa II (od 1 do 4,5 km) – wyróżniający się element krajobrazu. Wyraźnie i łatwo dostrzegalny ruch łopat wirnika przez ludzi. Nie jest już elementem dominującym z racji odległości, lub częściowego zasłaniania przez bliższe elementy krajobrazu (w strefie 1–2 km). Zasłaniający obiekt musi być na tyle duży, by swą kubaturą zasłaniał część pola zataczania wirnika. W przeciwnym wypadku bariera taka nie ma wpływu na percepcję.
- Strefa III (2 do 8 km) – widoczny element w krajobrazie. W strefie tej elektrownia wiatrowa, mimo że jest dostrzegalna, nie jest już czynnikiem wpływającym na percepcję krajobrazu. W tej odległości (w zakresie 2–4,5 km – tylko przy występowaniu częściowych barier

zasłaniających) na tle swojego otoczenia same turbiny wydają się być stosunkowo niewielkich rozmiarów.

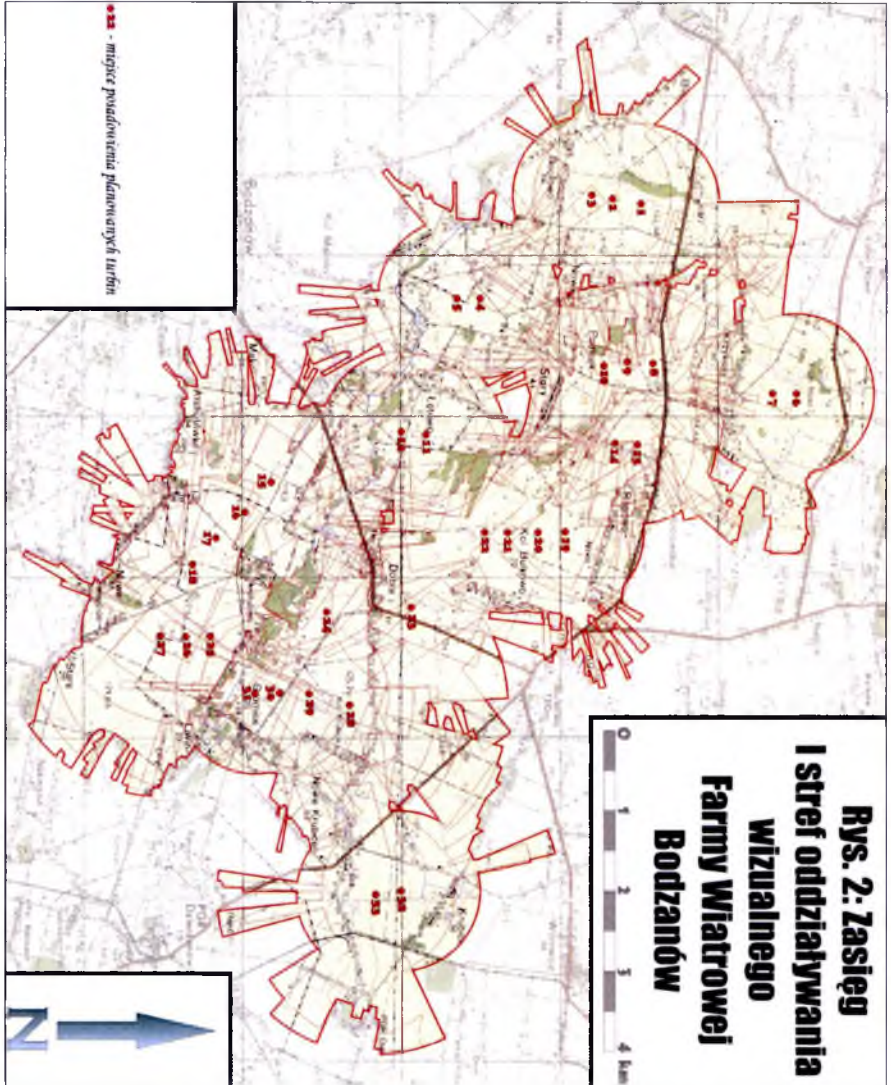
- Strefa IV (powyżej 7 km) – element tła krajobrazu. Elektrownie wiatrowe wydają się być niewielkich rozmiarów. Nie wyróżniają się znacząco (w zakresie 7-8 km w przypadku częściowego zasłonięcia) w otaczającym je krajobrazie i szkodzić mogą jedynie w warunkach wybitnie pięknego krajobrazu. Ruch wirnika jest ledwo dostrzegalny z tej odległości.

Wskazana wyżej strefa dominacji, czyli strefa I, jest w świetle niniejszej metody terenem możliwego negatywnego oddziaływania na krajobraz. Jej zasięg oznaczać należy dla każdej z planowanych elektrowni badanego obszaru na mapie topograficznej (źródło: www.geoportal.pl, skala 1:25000); (ryc. 2), uzupełnionej fotografiami panoramicznymi, które dodaje się do załączników, a wykonanymi w miejscowościach otaczających planowaną inwestycję. Strefa ta ma kształt odzwierciedlający zasięg stref po uwzględnieniu elementów krajobrazu, które projektowane turbiny by przesłaniały. Stąd nieregularny przebieg oznaczonej linii. Przykładowe zdjęcie z umieszczonymi na nim turbinami znajduje się poniżej (fot. 1).

Fot. 1. Widok z Łętowa w kierunku wschodnim po wkomponowaniu turbin planowanej elektrowni wiatrowej – przykład fotografii dokumentującej.

Źródło: P. Wilczyński, *Waloryzacja krajobrazu wraz z oceną wpływu na krajobraz...*, op. cit., s. 29.

Ryc. 2. Przykład zobrazowania strefy I oddziaływania wizualnego w cytowanym przykładowym opracowaniu.

Źródło: P. Wilczyński, *Waloryzacja krajobrazu wraz z oceną wpływu na krajobraz...*, op. cit., s. 8.

Na zakończenie należy określić jak będzie oddziaływało położenie danej elektrowni na lokalny krajobraz. Często zleceńodawcom zależy, by porównać wpływ na krajobraz elektrowni wiatrowej z elektrownią konwencjonalną, co zaznaczane jest w takich opracowaniach.

Wykonanie oceny krajobrazu metodą własną autora

Trzecia, czwarta i piąta część opracowania przedstawianego zleceniodawcy stanowi jego kluczowy fragment. Opracowana, na wspomniane we wstępie potrzeby, metoda własna stanowi podstawę do przeprowadzenia takich badań, które były w dotychczasowej praktyce w 100% akceptowane przez wojewódzkie i centralne dyrekcje ochrony środowiska. Dlatego sugeruje się jej używanie, jako metody sprawdzonej w praktyce.

Metoda własna autora stanowi zmodyfikowaną wersję metody wartościowania struktur krajobrazowych z wykorzystaniem wskaźników istotności terenu (WIT) U. Litwin (2004). Służy ona do ilościowej oceny terenu, z punktu widzenia założonych funkcji, jakie teren ten ma pełnić. W dotychczasowych pracach została ona wykorzystana do oceny atrakcyjności terenów wiejskich dla rolnictwa, turystyki i innej działalności pozarolniczej.

Ponieważ dotychczas ta cytowana metoda nie była stosowana do oceny stopnia przydatności terenów, z punktu widzenia farm wiatrowych, konieczne było jej dostosowanie, które sprowadzało się do uwzględnienia zupełnie innego zespołu cech i parametrów, które są przedmiotem opracowań dotyczących wpływu elektrowni wiatrowych na warunki ekologiczne badanych obszarów. Kluczowym momentem, od którego zależą efekty waloryzacji, jest zestawienie cech, które potencjalnie wpływają w sposób pozytywny lub negatywny, oraz z małym lub dużym natężeniem, na realizację projektowanej inwestycji, a także jej wpływu na krajobraz.

W literaturze naukowej przyjęto, że poszczególne czynniki odpowiadają pojedynczym składnikom krajobrazu, przy czym znaczenie poszczególnych czynników określa się indywidualnie w zależności od rodzaju projektowanej inwestycji. W opracowanej przez U. Litwin metodzie dla każdego z czynników przyjmuje się dwa parametry: wagę „korzystności” i współczynnik „istotności”. Pierwszy z parametrów opisuje przydatność terenu dla określonej funkcji (dodatnia lub ujemna), drugi zaś opisuje stopień istotności danej cechy. Liczbowa wartość danego czynnika dla danego miejsca lub terenu stanowi iloczyn dwóch wymienionych wyżej parametrów.

Wskaźnik istotności terenu jest sumą wartości poszczególnych czynników, wyliczoną dla danego miejsca lub terenu według następującego wzoru:

$$WITx = a_1z_1x_1 + a_2z_2x_2 + \dots + a_nz_nx_n$$

gdzie:

x 1...n to cechy terenu,

a 1...n to wagi „korzystności” (przyjmują wartości od -2 do 2),

z 1...n współczynniki „istotności” (przyjmują wartości od 0,3 do 1).

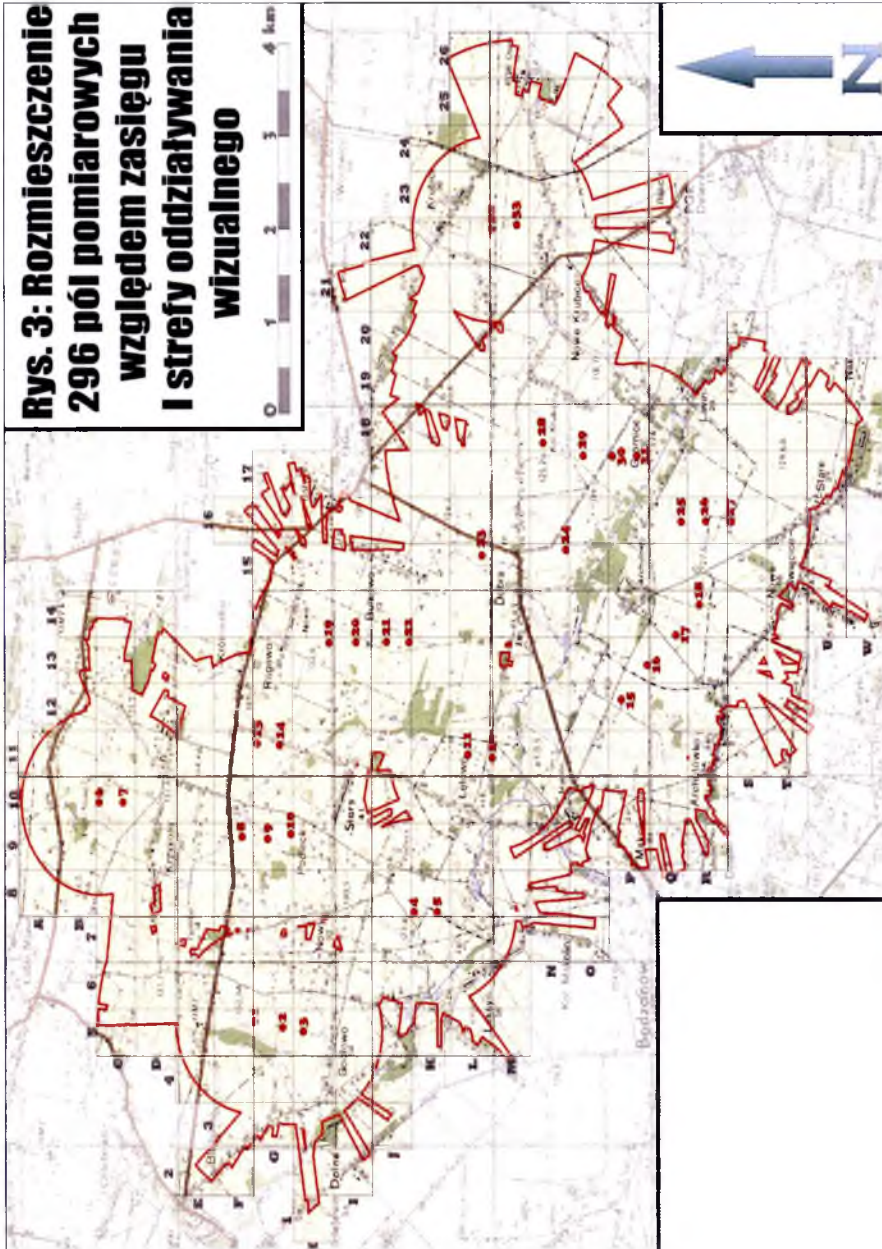
Pomiary liczbowych wartości wskaźnika dokonuje się dla miejsc rozmieszczonych równomiernie na badanym obszarze. Podstawowe pola pomiarowe tworzą siatkę kwadratów o boku 500 m, co pozwala wykorzystać siatkę kilometrową mapy topograficznej (ryc. 3). Nałożenie siatek pól podstawowych, z wyliczonymi wartościami WIT na jego mapę, umożliwi w efekcie konstrukcję mapy izarytmicznej, ilustrującej zróżnicowanie wartości krajobrazu poszczególnych miejsc (ryc. 4).

Do czynników wpływających na percepcję krajobrazu, w świetle badań amerykańskiej instytucji National Wind Coordinating Committee, należą elementy wpływające najbardziej na psychikę. Kolorystyka i kompozycja tych barw dominująca w terenie jest jednym z podświadomie odbieranych czynników. Dlatego NWCC przygotowała szereg wytycznych w oparciu o szczegółowe badania i analizę dotychczasowej praktyki. W ich świetle, biorąc powyższe pod uwagę, możliwy negatywny wpływ na otaczający krajobraz oraz negatywne podejście ze strony społeczeństwa można ograniczyć stosując następujące zasady:

- elektrownie wiatrowe w obrębie jednego zespołu składają się z turbin i masztów o tej samej wielkości, co pozytywnie wpływa na kompozycję;
- elektrownie widoczne na tle nieba mają jasne kolory łopat wirnika lub kolor elektrowni wiatrowych dopasowany jest do otoczenia, gdy widoczny jest na przykład na tle gór;
- wybrana konstrukcja elektrowni wiatrowych, składa się z trzech łopat;
- elektrownia składająca się z mniejszej liczby turbin, ale o większej mocy wywiera mniejszy wpływ niż elektrownie złożone z większej liczby małych turbin (National Wind Coordinating Committee 2006).

Z powyższych wytycznych wywnioskować można, że w gronie czynników mających wpływ na krajobraz powinny się znaleźć trzy elementy estetyczne, tj. kolorystyka, kompozycja i harmonia krajobrazu. Potwierdzają to publikowane wyniki badań (Skalski 2007), jednak brakowało dotychczas ustalonej metodyki oceny tych czynników. Metoda własna, po uwzględnieniu wniosków płynących z analizowanych źródeł, obejmuje następujące zasady trójstopniowej oceny krajobrazów pod względem kolorystyki, kompozycji i harmonii:

1) Kolorystyka (Lancaster 1996; Lenclos 2003; Tarajko-Kowalska 2008): ocena pozytywna – kolor zielony (wszelkie odcienie); ocena neutralna – inne kolory ciepłe oraz niebieski (wszystkie odcienie) i biały; ocena negatywna – kolory szare aż po czerni, brunatne i jaskrawe ze skrajnych odcieni światła widzialnego (jaskrawa czerwień i róż, oraz fiolet) oraz o metalicznym odbłasku.

Ryc. 3. Sposób rozmieszczania pól pomiarowych.

Źródło: P. Wilczyński, *Waloryzacja krajobrazu wraz z oceną wpływu na krajobraz...*, op. cit., s. 10.

2) Kompozycja (Bogdanowski 1976; Rylke 2006): ocena pozytywna – obszary o dominacji jednego typu krajobrazu naturalnego lub kulturowego (mieszanka typów krajobrazu obniża ich wartość, bowiem żaden z typów nie przeważa, co powoduje, że nie są widoczne ich zalety). Ponadto krajobraz jest dobrze skomponowany, gdy nie ma w nim obiektów wysokościowych ani prostoliniowych; jak wskazały badania Böhma (2008), człowiek lubi mieć szerokie i nie poprzecinane pole widzenia, ale urozmaicone obiektami punktowymi. Dlatego istnienie różnych wielokondygnacyjnych zabudowań, jak i różnego rodzaju linii prostych (nienaturalnych), uznano za czynnik negatywny.

3) Harmonia (Bojar, Damińska 2003): wiąże ze sobą dwa poprzednie. Badacze, choć nie zawsze zgodnie, są zwolennikami pewnego uporządkowania, co dotyczy jednak jedynie krajobrazów kulturowych. Postanowiono wziąć pod uwagę trzy czynniki z wielu wymienianych, za to najczęściej wymienianych, które wpływają na percepcję harmonii krajobrazu kulturowego. Należą do nich: natężenie – lepsze im większy udział przeważającego krajobrazu; ruch – im mniejszy tym lepiej; trwanie – im dłużej bez zmian tym lepiej (Granö 2003).

Generalną zasadą potwierdzoną w wielu badaniach jest to, że krajobraz urozmaicony jest bardziej atrakcyjny niż monotony (Litwin, Baciór, Piech 2009). Niektórzy uważają, iż w krajobrazie monotonym, maszty i turbiny elektrowni wiatrowych mogą być cennym urozmaiceniem (Australia Wind Energy Association and Australia Council of National Trusts 2004) w szczególności na obszarach o krajobrazie monotonym. Dobór cech, które wpływają na owo urozmaicenie krajobrazu, jak wykazały badania A. Böhma (2008), pozostaje kwestią kłopotliwą. A. Paprzycka (2001) zaproponowała jako dobór czynników, stopień nasycenia krajobrazu w elementy przyrodnicze, zabytkowe, przemysłowe i urbanizacyjne.

Do pierwszych według Paprzyckiej, należy 6 stopni nasycenia:

1. występowanie parków narodowych, parków krajobrazowych, obszary chronionego krajobrazu, obszary Natura 2000,
2. rezerваты przyrody, pomniki przyrody i inne formy atrakcyjne przyrodniczo,
3. lasy,
4. zbiorniki i ciekі wodne, sady, łąki i pastwiska,
5. uprawy rolne,
6. brak w/w elementów.

Do czynników zabytkowych należy 5 stopni:

1. zabytki architektury i budownictwa,
2. zespoły urbanistyczne (miasta),

3. zespoły wiejskie (wsie),
4. dominanty krajobrazowe (np. większe pomniki),
5. brak zabytków.

Do przemysłowych należą 2 stopnie:

1. brak zakładów przemysłowych,
2. występowanie zakładów przemysłowych.

Do urbanizacyjnych należą rodzaje zabudowy i ich udział powierzchniowy w zależności od intensywności zabudowy, a także gęstość infrastruktury technicznej (Paprzycka 2001).

Ważnym zagadnieniem w przedstawianej metodzie jest także spojrzenie od drugiej strony, tj. na tzw. odporność wizualną krajobrazu na planowaną inwestycję. Według cytowanej wyżej definicji i metody jest to możliwość przyjmowania nowych elementów w krajobrazie, bez uszczerbku na jego walorach. Poza czynnikami wynikającymi z subiektywnych sposobów i umiejętności obserwacji oraz odbioru krajobrazu przez użytkowników krajobrazu, występują czynniki wynikające z fizjografii. Należą do nich:

- nachylenie względne terenu – im bardziej równinny tym większa ekspozycja i mniejsza odporność krajobrazu,
- kierunek nachylenia – jeśli północny, tym gorzej oświetlony i łatwiej przyjmuje zmiany, zaś południowy – odwrotnie,
- różnicowanie topograficzne – im więcej podobnych obiektów (w tym przypadku rozmaitych konstrukcji powyżej określonej, podobnej liczby metrów wysokości), tym nowa inwestycja wywiera mniejszy wpływ na postrzeganie krajobrazu,
- występowanie innych dominant krajobrazu przyciągających spojrzenie obserwatorów (Schauman 1986; Smardon, Palmer, Felleman 1986).

W ujęciu synoptycznym ważne było, aby zwrócić uwagę i zawrzeć inne niż wizualne wartości krajobrazu. Człowiek odbiera świat również innymi zmysłami. Za Granö i Passim (1997) przyjęto trzy czynniki brane pod uwagę w skandynawskiej szkole geograficznej, gdzie badania nad krajobrazem są bardzo zaawansowane:

- dźwiękowe,
- węchowe,
- dotykowe.

Badania nad krajobrazem dźwiękowym rozwinęły się również w Polsce w ostatnich latach. Oceny jakości dźwiękowych można dokonać z wykorzystaniem testu preferencji (Carles, Barrio, de Lucio 1999), czy dyferencjału semantycznego (Uimonen 2005). Rola dźwięków w percepcji krajobra-

zu była m.in. przedmiotem badań M. Pietrzaka (1998) i S. Piechoty (2006). Można było wówczas wykorzystać następujące charakterystyki dźwięku: natężenie, częstotliwość, kompozycja, przestrzenna lokalizacja, czasowa równowaga, ewolucja, klarowność, zmienność, czy ocena estetyczna (Ge, Hokao 2005). Szerzej o tych metodach pisał m.in. Bernat (2008), Lewandowski i Szumacher (2008). Do celów opracowania metody postanowiono przyjąć uproszczoną metodę oceny walorów dźwiękowych. Pozytywne wpływ mają delikatne dźwięki naturalne (np. szum drzew na wietrze, szmer strumienia, śpiew ptaków). Neutralny jest brak dźwięku lub ciche dźwięki wywoływane gospodarką człowieka. Drażliwy i negatywny jest wszelkiego rodzaju hałas, czy dźwięk wywoływany przez procesy przemysłowe.

Wrażenia węchowe są istotnym czynnikiem wpływającym na podświadomy odbiór danego miejsca. Najbardziej pozytywnie odbierane są zapachy naturalne, jak zapach lasu, w tym świeżo ciętego drewna, zapach kwiatów polnych i tym podobne... brak zapachu ma neutralny wpływ na odbiór krajobrazu. Wszelkiego rodzaju spaliny i zapachy pochodzące z procesów przemysłowych oraz agrotechnicznych wywierają negatywne konotacje.

Wśród wrażeń dotykowych wyróżnia się trzy czynniki: temperaturę, wilgotność, odporność na nacisk (Granö, Paasi 1997). Za najbardziej odpowiednie uważa się takie warunki temperatury i wilgotności, które zbliżone są do naturalnych. Negatywny wpływ na krajobraz, poprzez wpływ na temperaturę, mają zatem wszelkie instalacje ciepłownicze i inne obiekty przemysłowe (np. chłodnie kominowe), czy agrotechniczne (np. szklarnie). Zmiany wilgotności spowodowane działalnością człowieka, np. na sztucznie nawadnianych polach, to również czynnik negatywny, tak samo jak osuszone naturalne tereny podmokłe. Wrażenia dotykowe opierają się na pozytywnym odbiorze miejsc o stabilnym podłożu. Odbiorca nie martwi się wtedy podświadomie na czym stoi, co pozwala mu na komfortowe przebywanie w danym miejscu. W krajobrazach naturalnych najbardziej pozytywnym podłożem są zatem skały, zaś w kulturowym – powierzchnie utwardzone (np. asfalt, bruk, chodniki). Nieco niżej, ale równie pozytywnie odbierana jest powierzchnia muraw i ubitej ziemi. Negatywny stosunek wywołuje już ziemia orna, piaszczysta, żwirowa oraz strome pochyłości. Najniższą wartość mają tereny grząskie i podmokłe oraz wody.

Kluczowy dla przyjętej metody wybór czynników oparty został na powyższej podstawie teoretycznej. Załączone zestawienie (tab. 1) przedstawia wagi i istotność przyjęte dla niniejszej waloryzacji według metody autorskiej przedstawianej w niniejszym opracowaniu. Zaplanowany proces badawczy z założenia dodatkowo polega na autonomicznym uzupełnianiu powstałej macierzy danych liczbowych przez trzech ekspertów z zakresu geografii. Jako niezależni od siebie eksperci, poprzez osobistą wizję lokalną, w każdym z pól wyznaczonych metodą WIT prowadzą obserwację kra-

jobrazu i wypełniają macierz liczbami. Do obliczenia poszczególnych wartości warto korzystać z programów statystycznych, np. SPSS.

Tab. 1. Waga i istotność czynników w metodzie własnej waloryzacji krajobrazu na potrzeby projektowania elektrowni wiatrowych

Czynnik	Ist.	Waga
1) Wizualny: 1a: kolorystyka	1	2: dominacja zieleni, 1: dominacja barw ciepłych, 0: dominacja niebieskiego lub białego, -1: dominacja barw brunatnych lub czarnego, -2: dominacja szarości, jaskrawych barw skrajnych zakresu widzialnego światła, odbłaski metaliczne.
1b: kompozycja	1	2: całkowite pokrycie terenu jedną klasą krajobrazu (naturalny vs kulturowy), brak prostoliniowych i wysokościowych obiektów w terenie, 1: ponad 75% terenu w jednej klasie krajobrazu, brak prostoliniowych i wysokościowych obiektów w terenie, 0: brak dominującej klasy terenu, brak prostoliniowych i wysokościowych obiektów w terenie, -1: przecięcie terenu obiektem prostoliniowym, -2: występowanie obiektu wysokościowego ponad 30 m.
1c: harmonia – natężenie	1/3	2: całkowite pokrycie terenu jednym typem krajobrazu w dominującej klasie, 1: pokrycie terenu ponad 50% jednym typem w dominującej klasie krajobrazu, 0: dominacja jednej klasy (czynnik 1b = 1 lub 2), bez typu dominującego, -2: dysharmonia krajobrazu (żaden z powyższych wariantów).
1d: harmonia – ruch	1/3	2: brak ruchu, 1: ruch pojazdów rzadki lub sporadyczny (występowanie dróg polnych), 0: niski poziom ruchu (występowanie dróg utwardzonych), -1: wysoki poziom ruchu (występowanie dróg powiatowych i czynnych linii kolejowych, ładowisk, przystani), -2: ruch stały (występowanie dróg wojewódzkich, krajowych i międzynarodowych, lotnisk, węzłów kolejowych, portów).
1e: harmonia – trwanie	1/3	2: krajobraz pierwotny, 1: zauważalna dawna ingerencja człowieka (ponad 20 lat), 0: zauważalna rzadka ingerencja człowieka (1–20 lat), -1: zauważalne zmiany w krajobrazie w ciągu roku, -2: krajobraz stale ulegający przekształceniom.

2) Urozmaicenia: 2a: nasycenie przyrodnicze	1	2: występowanie rezerwatów przyrody, pomniki przyrody i innych form atrakcyjnych przyrodniczo, 1: występowanie lasów, 0: występowanie wód, sadów, ogrodów, łąk i pastwisk, -1: występowanie gruntów ornych, -2: brak powyższych.
2b: nasycenie kulturowe	1/2	2: występowanie zabytku, 1: występowanie innego obiektu kultury, 0: brak powyższych.
2c: nasycenie przemysłowe	1/2	0: brak poniższych, -1: występowanie zakładów przemysłowych nieczynnych, -2: występowanie zakładów przemysłowych czynnych.
2d: nasycenie infrastruktury	1/2	0: brak poniższych, -1: drogi asfaltowe, koleje niezelektryfikowane, -2: koleje zelektryfikowane, skrzyżowania dróg asfaltowych, linie średniego i wysokiego napięcia.
2e: nasycenie urbanizacyjne	1/2	2: zabudowa niska, wyłącznie mieszkalna z ogrodami, 1: zabudowa niska, wyłącznie mieszkalna, 0: zabudowa niska o różnym charakterze, -1: zabudowa 2-, 3-kondygnacyjna, -2: zabudowa wielorodzinna lub ponad 3-kondygnacyjna.
3) Odporności: 3a: nachylenie terenu	1/3	2: względna różnica wysokości ponad 50 m, 1: względna różnica wysokości 20–50 m, 0: względna różnica wysokości 10–20 m, -1: względna różnica wysokości 5–10 m, -2: względna różnica wysokości poniżej 5 m.
3b: kierunek nachylenia terenu	1/3	2: północny, 0: brak przewagi, lub teren płaski (3a wynoszące od -2 do 0), -1: wschodni lub zachodni, -2: południowy.
3c: dominanty topograficzne	1/3	2: występowanie konstrukcji powyżej 100 m wysokości, 1: występowanie konstrukcji powyżej 50 m wysokości, 0: brak występowania w/w konstrukcji.
4) Akustyczny	1	1: wyłącznie dźwięki naturalne, 0: ciche dźwięki wywołane działalnością człowieka, -1: wyraźne dźwięki wywołane działalnością człowieka oraz hałas.
5) Wonny	1	1: występowanie zapachów przyjemnych, 0: brak odczuwalnych zapachów, -1: występowanie zapachów nieprzyjemnych i smrodu.

6) Dotykowy 6a: temperatura	1/3	0: normalna temperatura odczuwalna, -1: miejsca wietrzne o zmienionej naturalnie temperaturze odczuwalnej, -2: miejsca o temperaturze odczuwalnej innej niż naturalna z powodu działalności człowieka.
6b: wilgotność	1/3	0: normalna wilgotność odczuwalna, -2: wilgotność odczuwalna zmieniona działalnością człowieka.
6c: podłoże	1/3	2: przewaga podłoża skalnego i powierzchni utwardzonych, 1: przewaga muraw lub ziemi ubitej gładkiej, 0: przewaga muraw lub ziemi ubitej porowatej (wystające kamienie, korzenie itp.). -1: przewaga terenów ornych, piaszczystych, żwirowych i innych niezwiązków, -2: przewaga terenów grząskich, podmokłych, wodnych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie metod cytowanych w opracowaniu.

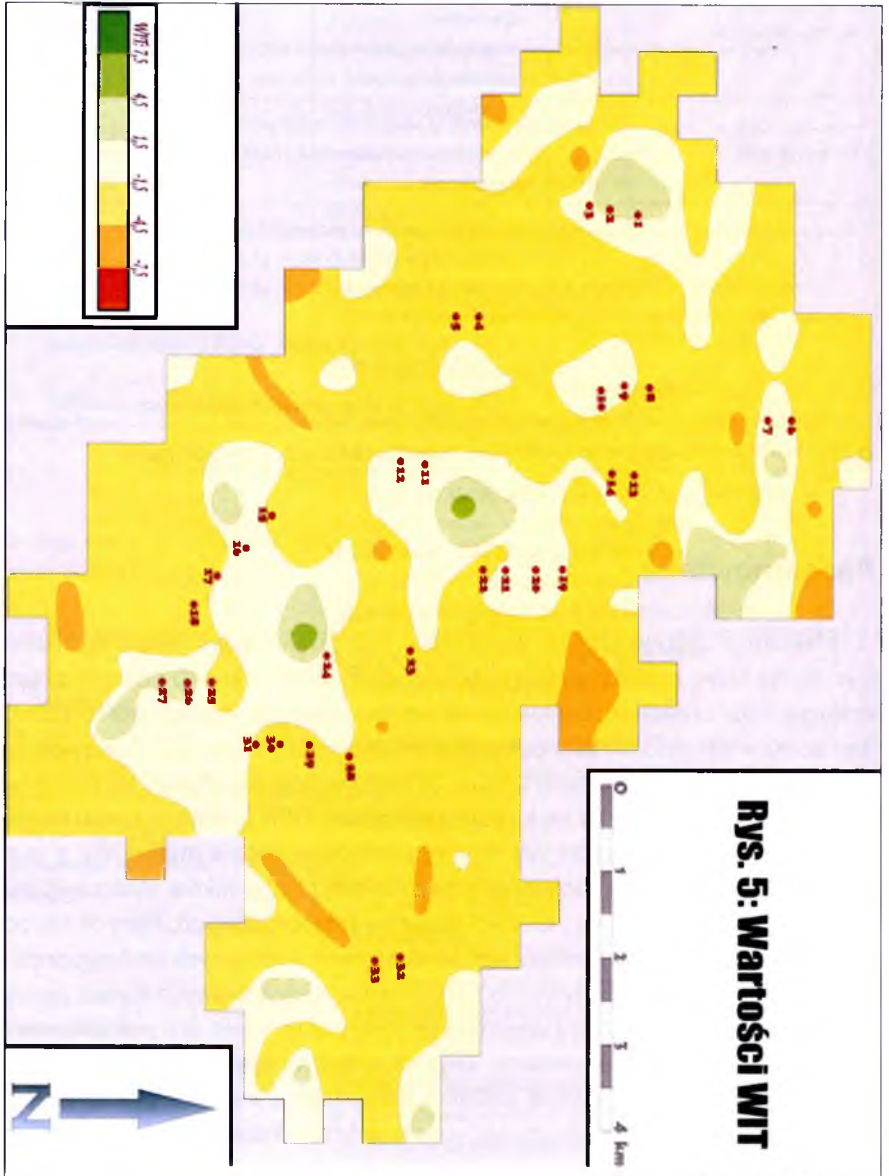
Podsumowanie

Efektem przeprowadzonej waloryzacji jest przykładowa mapa wynikowa (rys. 5), na którą nałożono efekty obliczeń WIT. Wskazuje ona obszary objęte zasięgiem opracowania, o największej wartości oraz te, których wartość zmalała przez wieki działalności człowieka na omawianym terenie. Ponieważ założeniem wstępnym było twierdzenie, że budowa może wpływać zarówno negatywnie, jak i pozytywnie na krajobraz (Stanton 1996), dlatego dzięki mapie wyznaczono miejsca, w których negatywny wpływ będzie minimalny, z racji istnienia na danych terenach innych niekorzystnych czynników. Wskazuje ona także miejsca o najwyższej wartości walorów krajobrazowych, których nie powinno się narażać na szkodliwy wpływ elektrowni wiatrowych na krajobraz.

Zasięgi I strefy oddziaływania wizualnego poszczególnych turbin planowanego zespołu elektrowni wiatrowych pokrywają wiele pól pomiarowych wynikających z przyjętej metody. Można zatem w opracowaniach sporządzać zestawienia wskazujące średni i najwyższy wynik dla każdej z elektrowni oraz sugerowane działania w celu ochrony krajobrazu danego terenu z nich wynioskowane.

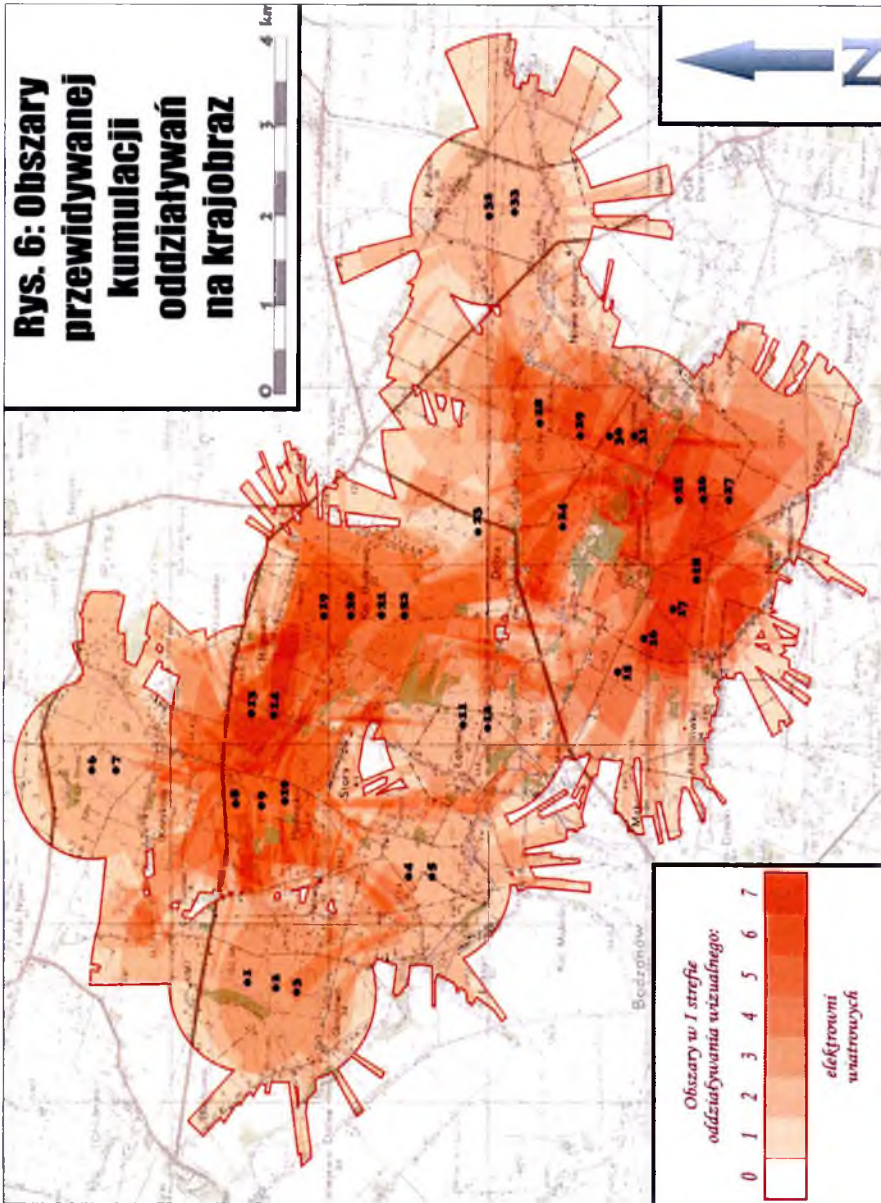
Uzupełnieniem i poświadczeniem prawdziwości wykonanych rysunków są wykonane w terenie zdjęcia panoramiczne, których zadaniem jest uświadomienie faktów, o których mówi przedstawiana analiza. Wyznaczenie I strefy oddziaływania pozwoli także na wskazanie miejsc, w których będą one skumulowane (ryc. 5). Duży stopień kumulacji oddziaływań nie wystę-

puje na terenach atrakcyjnych krajobrazowo przykładowego obszaru, co wynika z porównania ryc. 4 i 5.

Ryc. 4. Proponowane zobrazowanie wyników badań w przykładowym cytowanym opracowaniu.

Źródło: P. Wilczyński, *Waloryzacja krajobrazu wraz z oceną wpływu na krajobraz...*, op. cit., s. 18.

Ryc. 5. Proponowany sposób przedstawiania kumulacji i stref oddziaływania wizualnego na krajobraz w cytowanym przykładowym opracowaniu.

Źródło: P. Wilczyński, *Waloryzacja krajobrazu wraz z oceną wpływu na krajobraz...*, op. cit., s. 19.

Przeprowadzona procedura na przykładowym obszarze nie wykazała znacznego stopnia zróżnicowania wskaźnika WIT, którego wartość waha się w granicach od $-6,0$ w północnej części Bulkowa, gdzie rozbudowano zaplecze magazynowe, przemysł oraz hurtownie dla potrzeb gminy, do $5,0$ w dolinie rzeki Motławy. Dzięki graficznemu opracowaniu można stworzyć zatem syntetyczną ocenę atrakcyjności poszczególnych fragmentów obszaru. To pozwala na wysnuwanie wniosków co do dalszej pracy nad zagospodarowaniem terenu w postaci elektrowni wiatrowych. Jednym z priorytetów planistów tworzących plany zagospodarowania przestrzennego powinno być dążenie do poprawy atrakcyjności terenów mieszkalnych i użyteczności publicznej. Dlatego korzystanie z takich metod, jak zaprezentowana, powinno być dla nich wskazane w przypadku zarówno projektowania rozmieszczenia turbin elektrowni wiatrowej, ale też innych waloryzacji krajobrazu wykonywanych w innych celach.

W Szkocji przeprowadzono ankietę wśród turystów na temat wrażeń przy przebywaniu w pobliżu farm wiatrowych. Wyniki tej ankiety mogą być znaczące w rozwoju badań nad relacjami energetyka wiatrowa-krajobraz. Oto jej wyniki: 68% stwierdziło, że właściwie zlokalizowana farma wiatrowa w żaden sposób nie wpływa negatywnie na odbiór krajobrazu, a dla 12% – jest ona zupełnie obojętna (Glasgow Caledonian University 2008). Dlatego należy starać się właściwie lokalizować elektrownie wiatrowe.

Zaproponowana metoda, oparta na zbiorczej analizie obecnie dostępnych metod, jest syntetycznym modelem autorskim, podlegającym wciąż modyfikacjom i ulepszeniom wynikającym z trwających prac badawczych nad tą problematyką. Metoda ta została opracowana w wyniku długotrwałych poszukiwań, których celem było znalezienie najbardziej funkcjonalnego środka waloryzacji krajobrazu, tj. wpływu elektrowni wiatrowych na percepcję krajobrazu oraz jego ocenę.

Podsumowując, należy podkreślić, że dążenie do ustalenia wzorcowego sposobu określania istoty krajobrazu zrównoważonego napotyka szereg trudności. Eksperti jednak są zgodni co do tego, że zakres opracowań dotyczących waloryzacji krajobrazu i oceny oddziaływania ich poszczególnych elementów, w tym elektrowni wiatrowych, powinny być popularyzowane dla ochrony dziedzictwa przyrodniczego. W każdej gminie opracowania takie powinny stanowić jeden z etapów tworzenia planów zagospodarowania przestrzennego (Solon 2009).

Należy tu jednocześnie podkreślić, że nie ma dobrych europejskich wzorców oceny i monitoringu stopnia tzw. zrównoważenia krajobrazu. Brak jest także dobrych i powszechnie akceptowanych przyrodniczych mierników tzw. rozwoju zrównoważonego w warunkach troski o krajobraz. Często oparte są one na danych statystycznych, zwykle o charakterze ekonomicznym i za-

gregowanych odpowiednio do skali przestrzennej, która nie jest adekwatna do celów związanych z budową elektrowni wiatrowych (Solon 2004; Kistowski 2004).

Summary

Due to alternative sources of energy developments, there are many innovative branches of economy which started to prosper and gain incomes in before useless economic areas. Moreover, it can be observed, that there appeared huge competition between entrepreneurs and companies who wanted to get some subsidies of public funds for their projects. Those funds are allowed only for companies which are determined to fulfill long list of expectations of public sector, both, in matters of law and matters of planning. One of these expectations of governments is preparation of document. In that document there should be a professional research on company project landscape impact with landscape quality marking. This paper shows authors solution of this problem according to wind power plants projects. This described below method was used and accepted by government side many times, and shown as one of the best. The method is now shown for the first time, due to previous dealing between author and his clients, with the example of one project of wind power plant being currently under construction.

Key words: landscape, wind farm, valorization, environment, aesthetics

Literatura

- Australian Wind Energy Association and Australian Council of National Trusts (2004), "Wind Farms and Landscape Values", Draft Issues Paper, 5.
- Bernat S. (2008), *Metody badań krajobrazów dźwiękowych*, [w:] Bernat S. (red.), *Dźwięk w krajobrazie jako przedmiot badań interdyscyplinarnych* – Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego, 11, 122–133.
- Bogdanowski J. (1976), *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Böhm A. (2008), *Walory krajobrazowe w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego*, Kraków: Politechnika Krakowska.
- Bojar R., Damińska V. (2003), *Niektóre z myśli wokół tematu: Program Barwy Dla Polski*, Komunikat wygłoszony na I Międzynarodowej Konferencji Instytutu Wzornictwa Przemysłowego i NCS Colour Centre pt. Colour Day – Dzień Barwy; Barwa w architekturze, wnętrzach i wzornictwie przemysłowym. Kraków: Akademia Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie.
- Bossard M., Feranec J., Otahal J. (2000), *CORINE land cover technical guide – Addendum 2000*, Kopenhaga: EEA.

- Carles J.L., Barrio I.L., de Lucio J.V. (1999), *Sound influence on landscape values*, "Landscape and Urban Planning", 43, 191–200.
- Ge J., Hokao K. (2005), *Applying the methods of image evaluation and spatial analysis to study the sound environment of urban street areas*, "Journal of Environmental Psychology", 25, 455–466.
- The economic impacts of wind farms on Scottish tourism. A report for the Scottish Government*, (2008), Glasgow: Glasgow Caledonian University.
- Granö O. (red.) (2003), *Origin of Landscape Science – J.G. Granö and a New Pure Geography for a New State*, "Turun Yliopiston Maantieteen Julkaisuja: 167.
- Granö O., Paasi A. (red.) (1997), *Johannes Gabriel Granö – Pure Geography*, London: The Johns Hopkins University Press.
- Lancaster M. (1996), *Colourscape*, Londyn: Academy Editions.
- Lenclos J.P.D. (2003), *Les Couleurs de l'Europe*, Paryż: Moniteur.
- Lewandowski W., Szumacher I. (2008), *Dźwięk jako walor krajobrazu*, [w:] S. Bernat (red.), *Dźwięk w krajobrazie jako przedmiot badań interdyscyplinarnych*, "Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego", 11, 54–62.
- Litwin U. (2004), *Weryfikacja metody wartościowania struktur krajobrazowych z wykorzystaniem wskaźników istotności terenu*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Litwin U., Bacior S., Piech I. (2009), *Metodyka waloryzacji krajobrazu „Геодезя, картографія, аерофотознімання”*, 71, 31–54.
- Mucher C.A., Steinnocher K.T. (2000), *Land cover characterization and change detection for environmental monitoring of pan-Europe*, "International Journal of Remote Sensing", 21, 6–7, 1159–1181.
- Myga-Piątek U., (2001), *Słowo wstępne [w]: Krajobraz kulturowy – idee, problemy, wyzwania*, "Prace Wydziału Nauk o Ziemi UŚ", nr 12, WN oZ UŚ, Oddział Kato-wicki PTG, Sosnowiec, s. 7–9.
- Ostaszewska K. (2002), *Geografia krajobrazu. Wybrane zagadnienia metodolo-giczne*, Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Paprzycka A. (2001), *Kryteria typologii i oceny krajobrazu kulturowego*, Wrocław: Wyd. Uniw. Wrocławskiego.
- Piechota S. (2006), *Percepcja krajobrazu rekreacyjnego*, Poznań: Bogucki Wydaw-nictwo Naukowe.
- Pietrzak M. (1998), *Syntezy krajobrazowe. Założenia, problemy, zastosowania*, Po-znań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Rylke J. (2006), *Kompozycja krajobrazu kulturowego*, "Architektura Krajobrazu", 1–2, 24–31.
- Schauman S. (1986), *Countryside Landscape Visual Assessment*, [w:] R.C. Sardon, J.F. Palmer, J.P. Felleman, *Foundations for Visual Project Analysis*, Nowy Jork: Wiley.

- Skalski J. (2007), *Analiza percepcyjna krajobrazu jako działalność twórcza, inicjująca proces projektowania*, Warszawa: Wyd. SGGW.
- Smardon R.C., Palmer J.F., Felleman J.P. (1986), *Foundations for Visual Project Analysis*, Nowy Jork: Wiley.
- Solon J. (2004), *Ocena zrównoważonego krajobrazu – w poszukiwaniu nowych wskaźników*, [w:] M. Kistowski (red.), *Studia ekologiczno-krajobrazowe w programowaniu rozwoju zrównoważonego. Przegląd polskich doświadczeń u progu integracji z Unią Europejską*, Gdańsk, 49–58.
- Solon J. (2009), *O potrzebie standaryzacji badań ekologiczno-krajobrazowych dla celów praktycznych*, „Problemy Ekologii Krajobrazu”, 23, 19–28.
- Stanton C. (1996), *The Impact and Visual Design of Windfarms*, Edinburgh: Edinburgh College of Art, School of Landscape Architecture.
- Tarajko-Kowalska J. (2008), *Projektowanie koloru zespołów architektoniczno-krajobrazowych, jako integralny składnik zarządzania krajobrazem kulturowym wsi polskiej*, [w:] U. Myga-Piątek, K. Pawłowska (red.), *Zarządzanie krajobrazem kulturowym*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, PTG” 10, 267–274.
- Technical Considerations in Siting Wind Developments: NWCC Research Meeting*, (2006), Waszyngton.
- The impact of wind farms on the tourist industry in the UK* (2006), Londyn: British Wind Energy Association.
- Uimonen H. (2005), *You don't hear anything round here. Cognitive maps and auditory perception*, „Acta Universitatis Tamperensis” 1110, 123–141.
- Wilczyński P.L. (2011), *Waloryzacja krajobrazu wraz z oceną wpływu na krajobraz projektowanej farmy wiatrowej „Bodzanów” znajdującej się na terenie gmin Bodzanów oraz Bulkowo w powiecie plockim, woj. mazowieckie*, Warszawa: Eko-Efekt.
- Wardt van de J.W., Staats H. (1988), *Landscapes with wind turbines: environmental psychological research on the consequences of wind energy on scenic beauty*, Leiden: Research Centre ROV – Leiden University.
- Verburg P.H., Steeg van de J., Veldkamp A., Willemsen L. (2009), *From land cover change to land function dynamics: A major challenge to improve land characterization*, „Journal of Environmental Management”, 90(3), 1327–1335.

Netografia

www.geoportal.pl (dostęp: 13.02.2011).